

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА
Інститут соціальної роботи та управління
Кафедра соціальної політики

А.О.Ярошенко Т.В.Семигіна Н.В.Сушицька

ІСТОРІЯ ТА ТЕОРІЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Курс лекцій

Навчальний посібник

За редакцією доктора філософських наук,
професора А.О. Ярошенко

Київ

Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова

2018

УДК 364.01:316.334(075)

ББК 65.272:60.5я73

Я 77

*Рекомендовано Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
(протокол № 5 від 22 грудня 2016 р.)*

Рецензенти:

Дикова-Фаворська О.М., доктор соціологічних наук, професор
(Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова)

Дубич К.В., доктор наук з державного управління, професор
(Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова)

Анісімова А.О., кандидат психологічних наук, доцент
(Університет «Україна»)

Автори:

Ярошенко А.О., доктор філософських наук, професор, зав.каф. соціальної політики НПУ
ім. М.П. Драгоманова

Семигіна Т. В., доктор політичних наук, професор Академії праці, соціальних відносин і
туризму

Сушицька Н.В., кандидат юридичних наук, доцент кафедри соціальної політики НПУ
ім. М.П. Драгоманова

Історія та теорія соціальної політики України: Навч. посібн. / А.О. Ярошенко, Т. В. Семигіна, Н.В. Сушицька. За ред. А.О. Ярошенко. – К., НПУ імені М.П. Драгоманова, 2018. - 289 с.

ISBN 978-966-931-162-7

Навчальний посібник призначений для студентів освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» напряму знань 23 «Соціальне забезпечення». Посібник охоплює основні складові курсу «Соціальна політика» та містить теоретичний матеріал, питання для перевірки знань, перелік рекомендованої літератури за темами.

Для студентів, аспірантів та усіх, хто цікавиться проблемами становлення соціальної політики.

УДК 364.01:316.334(075)

ББК 65.272:60.5я73

ISBN 978-966-931-162-7

© Ярошенко А.О., Семигіна Т. В., Сушицька Н.В., 2018
© Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2018

ЗМІСТ

Вступне слово.....	4
---------------------------	----------

Модуль I. Інституалізація соціальної політики як галузі державної політики

1.1. Погляди на суспільну допомогу Давнього світу, Ранняго Християнства та Середньовіччя.....	6
1.2. Визначення змісту державної й суспільної благодійності у науковій думці XVII - XVIII століть.....	19
1.3. Розвиток політико-правових і соціально-адміністративних підходів до державного соціального забезпечення у XIX-XX століттях.....	25
1.4. Новітні концепції розуміння ролі держави у соціальній підтримці громадян.....	41
1.5. Вплив процесів регіоналізації та глобалізації на соціальну політику. Сучасні наукові дебати.....	44
Питання для самоперевірки.....	49
Рекомендована література.....	50

Модуль II. Соціальна політика: поняття, напрямки, завдання

2.1. Поняття соціальної політики.....	51
2.2. Основні напрямки та складові соціальної політики.....	64
2.3. Загальна характеристика суб'єктів соціальної політики.....	76
2.4. Інституційні засади функціонування суб'єктів соціальної політики.....	84
2.5. Розвиток і формування принципів соціальної політики.....	99
Питання для самоперевірки.....	102
Рекомендована література.....	103

Модуль III. Соціально – економічні засади соціальної політики

3.1. Соціальна політика як економічна та політична категорія.....	106
3.2. Сутність та цілі соціально-економічної політики держави.....	126
3.3. Функції та основні завдання соціально-економічної політики держави.....	146
3.4. Справедливість як принципова основа політики держави.....	160
3.5. Проблема реформування моделі соціальної політики в сучасній Україні.....	174
Питання для самоперевірки.....	182
Рекомендована література.....	183

Модуль IV. Соціальна політика в системі забезпечення прав людини

4.1. Правове регулювання соціальної політики.....	184
4.2. Створення нормативно-правової бази соціальної політики.....	202
4.3. Міжнародно-правове регулювання відносин у сфері соціальної політики.....	220
4.4. Основні характеристики механізму реалізації прав людини.....	228
4.5. Проблеми в реалізації соціальної політики та шляхи їх вирішення.....	246
Питання для самоперевірки.....	253
Рекомендована література.....	253
Глосарій.....	257

Вступне слово

Україна вступає в кінцеву фазу отримання статусу повноцінного члена Європейського Союзу. Одною з передумов вступу в цю міжнародну спільноту є створення демократичної, соціальної, правової держави.

Відтак, в умовах сьогодення постає питання реформування, удосконалення, належне прийняття соціальної політики як основної інституції в державній системі. Ми йдемо до принципово нових форм суспільного життя, і тому необхідна зважена соціальна політика. Побудова сучасної соціальної держави вимагає досконалого знання історичного досвіду та теоретико – методологічних основ соціальної політики, її економічного базису та правових засад.

Ідея соціальної держави з її орієнтацією на розвиток людини, створення для неї гідних умов для життя дістали своє закріплення й у нормах Загальної декларації прав людини, схваленій Генеральною Асамблеєю ООН у грудні 1948 р. У ній, зокрема, наголошується, що всі люди народжуються вільними та рівними у своїй гідності і кожна людина повинна мати усі права і свободи, проголошені у Декларації, без будь-яких обмежень.

Ці ж права пізніше були відтворені й у інших важливих міжнародно-правових актах світового та європейського рівня: Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права (ООН, 1966), Європейській соціальній хартії (Рада Європи, 1961) та Європейській соціальній хартії (переглянутій) (Рада Європи, 1996).

Обравши статус соціальної держави, наша країна тим самим визначила для себе не лише проголошення основних соціально-економічних прав і свобод громадян, а й взяла зобов'язання забезпечити їх здійснення та реалізацію в умовах ринкової економіки. Для цього держава як гарант соціальних прав і свобод своїх громадян проводить відповідну соціальну політику, що представляє собою систему адміністративно-правових заходів, спрямованих на забезпечення гарантій здійснення громадянами проголошених прав і свобод.

Даний посібник розкриває історичні витоки суспільної допомоги з найдавніших часів до сьогодення, методологічні засади формування основ соціальної політики. Розуміння місця та ролі соціальної політики нашої держави, економічних засад та перспектив розвитку не можливо без осягнення суті соціальної політики та її основних складових.

У посібнику розкрито функції та основні завдання соціальної політики, проаналізовано проблеми в цій площині та можливі шляхи подолання цих проблем.

Останній розділ присвячений наріжному камню соціальної політики – нормативно - правовому забезпеченню державних гарантій, прав і свобод громадян України, висвітлено суть міжнародно – правового регулювання у сфері соціальної політики та дана характеристика механізму реалізації прав людини.

Модуль I. Інституалізація соціальної політики як галузі державної політики

1.1. Погляди на суспільну допомогу Давнього світу, Раннього Християнства та Середньовіччя

Суспільству на будь-якому етапі його розвитку були притаманні функції допомоги і підтримки, хоча спосіб їх реалізації суттєво відрізнявся у процесі соціогенезу. Роль держави у забезпеченні добробуту її громадян неоднаково визначалася в різні періоди історії, адже кожне суспільство організовувалося відповідно до свого способу життя, своєї релігії, етики, моральних цінностей, демографічних, економічних та політичних реалій.

Епоху від найдавніших часів, коли виникли опіка і взаємопідтримка, до утворення перших класових держав, де суспільна допомога набула організованих форм, можна визначити як архаїчну. У ній виділяють такі основні види допомоги:

- 1) взаємодопомога між племенами;
- 2) філантропічна допомога зі сторони вождів і старійшин роду співплеменникам;
- 3) міжособистісна допомога.

На стадії родового суспільства уявлення про допомогу і взаємодопомогу пов'язані з механізмами реципрокації (взаємний обмін дарами, послугами, допомога у побутовій та господарській сфері) та редистрибуції (передавання частини виробленого громадою надлишкового продукту у розпорядження вождів на різні громадські потреби). Уже на цій стадії відбувається оформлення суб'єктів допомоги, ідеології та принципів, що регулюють зв'язки обміну і підтримки між суб'єктами родового простору.

Найважливішою особливістю архаїчного періоду в історії суспільної допомоги (від найдавніших часів до кінця III-II тис. до н.е.) є відсутність будь-яких письмових джерел, які б давали підстави для аналізу реального

стану взаємної допомоги і благодійності .

На основі антропологічних досліджень фахівці виявляють прояви суспільної допомоги в Вавилоні, Давньому Єгипті, Давньому Китаї, Греції та Римі.

Найдавніші відомості про суспільну допомогу знайдено у **Давньому Єгипті** (2700-2200 рр. до н. е.), де турбота про членів суспільства була насамперед спрямована на збереження трудових ресурсів. Вона належала до прерогатив держави, зацікавленої в підтримці життєвого рівня людей, зайнятих на суспільних роботах — будівництві каналів, пірамід, гробниць і храмів. Серед функцій такої допомоги відзначають, зокрема, прагнення запобігти виникненню голодних бунтів, які загрожували стабільності держави. Для реалізації цих завдань держава Давнього Єгипту застосовувала методи централізованого планування виробництва і розподілу продуктів харчування серед різних регіонів, а також певну міграційну політику.

Про організацію соціальної допомоги серед населення **Вавилону** свідчили закони царя Хаммурапі (створені приблизно 1750 р. до н. е.). Відповідно до статті 113 законодавець без згоди господаря і без дозволу суду не міг присвоїти майно боржника з метою погашення позики. Закон вимагав судового розгляду. Стаття 110 захищала життя і здоров'я членів сім'ї боржника. Тривалість роботи боржника у кредитора обмежувалась трьома роками. У Законах Хаммурапі були відображені й своєрідні уявлення про соціальну справедливість. Наприклад, розмір платні за послуги лікаря прямо залежав від соціального стану пацієнта.

Серед правових документів **Стародавньої Індії**, що регулювали механізми успадкування і забезпечували певні соціальні гарантії, слід відзначити «Закони Ману»(або «Повчання Ману у дхармі»), датовані II ст. до н. е. – II ст. н. е. ., У цьому збірнику містяться настанови щодо виконання громадського, релігійного і морального обов'язків, правила поведінки індійця у приватному та суспільному житті відповідно до релігійних догм брахманізму. Особливістю давньоіндійської держави було розмежування населення не на рабів та рабовласників, а на станові групи (варни): брахманів

(священнослужителів), кшатріїв (воїнів та правителів), вайшіїв (землеробів та ремісників) і шудр (слуг, рабів). У «Законах Ману» регулювались правила успадкування рухомого і нерухомого майна, видавання дівчини заміж тощо. Давньоіндійський документ визначав суспільні норми та цінності, зокрема, щодо охорони здоров'я, урегульовував лікувальну практику, визначав обов'язки правителя у такому регулюванні.

В історії **Давнього Китаю** певне значення в розвитку ідей соціальної допомоги відіграло вчення Конфуція, який вважав засобом підтримки справедливого порядку не закон, а дотримання традицій і моральних основ, що закріплюють образ ідеальної поведінки. Конфуцій повчав «любити батьків і родичів більше інших, виявляти пошану перестарілим, проявляти співчуття до калік і милосердя до дітей». Конфуцій розглядав сім'ю як модель держави, в якій піддані – це діти, а правитель наділявся якостями батька, зобов'язаного піклуватися про їх добробут, наставляти їх.

Ще в I ст. до н. е. у Давньому Китаї уряд визначив, що в умовах надзвичайних ситуацій потрібно вдаватися до таких заходів, як: безплатний (або за мінімальну плату) розподіл зерна; використання всіх порожніх земельних ділянок для засіву безплатним зерном; переселення голодуючих у благополучні регіони країни.

Перші уявлення про процес допомоги, взаємну підтримку та виховання як суспільне явище, що сприяє соціалізації особистості, виникли у первісному суспільстві. Проте виділення суспільної, соціальної допомоги з інших сфер людського буття, зародження систем виховання, що справили вплив на подальший розвиток людства відбулися у Давній Греції.

Саме в державах **Стародавньої Греції** і перш за все в Аттиці (Афіни) були закладені основи державного регулювання благодійності й опіки. У перекладі з грецької «філантропія» означає любов до людей; у IV ст. до н. е. з цим поняттям пов'язане будь-яке доброзичливе ставлення одного індивіда до іншого. У давніх Афінах склалася своєрідна система соціальної допомоги, коли частину благочинних функцій брала на себе держава: 1) покриття

витрат на організацію всенародних свят: видача народу грошей на їх відвідування та пригощання; 2) надання соціальних допомог; 3) виховання за державний рахунок синів тих воїнів, що загинули на війні. Іноді в неврожайні роки голодуючим надавалась допомога у вигляді роздач хліба або його дешевого продажу. Також практикувалось відрядження громадян у подорожі (з метою навчитись корисного у заморських країнах).

Видатні давньогрецькі мислителі **Платон** та **Аристотель** творили в період занепаду і гострої кризи афінської держави. Усі суперечності, притаманні рабовласницькому суспільству, в Афінах проявилися вже в середині V ст. напередодні Пелопоннеської війни, яка завершилася поразкою. Виробництво і торгівля занепали, що спричинило зубожіння значної частини населення і накопичення багатства в руках невеликої групи людей. І Платон, і Аристотель відзначали, що місто розділилося на два ворожих табори – багатих і бідних. Багатії охочіше б викинули своє багатство в море, ніж віддали бідним; бідні, навпаки, нічого б так не бажали, як пограбувати багатих.

Аристотель вважав, що необхідно уникати різкого розриву між заможними і злидарями. Проте благодійницьку діяльність держави він не сприймав як позитивну. Не заперечуючи проти проведення періодичних роздач хлібу на користь бідноти, радив організовувати допомогу таким чином, щоб кожен міг наскладати засоби, необхідні для придбання невеликої ділянки землі або хоч би для заняття торгівлею та землеробством. Якщо ж заходи, як-от роздачі хлібу, не ведуть до зміцнення майнового достатку бідноти і до пом'якшення соціальних протиріч, то вони уподібнюються бочці з дірками, і Аристотель схильний заперечувати їх доцільність.

Аристотель, розглядаючи основи організації та діяльності держави і політичної влади, визначав, що мета політики – забезпечення «найбільшого добробуту» громадян поліса.

У **Давньому Римі**, як і в Греції, повною мірою запроваджувався принцип влаштування за державний рахунок свят і пригощань для бідняків. Окрім того відомі й спроби забезпечити порядок у державі філантропічним

шляхом. Так, імператор Август (30 р. до н.е. - 14 р. н. е.) запровадив спеціальні посади чиновників, які відповідали за організацію суспільних робіт та за розподіл хліба серед народу; при Клавдії з'явилися чиновники, які відповідали за опіку сиріт. Підтримка осиротілих і покинутих дітей та дітей бідних родичів у Римі здійснювалась на державному рівні. На виховання таких дітей використовувались, зокрема, кошти, отримані від здачі в оренду попередньо скуплених маєтків. Одночасно з державною благодійністю існували муніципальна та приватна, створювались благодійні заклади. Імператор Пліній Молодший на річні доходи з маєтку створив у 97 році особливий благодійний фонд для бідних дітей. При імператорі Августі було засновано найпершу благодійну установу.

У суспільній свідомості поступово формувались ідеї необхідності організації системи державної допомоги нужденним. Так, наприклад, римський письменник і вчений Пліній Старший вважав за необхідне підтримувати нужденних. Політичний діяч і письменник Цицерон вбачав смисл служіння державі в збагаченні бідних та у викупі полонених співвітчизників.

В окремих випадках, особливо у виборчий період, допомога у Давньому Римі використовувалась як засіб заручитися підтримкою клієнтури. Римські консули, а пізніше й імператори ухвалювали певні акти соціальної політики щодо ліквідації боргів, розподілу землі або забезпечення хліба і розваг, яких вимагав народ.

Водночас давноримська держава взялась за організацію лікарень, зокрема, для військових (валетудінарії), імперських чиновників та членів їхніх сімей; призначення народних лікарів, відповідальних за надання медичної допомоги небагатому населенню та навчання учнів. Як приклад, дослідники історії організації охорони здоров'я наводять епідемію чуми (166–180 рр.), коли Марк Аврелій наказав міським радам утримувати за рахунок скарбниці народних лікарів, зобов'язаних надавати медичну допомогу бідним. При цьому посади народних лікарів зберегли і після

подолання епідемії. Наприкінці I ст. н. е. почали функціонувати лікарні для бідних, які фінансувались органами міського управління. В деяких містах приватні лікарні отримували субсидії від уряду і поступово перетворились на суспільні заклади.

У цілому ж політика «хліба і видовищ» не принесла Риму тих переваг, які були в Давній Греції, – внутрішньої гармонії і соціального миру. На тлі загальної духовної кризи, що вразила античний світ на межі двох ер, популярності набуло християнство і діяльність перших християнських діячів.

Таким чином, в основі правових документів найдавніших держав лежали традиції і звичаї, а норми повсякденної моралі базувалися на ідеях поваги і шанобливого ставлення до людей похилого віку і батьків, на милосерді до дітей і інвалідів. Політика давніх держав (Єгипту, Вавилону, Китаю) свідчить про певну відповідальність урядів за своїх людей, хоча і здійснювалась вона лише в періоди надзвичайних ситуацій. Тоді як у грецькому, а потім у римському античному суспільствах допомога бідним виступала скоріше засобом урегулювання проблем політичного характеру, часто використовувалась у передвиборчий період і носила прагматичний характер. Перерозподіл благ служив елементом виживання суспільства і його солідарності, отже, суспільна допомога була відображенням потреби суспільства у забезпеченні його трудовими ресурсами, пом'якшенні наслідків соціальних заворушень, які приносять суспільству розруху і людські жертви та заважають стабільному розвитку економіки, а також потреби в об'єднанні суспільства навколо держави і уряду для її зміцнення і для захисту національних інтересів.

Становлення суспільної допомоги часто пов'язують із іудейськими та християнськими релігійними традиціями, які ґрунтуються на переконанні, що світ тримається на добрих справах. У **Давньому Єрусалимі** діяла система підтримки, заснована на альтруїзмі, любові до ближнього, ідеї взаємодопомоги («Всі євреї відповідальні один за одного»). Послідовники іудаїзму створювали спеціальні благодійні каси, джерелами поповнення яких

служили: податки на членів общин, пожертвування, спадщини, заповіти на благодійність, штрафи, орендна плата за користування майном общини. В іудейській культурі також був обов'язок кожної людини трудитися, щоб не бути ні для кого тягарем. Ці цінності відрізнялися від настанов давніх греків і давніх римлян. Крім цього, в Давньому Єрусалимі законодавчо встановлені податки не дозволяли людям зосередити значне багатство у своїх руках і передбачали перерозподіл прибутків серед нужденних.

Ідеологія **перших християнських общин** на зміну вимогам закону і громадянських традицій приносить духовність. Перші християни вкладали в поняття «милосердя» зміст прощення і діяльної любові. Кожна община виступала як окремий орган піклування, який через своїх членів організовував відвідування і допомогу вдома для убогих і хворих. Перші християни роздавали хліб нужденним, приймали вигнанців, які рятувалися втечею, не запитуючи, звідки вони з'явилися, не цікавлячись їх національністю, соціальним станом і поведінкою. Переслідувані римською владою, перші християнські общини збирали гроші на допомогу хворим і ув'язненим. Служіння людині сприймалось як служіння Богу.

З часом кількість прихильників християнства, зокрема серед імущих прошарків населення, зростала. Змінювалось і ставлення з боку правителів Римської імперії, в межах якої християнство переважно розвивалося у перші чотири століття свого існування. Общини об'єдналися у єдину організацію – церкву, яка управлялася єпископами, котрі на своїх зібраннях вирішували не тільки внутрішньоцерковні справи, а й питання допомоги потребуючим. Так, вселенський собор 437 р. зобов'язав єпископів приділяти увагу вдовам і сиротам. У 1100 р. Римська церква видала Декретум – збір канонічних законів з теорії і практики благодійництва. Його вважають однією з перших теоретичних настанов у галузі суспільної допомоги.

Загалом, уявлення про милосердя, допомогу нужденним і любов до ближнього знайшли своє втілення у найдавніших релігійних книгах. Вони висвітлюють образ ідеальної людини, яка дотримується низки правил, що

витають із основного принципу служіння ближньому. У давніх релігійних текстах знайшов втілення ідеал людини, що прагне до досконалості. Серед рис такого ідеалу – благодійність, яка полягала в роздачі милостині, харчуванні убогих, допомозі сиротам, вдовам.

У 476 році, ослаблена внутрішніми суперечностями рабовласницького ладу, перестала існувати Римська імперія, яка занепала під тиском варварських племен. В історії Європи почався новий етап історичного розвитку, який умовно називається Середньовіччям. На зміну рабовласницькому ладу прийшло феодальне суспільство, в якому політична влада належала, світським і духовним феодалам. Ідеологічною твердинею феодалізму стали релігія і церква, які монополізували науку, мистецтво та освіту. До церкви у середні віки перейшла важлива функція – підтримувати соціальний спокій і пом'якшувати соціальні суперечності.

Природно, що церква не поділяла відкритої агресивності у ставленні до обездолених, що її подекуди демонструвала світська влада. Ворожість була б несумісна з проповіддю смирення, любові до ближнього і рівності всіх перед Богом. Однак програма церкви у стосунках із бідними фактично зводилась до вимоги милостині; при цьому не порушувалось питання стосовно викорінення соціальної нерівності. Середньовічна концепція бідності сповнена протиріч. З одного боку, пропагується потреба відмови від багатства. Це пов'язане з тим, що християнство довгий час було релігією переслідуваної меншості, релігією бідних. Злидарі та інші знедолені у середньовіччі мали статус “святенності”, бо давали змогу багатіям заробити собі порятунок завдяки благодійності, здійснюваної щодо цієї групи населення. З іншого боку, церква у середні віки наголошувала на необхідності подавати милостиню. Так, відомі постанови Ельвірського собору 306 р. і Антіохійського собору 341 р., де єпископату було надано право розпоряджатися на власний розсуд майном церкви на потреби благодійності.

Церква здійснювала поряд із соціальною підтримкою функцію

формування теоретичних підходів до проблем допомоги і опіки через осмислення найважливіших християнських догматів про милосердя. Особливого поширення набули праці Григорія Богослова, Іоанна Златоуста, Федора Студита, Афанасія Александрійського і багатьох інших представників «морально-повчальної літератури». Роботи деяких мислителів церкви справили значний вплив на становлення суспільної свідомості у питаннях допомоги, підтримки і опіки. Інтерпретація і коментування християнських текстів висвічували проблеми соціальної справедливості, співчуття, милосердя та любові до ближнього.

Василій Великий суть милосердя вбачав у співчутті пригнобленим, які зазнали бід більших ніж ті, що мали б випасти на їх долю за вчинену ними провину. Він вважав, що треба турбуватися про людей, які з великого багатства впали у крайню бідність, а також про тих, хто маючи міцне здоров'я, став хворим.

Григорій Богослов конкретизував ідеї своєї школи, надав їй характеру практичного служіння: «Будь для нещасного Богом». Однак милосердя, благодійність у ставленні до ближнього передбачають певні завдання для того, хто творить милостиню. Григорій Богослов розрізняв благодійність вищу і нижчу. До вищих благодіянь, що приносить користь душі, відносив закони пророків, учителів, пастирів тощо. До нижчих благодіянь – принести їжу, ліки, перев'язати рани, поговорити про своє становище і терпіння.

На думку проповідника Іоанна Златоуста, людина найбільше повинна навчатись милосердю, адже воно і робить її людиною. Дещо своєрідно Іоанн Златоуст трактує проблему соціальної справедливості. Він виходить із принципу суспільної корисності: «Ми всі маємо потребу один в одному: бідний в багатому, багатий у злидареві, той, хто нічого не має, у тому, хто подає милостиню...». У своїх підходах Іоанн Златоуст виділяв два рівні допомоги: милості духовні і тілесні. До милостей тілесних він відносив: напоїти спраглого, одягти голого, відвідати ув'язненого, прийняти в дім мандрівника. Духовні милості – навчити істини і добру, молитися Богу за

ближнього тощо.

Таким чином, християнські теологи IV ст. розглядаючи вищі або духові милості, передбачали необхідність виховання людини. На їх думку, допомога ближньому не повинна зводитись до милостині: шматка хліба, одежі, ліків. Підтримка вищого порядку зводиться, безперечно, до прищеплення моральних якостей, прагнення служити Богу.

В стародавній Україні архаїчна форма допомоги у слов'ян формувалась як відчуття «належності до цілого» – людської спільноти, природи, космосу. Побудована на цих принципах допомога і взаємодопомога мала культові, общинно-родові та господарські форми. Люди звертались до жерців або віщунів задля вирішення конкретних життєвих проблем. З оформленням інституту релігійних свят виникають братчини (мирщини, зсипки), під час яких жителі одного чи кількох поселень виділяли певну частину продуктів на суспільні потреби. Общинно-родова підтримка виявлялась у виділенні землі, приймацтві, призначенні «громадських родичів», піклуванні про вихованців, «годованців» удів тощо. Господарські форми допомоги (толоки, складчини, супряга) надавались в екстремальних ситуаціях – при пожежах, повенях, втраті худоби тощо.

Прийняття на Русі християнства змінило відносини у царині суспільної допомоги, оскільки давньоруські князі підтримували інститут церкви. Так, Статут князя Володимира Великого (996 р.) поклав на церкву обов'язок піклуватися про вдів, сиріт, старих, хворих, а також передав до її підпорядкування лазні, лікарні та лікарів (які, відповідно до церковного статуту того часу, вважались вільними людьми, на котрих не поширювались юрисдикція світської влади).

Згідно із «Руською правдою» Ярослава Мудрого (1096 р.) церквам доручалось будівництво лазень та лікарень, безоплатне надання медичної допомоги, а також функції громадського піклування. Фінансове забезпечення цієї діяльності здійснювалось шляхом впровадження спеціального податку – десятини на користь бідних, сиріт і хворих.

У багатьох **європейських країнах** у феодальну епоху держава набула функцію, спрямовану на піклування про найбіднішу частину населення. Еволюція такого піклування мала кілька етапів. До кінця XI ст. маргінали були рівноправними членами суспільства. Середньовічна етика не лише допускала жебрацтво, вона навіть піднесла його до ідеалу в деяких чернечих орденах. В наступні три століття жебраки розглядалися як “некорисливі члени суспільства”. Проте вже в едикті Людовіка XIV, виданому 4 травня 1656р., було запропоновано вважати волоцюг і бідних „не безкорисними членами держави, а живими членами Тіла Христового”. Цей документ свідчить про намагання залучити асоціальні елементи в державний організм. Почали функціонувати державні установи для надання притулку та забезпечення працею злиденних. Посередництвом такого піклування держава намагалася контролювати маргінальні групи населення. Цей історичний період дослідники інколи вважають етапом передісторії у формуванні концепції «соціальної держави».

Період XIII-XVII ст. в історії країн Західної і Центральної Європи пов’язаний із розпадом феодальної системи і зародженням капіталістичних відносин, розвитком науки і техніки, переходом до культури нового часу. З епохою Відродження в Європі розпочалось широке розповсюдження ідей гуманізму, в питаннях суспільної допомоги все виразніше проглядають не тільки релігійні, а й світські мотиви. Людину починають розглядати як вищу цінність. А звідси – повага до її гідності, розуму, права на земне щастя і розвиток здібностей. На формування суспільної допомоги впливало і Просвітництво, яке суспільний прогрес вбачало у розповсюдженні освіти, пропаганді наукових знань, ідей добра та справедливості.

Зрозуміло, що в розрізі окремих століть, а тим більше окремих країн, соціальну допомогу не можна розглядати як однозначне, прогресуюче у висхідному напрямі явище. В історичному аспекті це був складний, насичений важливими подіями етап її загального генезису, в якому можна визначити низку загальних тенденцій, що визначали ідеологію і практику

надання допомоги.

У цілому концепція соціальної допомоги почала залежати від рівня економічного розвитку, а також релігійних і соціальних факторів. Общинні традиції плавно переросли в досить ефективні муніципальні зв'язки, виникла нова організаційна форма допомоги нужденним – гільдії. Ці економічні, політичні та релігійні об'єднання населення в період раннього феодалізму в Західній Європі відігравали значну роль у суспільному житті. Як одна із форм нової системи допомоги, вони надавали благодійну підтримку своїм членам, утримували лікарні, під час голоду розподіляли зерно і харчі, надавали притулок знедоленим. Іншою формою стали приватні фонди, створювані на пожертви філантропів, які організовували притулки, лікарні, видавали допомогу на поховання.

У цей період мова не йде про планомірну програму соціальних реформ, допомога передусім була індивідуальною. Однак діяли не лише церковні, а й світські соціальні заклади, а милостиня практикувалася за більш-менш відрегульованою системою розподілу, яка давала убогим відносну свободу вибору тієї чи іншої форми, зберігаючи їхню гідність.

Кризи, війни, епідемії, природні катаклізми спричинили масове зубожіння населення. Незадоволення бідних часто переростало у бунти, повстання, які періодично сплахували в різних країнах. Борги змушували селян втікати зі своїх місць, провокували бродяжництво і правопорушення. Ці обставини спонукали до пошуку виходу із ситуації шляхом впровадження фіскальних (казенних) заходів та адміністративного втручання. У країнах Західної Європи подібні спроби чинилися вже з другої половини XIII ст. Ідеалізований образ бідності розмивався жорстокістю бунтів, жебрацтвом здорових людей та іншими соціальними девіаціями (відхиленнями у поведінці). Відтак прояви милосердя здебільшого адресувалися тим, хто справді не міг жити своєю працею. Згодом протестантизм, який постав у Європі в XVI ст. під час Реформації, остаточно змінив ставлення до праці й бідності. Його основною ідеєю і ціннісним критерієм стала праця, яка

оголошувалась божественним покликанням, а лінощі й неробство розглядалися як соціальне зло.

З XVI ст. в соціальну сферу поступово почали втручатися уряди європейських держав. Це пов'язано з тим, що внаслідок війн, голоду та епідемій кількість бідних і безпритульних невпинно зростала, і вони становили певну загрозу стабільності суспільства, породжували страх і незадоволення.

Наприклад, в Англії у 1531 році здійснено ліцензування убогих, жебракування дозволялось лише старим і калікам. У Німеччині Генріхові закони про бідність 1536 року класифікували убогих, внаслідок чого „незаконні” старці й волоцюги постали перед судами. Допомога надавалась лише зареєстрованим убогим та інвалідам. Здорових примушували працювати, а дітей – навчатися. Для здійснення цих репресивних функцій застосовувались адміністративні методи.

Практика допомоги і захисту цього періоду здійснювалась також у церковних парафіях, нижчих церковно-адміністративних організаціях на чолі з церковною радою, яка об'єднувала віруючих, що обслуговувались церковнослужителями одного храму. На відміну від монастирської допомоги, парафіяльна була більш відкритою. У ній зосереджувалось все общинне, громадське і церковне життя. Діяльність парафій не обмежувалась наданням допомоги калікам, злидарям, вони здійснювали найрізноманітнішу підтримку – від матеріальної допомоги до виховання та перевиховання. Таким чином, парафіяльна благодійність була не тільки церковною, а й громадською, тобто переслідувала не лише релігійні цілі, як-от порятунок душі парафіян, а й спрямовувалась на соціальну підтримку потребуючих. Аналізуючи цю форму допомоги, дослідники схильні розглядати її як перехідну ланку між монастирською і громадською системами допомоги.

З XVI ст. осередками організованої благодійницької діяльності стали братства. Вони завоювали повагу й широку популярність, опікуючись вдовами й сиротами своїх померлих членів, підтримуючи шпиталі й

надаючи своїм членам безвідсоткові позики. Іншим напрямом соціально-благодійницької діяльності братств була освітня справа і, зокрема, відкриття шкіл та організація в них безплатного навчання, якому був притаманний досить демократичний шкільний устрій (школи були відкриті для всіх верств населення).

Дослідники української історії вказують, що у XVI - у першій половині XVII ст. духовна культура України була достатньо високою. У цей період ідеї рівності всіх людей та їхніх прав на гідне життя розробляються в працях таких учених та релігійних діячів, як Г. та М. Смотрицькі, І. Вишенський, С. Зизаній, Я. Ковельський та ін. І хоча загальна спрямованість їх творчості мала релігійний характер, вона відображала гострі соціальні проблеми – експлуатацію, насильство, здирництво, пов'язані з життям значної частини українців.

Отже, система суспільної допомоги поступово інституціоналізувалась як через релігійні та моральні приписи, які роблять обов'язковою соціальну допомогу, так і соціальне законодавство.

1.2. Визначення змісту державної й суспільної благодійності у науковій думці XVII - XVIII століть

Кінець XVII - початок XVIII століття був відзначений виникненням ліберально-демократичного напрямку політичної думки. Ідея свободи індивіда, що є наріжним каменем системи цінностей лібералізму, вперше з'явилася у працях Т. Гоббса, Дж. Локка, Ш. Монтеск'є. Англійський філософ **Т. Гоббс**, засновник теорії суспільного договору, порушив питання державної благочинності як умови справедливого державного управління. А основні ідеї **Дж. Локка** полягали в тому, що мета держави – захищати та зберігати власність членів суспільства, їхню безпеку, захищати основні права людини, її особисті інтереси та індивідуальні свободи.

Розпочата в XVII–XVIII століттях секуляризація призвела до участі світської науки в осмисленні питань суспільної допомоги. Державні

інститути суспільної опіки почали розглядатися з позицій соціальної норми та патології, паралельно розвивалися громадська та приватна благодійність. Із розвитком держави і поширенням світських тенденцій ідеї допомоги розкривалися й пропагувалися не в працях діячів церкви, а в державних указах, постановах, збірниках. У розвитку суспільної допомоги значну роль зіграла розпочата ще з другої половини XVII століття певна переорієнтація науки на дослідження соціальної проблематики, а також Реформація, яка, зокрема, трансформувала релігійну мораль й погляди на суспільну допомогу. Так, у протестантських і католицьких країнах Європи широко пропагувалася необхідність праці.

У XVII ст., коли спроби контролю за зuboжілими групами населення не дали очікуваних наслідків, у більшості країн Європи виникли і розповсюдилися соціальні установи закритого типу – загальні госпіталі, робітні та арештантські будинки, в яких клієнти утримуються поза їх бажанням. Вживалися й такі заходи, як депортація на інші континенти, чому сприяє колонізація територій інших держав. Переважало песимістичне бачення людини (вроджена гріховність), віра в її сили й добро була відсутня. Звідси і впливала ідея щодо обов'язку суспільства займатись вихованням і коригуванням природних негативних задатків людини. У XVIII ст. заклади закритого типу стали предметом розслідування деяких урядів, зазнавали критики з боку гуманістів, котрі відвідували їх та інформвали суспільство стосовно жахливих умов утримання в цих закладах, вимагали залучення різних спеціалістів до вирішення долі утриманців і диференціації подібних установ. Поступово закриті соціальні установи перетворилися на сучасні лікарні, притулки, в'язниці.

Водночас здійснювалися спроби законодавчо регламентувати таке соціальне явище як професійне жебрацтво. І хоча законодавчі акти проти професійного жебракування були ухвалені майже одночасно такими державами, як Франція, Німеччина, Англія, вони не розв'язали цієї проблеми через непослідовність та брак інших заходів її регулювання.

Таким чином, у XVII столітті було закладено важливі теоретичні, світоглядні підвалини важливості суспільної благодійності та організованої допомоги найбільш вразливим групам суспільства, створення умов для розвитку людини.

У XVIII столітті дедалі поширювались ідеї *лібералізму*, згідно з якими політика має створювати певні початкові умови, наприклад, умови доступу до закладів охорони здоров'я, освітніх закладів тощо. Ключова ідея лібералізму полягає в тому, що потрібно турбуватися не про те, в якому стані врешті-решт опиняються люди, а про те, з чого вони починають. А те, яким чином вони використовують свої стартові можливості, яким є їхнє бачення «доброго життя» й який вибір у своєму житті вони роблять – це справа самих людей. Завдання держави, з цього погляду, полягають у тому, щоб забезпечити громадянам належні стартові умови. Ця філософська доктрина походить від ідей німецького філософа **І. Канта**, який вважав, що кожна людина спроможна приймати моральні рішення, що ґрунтуються на раціональному мисленні, врахуванні наслідків та відповідальності людини. З огляду на те, що люди здатні мислити та діяти морально, реалізовувати власні життєві плани, Кант доводив необхідність демонструвати повагу до такої здатності, і тому суспільство має дати змогу кожному індивіду виробити й розвинути власний план. Також, І. Кант запропонував ідеали правової держави. З точки зору ліберальної філософії, важливим є визначення того, які саме права, зокрема й соціальні, й у якому обсязі має гарантувати держава.

Теоретичне обґрунтування змісту державної соціальної допомоги міститься також у працях британського філософа кінця XVIII- початку XIX століття **Є. Бентама**. Він стверджував, що найважливішими в політичному рішенні є його результати (наслідки). При цьому результати мають оцінюватися через вплив на добробут людей. Бентам називав це рівнем вигоди (*utility*) і тому його філософська доктрина отримала назву «*утилітаризм*».

Утилітаризм виходить із переконання необхідності максимізувати сумарний обсяг індивідуального добробуту. Така максимізація вимагає, аби суспільна допомога надавалась таким чином, щоб вона сприяла якнайбільшого загальному поліпшенню ситуації. Приміром, з погляду цієї теорії можливості всіх для того, щоб бути здоровим, рівні, відтак, максимізація здоров'я населення спрямовується на досягнення кожним найвищого можливого рівня здоров'я. Підхід максимізації ґрунтується на ідеї, що немає відмінності у рівнях допомоги для бідних і багатих, і що ця допомога має однаковий вплив на загальний стан населення. Утилітаризм часто критикують за неможливість дати відповідь щодо того, яким чином досягти справедливості. Ця проблема стає ще виразнішою, коли, наприклад, наслідки погіршення здоров'я вимірюють у втратах прибутку через хворобу чи інвалідність, адже в такий спосіб здоров'я багатшої людини є вагомим, аніж здоров'я бідної.

Поштовхом для суспільних процесів стали американська Декларація незалежності Т. Джефферсона (1776 рік), яка нормативно окреслила коло соціальних прав людини і громадянина, а також французька Декларація прав людини і громадянина (1789 рік). Ці документи вплинули як на теоретичний дискурс, так і на соціальну практику Європи та Нового Світу.

Авторитетний американський мислитель **Т. Джефферсон**, а пізніше автори первинного проекту конституції Конвенту у Філадельфії «Федераліст» (А. Гамільтон, Д. Медісон, Дж. Джей) акцентують увагу не тільки на класичних чеснотах людини – мужності, зваженості, життєвій мудрості, а й на справедливості держави, яка має піклуватись про найслабкіші та найзлиденніші прошарки населення. Ідеї цього документа утворили основи юридичної рівності кожного з національної політичної спільноти. Як зазначає сучасний американський дослідник Б. Сінгер, «аж ніяк не проголошуючи природного егалітаризму, “Федераліст”, як і Декларація прав, одразу ж вписали рівність у плетиво людських політичних і природних інституцій і вплинули певною мірою на розвиток антиномічних

векторів англосаксонської традиції: суспільної свободи та соціальної справедливості».

Важливою передумовою формування держави загального добробуту став розвиток політекономічних досліджень (А. Сміт, Д. Рікардо та ін.), що обстоювали ідею економічної свободи, вільного підприємництва, що діє без втручання держави.

В українській науковій думці того часу можна відзначити доробки низки вчених, які розглядали питання соціальної справедливості, блага для людини, функцій держави, розвитку суспільної допомоги.

Розвиток наукового знання у напрямі його незалежності від теології і теософії та наближення до наукової раціональності простежується у творчості **Ф. Прокоповича**, який вважається основоположником просвітництва в Україні і Росії. Видатний вчений, релігійний і політичний діяч розробив складну концепцію, в якій намагався поєднати принцип божественного походження влади з принципами суспільного договору. Про гуманістичні і просвітницькі тенденції в його діяльності свідчить надання пріоритету громадським обов'язкам над релігійними та визнання першочергового значення державних інтересів. Він займався також дослідженнями людини і розумів її як носія божественного і природного, намагався розкрити сенс людської діяльності.

Г. Кониський, ректор Києво-Могилянської академії, у праці «Моральна філософія, або етика» уперше у вітчизняній науковій літературі дав глибокий аналіз механізмів людської діяльності, який досить близький до сучасного розуміння цієї проблеми. Для Кониського людське благо передбачає наявність здоров'я, задоволення потреб у живленні, відчуття благополуччя, заняття розумовою діяльністю тощо.

Хвилювання за долю свого народу притаманні творчості **Г. Сковороди**. Він викривав вади існуючого ладу, закликав до створення справедливого суспільства, центральною проблемою своєї філософії зробив людину. Його глибокий гуманізм проявлявся у твердому переконанні, що в

кожній людині наявний потенціал духовного розвитку, а отже, вона має можливість стати морально чистою та долати життєві труднощі. З цим пов'язані і його бачення процесу самопізнання і пізнання зовнішнього світу як єдиного процесу. Він висунув просвітительську ідею стосовно перетворення праці із засобу існування у найпершу життєву потребу і найвищу насолоду. Висвітленню цієї проблеми служить його відома концепція «сродної праці».

Таким чином, впродовж XVII – XVIII століть розвивався суспільно-благодійний підхід до надання соціальної допомоги і формувалися такі політико-філософські вчення, як лібералізм, утилітаризм, що згодом становили теоретичне та ідеологічне підґрунтя для формування соціальної політики у деяких індустріальних країнах. Заслуга лібералізму в творенні концепції та практичному становленні соціальної політики була подвійною: по-перше, принципи свободи, рівності та справедливості як системовизначальні цінності лібералізму надалі будуть закладені в основу концепції соціальної держави. По-друге, заслугою лібералізму було формування громадянського суспільства і правової держави, як неодмінних умов становлення соціальної держави із ефективною соціальною політикою.

Український науковець О. Скрипнюк зазначає, що майже всі теорії, створені у XVII–XVIII ст., ґрунтуються на розумінні держави як універсальної структури людських спільнот, що повинна забезпечувати можливості матеріального і духовного розвитку своїх громадян. У цих ученнях держава виступає насамперед як захисник всієї спільноти і кожної окремої людини від зовнішніх сил, внутрішніх конфліктів між соціальними групами чи окремими особами, як гарант додержання законів. Такі філософські ідеї і політична практика, що спиралися на них, зумовили формування прототипів сучасних моделей соціальної держави, які поєднали свободу індивіда у вирішенні соціальних проблем зі втручанням держави у соціальну сферу.

1.3. Розвиток політико-правових і соціально-адміністративних підходів до державного соціального забезпечення у XIX-XX століттях

У XIX столітті теологічний й суспільно-благодійний підходи в наданні соціальної допомоги заступає правовий підхід. Ухвалюються закони, що кладуть початок розвитку державної системи соціального забезпечення, виникає державно-муніципальне навчання тощо. Одночасно розвиваються профспілки й каси взаємодопомоги, на яких спирається система соціального страхування. Набували поширення соціально-радикальні ідеї марксизму та фемінізму. Саме до цього часу більшість дослідників відносить і професіоналізацію соціальної роботи. Таким чином, на зміну благодійності з її класовими поглядами на проблеми бідності прийшла ідея створення державної системи соціального забезпечення як інструмента реалізації соціальної політики, орієнтованої на визнання загальних прав людини.

Перші теоретичні концепції соціальної політики виникли на межі XIX-XX століть, коли було створено Союз соціальної політики (м. Ейзенах), члени якого виступали за соціальні реформи, проголошуючи основними цілями соціальної політики поліпшення умов життя людей і запобігання революційним потрясінням. Сучасний канадський науковець Т. Ганслі вважає, що виникнення соціальної політики спричинене необхідністю долати соціальні наслідки проблем, які супроводжували пізню стадію промислової революції та розвиток економіки: тривалі економічні спади, голод, популяційні переміщення, етнічні та національні конфлікти, трудову експлуатацію дітей, неконтрольовані спалахи інфекційних хвороб, а також війни, що «постачали» жертви, які потребували організованого догляду і компенсації за втрачене здоров'я, та вдів, яким була необхідна економічна підтримка.

Як наголошує український політолог А. Сіленко, котра досліджувала генезис соціальної держави, поняття «*соціальна політика*» було введене в науковий обіг **Ш. Фур'є**, видатним французьким теоретиком утопічного

соціалізму. Саме завдяки йому на порядок денний було винесене питання про обов'язок держави надавати своїм громадянам соціальні гарантії задля чого потрібно монополізувати торгівлю, емісію грошей і збір податків.

Основи для впровадження повноцінної державної соціальної політики були закладені, з одного боку, філософсько-політичними вченнями, а, з іншого, практичною діяльністю урядів.

У розвитку ідей соціальної держави вагому роль відіграли погляди німецького філософа кінця XVIII - початку XIX століття **Г. Гегеля**. Як зазначає український науковець Я. Пасько, в історичному вимірі соціальна держава є синтезом гегелівської тріади – творчим поєднанням меркантилізму та фрітрейдерства. Важливим є усвідомлення того, що соціальна держава, яка опікується широкими суспільними верствами, стає можливою тільки з розвитком в Новому Світі та Європі моделі вільних асоціацій та пов'язаного з нею солідариського виміру громадянського суспільства. Саме в XIX ст. разом з поширенням в Європі інституту громадянського суспільства серед вільних членів громади асоціацій утверджується громадянський феномен солідарності як певної форми цивілізаційного поєднання модерну та традиції, індивідуалізму та колективізму.

1850 року німецький вчений **Л. фон Штайн** вперше запровадив поняття «*соціальна держава*» (німецькою мовою – Sozialstaat). В своїй праці «Теперішнє і майбутнє правової науково-державної Німеччини» він писав, що соціальна держава «зобов'язана підтримувати абсолютну рівність в правах для всіх суспільних класів, ... сприяти економічному і суспільному прогресу всіх своїх громадян, оскільки в кінцевому результаті розвиток одного є умовою розвитку іншого, і саме в цьому сенсі говориться про соціальну державу».

Очевидно, що в європейських суспільствах роль держави традиційно була набагато сильнішою, ніж в Новому Світі. В Німеччині традиції соціального патерналізму зберігалися з доби середньовіччя. В соціально практичному контексті ідея держави добробуту була втілена правлячою

верхівкою Німеччини в 80-ті роки XIX ст. Зокрема, Вільгельм I у своєму зверненні до парламенту від 17 лютого 1881 р. акцентував увагу на німецьких традиціях милосердя та гідних стандартах життя, які добре узгоджуються з вимірами європейської гуманності та поваги до людини поза залежністю від соціального статусу та матеріальних статків. Схожій позиції дотримувався німецький канцлер О. фон Бісмарк, який звертав увагу на необхідність імплементації тих соціальних вимог, які є обґрунтованими і можуть бути втіленими в межах існуючого державного і суспільного ладу. Згодом ідеї соціальної держави набули популярності й були реалізовані у багатьох європейських країнах, зокрема Великої Британії, Швеції, Італії тощо.

Слід відзначити, що у XIX ст. у Європі почала формуватися система соціального страхування. Пов'язано це було насамперед із тим, що у європейських країнах діяла система муніципальних, приватних та благодійних лікарень, що надавали стаціонарну допомогу на платній основі. Позалікарняна допомога надавалась переважно лікарями, що практикували приватно. У першій половині XIX ст. на новій соціальній основі поновлюється благодійна діяльність церкви і паралельно з цим з'являється значна кількість благодійних установ та фондів, котрі надавали медичну допомогу знедоленим. Безкоштовну медичну допомогу надавали й окремі лікарі органів місцевого самоврядування, але тільки особам, які мали офіційне посвідчення про бідність.

Як зауважує О. Баєва, у цей період зросла кількість людей, котрі могли звернутися по медичну допомогу до кваліфікованих лікарів, що практикували приватно, однак надання медичної допомоги населенню з низьким рівнем доходу залишалось відкритим. Це зумовило розвиток кас взаємодопомоги, які стали прототипом інституцій медичного страхування, оскільки формувались за рахунок коштів, отриманих із систематичних внесків, і призначались для забезпечення медичної допомоги робітникам та службовцям, котрі не могли звернутися до лікаря. Каси взаємодопомоги набули значного поширення у Франції як «товариства взаємодопомоги», в

Англиї – як «дружні товариства» та «робочі клуби», у Німеччині – як «вільні допоміжні каси». Перетворення цих інституцій взаємодопомоги на регульований державою інститут соціального страхування і запобігання соціальним ризикам розпочався з ухвалення у 1849 р. у Німеччині закону, згідно з яким органи міського самоврядування діставали право обкладати підприємців внесками у «вільні допоміжні каси».

Виникнення кас взаємодопомоги стимулювало розвиток наприкінці XIX – на початку XX ст. інститутів перерозподілу суспільних благ (обов'язкове державне страхування, державне соціальне бюджетування), соціальної сфери загалом, що відбувалось на тлі формування моделі соціальної держави, динамічного розширення політичних і соціальних прав.

Важливим історичним фактом, що мав значний вплив на розвиток соціальної політики, є те, що XIX століття відзначилося оформленням комунізму в виразну політико-ідеологічну концепцію. Основоположники комуністичної теорії (**К. Маркс, Ф. Енгельс**) наголошували на тому, що економічні відносини як базисні в суспільстві визначають усі інші. Тому необхідними є суспільна власність на засоби виробництва; централізоване планування й адміністративно-командне управління в економіці, регламентація з боку держави розподілу продуктів і послуг у суспільстві відповідно до потреб його членів; рівність умов, що має забезпечити громадянам всебічний соціальний розвиток і необхідне отримання матеріальних та культурних благ тощо.

Зауважимо, що, **І. Франко**, приділяючи основну увагу питанням історичного розвитку суспільства та будучи добре обізнаним із сучасною йому науковою думкою Заходу, розвивав власне бачення актуальних на той час в Україні соціальних проблем. Він застерігав щодо можливостей і доцільності всеохоплюючої державної влади, зокрема у справах соціальної допомоги. Відзначивши привабливість таких ідей, як можливість отримання роботи, заробітної плати, «забезпечення старості» тощо, І. Франко не схвалював державну опіку «від колиски до гробової дошки», відкидав віру в

необмежену силу держави.

Розвиток соціальної політики пов'язують із переходом від окремих актів державної та громадської благодійності нижчим прошаркам населення до вироблення загальнодержавних і місцевих систем соціальної допомоги.

Система державної соціальної допомоги у ХІХ ст. в країнах Європи (в т. ч. і в Російській імперії, у складі якої в цей період перебувала нинішня Україна), включала два головних елементи: 1) більш-менш розвинене законодавство, яке регулювало відносини у соціальній сфері; 2) відповідні органи і заклади, завдання яких полягало у впровадженні політики держави. Що стосується безпосередньої роботи з різними категоріями користувачів соціальних послуг, то вона здійснювалась переважно членами благодійних організацій, які мали багато ентузіазму, але досить часто їм не вистачало елементарних знань, необхідних для більш ефективної діяльності, не кажучи вже про матеріальний стимул до праці. Створюючи соціальне законодавство і формуючи відповідні органи і установи, держави тим самим визнавали сферу суспільної допомоги своїм обов'язком. Так, 1834 року у Великобританії ухвалили Закон про бідність, який надавав підтримку тільки найбіднішим, зробивши роль клієнта настільки неприємною, наскільки це можливо. Такий же підхід згодом був застосований в США та Австралії.

Власне, самі традиції соціальної допомоги в Європі мають тривалу історію і пов'язані з обцинними відносинами. У міру послаблення міжобцинних зв'язків функції допомоги перебирали релігійні, світські благодійні, а також приватні організації, а згодом держава. Одержавлення форм суспільної допомоги пов'язують із розвитком капіталізму і загостренням соціальних проблем. Держава брала на себе визначення напрямів соціальної політики, її планування, фінансування і реалізацію.

Першою програмою, що містила ідеї держави загального добробуту, вважають систему соціального страхування, введenu у 1880-х рр. в Німеччині рейхсканцлером **О. фон Бісмарком**. Розроблена з його безпосередньою участю серія законів про страхування (на випадок хвороби, від нещасних

випадків, у зв'язку зі старістю та інвалідністю) була найбільш прогресивною, хоча поширювалась лише на окремі категорії робітників, які несли частину витрат на страхування. В 1911 році в Німеччині запровадили пенсійне забезпечення вдів та сиріт у випадку втрати годувальника та поширили пенсійне страхування на всіх службовців. В 1923 році для гірників ввели окремий вид страхування - пенсійне страхування за вислугу років. Система соціального страхування Німеччини стала повною у 1927 році –після того, як до неї додалося страхування на випадок безробіття.

Схожі процеси відбувались й у Великобританії, де у 1911 р. прем'єр-міністр Л. Джордж запровадив національне страхування від хвороб і безробіття.

У першій половині ХХ ст. у політичній науці поширилась *теорія солідаризму*. Ця теорія була розроблена **Л. Дюгі**, який, критикуючи марксизм і спираючись на ідеї французьких соціологів О. Конта, Л. Буржуа, Е. Дюркгейма, розвинув концепцію соціальної солідарності. Державу він уважав засобом забезпечення соціальної солідарності класів, організованою силою суспільства, яка встановлює взаємозалежність і спільність інтересів різних соціальних груп і класів. Дюгі відкидав класові протиріччя, політичну боротьбу і соціалістичну революцію.

У 1920-х роках в самостійний політичний напрямок оформилася *соціал-демократія*, яка прагнула поєднати соціальну справедливість зі свободою ліберальних демократій, знайти рівновагу між вільним ринком та спробами його регулювання, між ефективним виробництвом та справедливим розподілом, між розвитком підприємництва, економічними стимулами до праці та достатнім рівнем оподаткування для забезпечення соціальних програм і втілення проголошених переваг соціалізму. Становлення соціал-демократичних ідей спиралось на три основні принципи: свобода, соціальна справедливість та солідарність.

Кардинальними подіями в історії соціальної політики стали велика депресія 1930-х років та Друга світова війна. Депресія виявила

недосконалість обмежених програм страхування від безробіття, які існували на той час. Місцеві програми соціальної допомоги також виявилися не здатними підтримати гарантії прибутків. Тому до кінця 1930-х років країни, що не мали програм страхування від безробіття, розглянули можливість його запровадження.

Поширювалися погляди щодо посилення ролі уряду в забезпеченні соціального захисту. Набула популярності така концепція соціального захисту, що включала всі програми гарантії прибутків, так само, як і страхування здоров'я. Одними з ранніх прикладів його застосування були Акт про соціальний захист 1935 р. у США, а також новозеландське законодавство про соціальний захист 1938 р.

1940-і роки відзначилися формування теорії і практики *держави загального добробуту* (Welfare State). В основі цієї теорії лежали ідеї англійського економіста **Дж. Кейнса**, висловлені у праці «Загальна теорія зайнятості, проценту і грошей». Головний зміст теорії зводиться до такого: сучасна демократична держава втратила класовий характер і діє в інтересах усіх членів суспільства, використовуючи такі економічні важелі, як політика цін, податки, інвестиції, державне замовлення, кредити, регулювання експорту та імпорту і в такий спосіб впливає на приватний сектор, пристосовує його для блага всіх. Держава через свою соціальну політику (матеріальна допомога, поліпшення умов праці, підвищення заробітної плати і пенсій, покращення житлових умов, охорони здоров'я, освіти), забезпечує вищий рівень життя населення всієї країни. Кейнс доводив, що розвиток змішаної економіки, активізація функції соціальних послуг, відмирання репресивно-каральної функції держави перетворює її з класово-антагоністичної на державу загального добробуту.

Значний внесок у становлення та розвиток державної соціальної політики вніс **У. Беверідж**. У 1942 р. він, як голова Комітету соціального страхування та союзних служб, запропонував тодішньому консервативному уряду ввести у Великобританії систему соціального захисту, яка передбачала

б страхування від безробіття, непрацездатності, надання пенсій після виходу у відставку, медичну допомогу, видатків на поховання, грошову допомогу матерям, удовам і розлученим, а також дітям. Було передбачено, що внески на соціальне страхування повинні сплачувати працівники, роботодавці, самозайняті особи та безробітні. А допомоги на дітей мають виплачувати із загальних річних доходів, що означатиме визнання суспільної відповідальності за їхній добробут. Рекомендації також охоплювали національну службу здоров'я і програми реабілітації. Упродовж трьох повоєнних років усі пропозиції були закріплені в законодавстві, разом із тим рівень виплат не досягав рекомендованої суми, визначеної як прожитковий мінімум.

Саме пропозиції Беверіджа становили основу для практичної реалізації провідної концепції «держави загального добробуту», згідно з якою людина повинна бути опікуваною від колиски до труни. Така держава – це свого роду ідеал, де отримання послуг є правом кожного громадянина. Ця концепція ґрунтувалась на принципі, що гарантував соціальний захист усіх громадян, а не лише найбільш вразливих. Така держава передбачає політичне і правове впорядкування життя суспільства на принципах гуманізму, створення умов для розвитку громадянського суспільства. І хоча політичні інструменти подолання соціальних проблем в різних країнах загального добробуту відрізняються, проте спільним для них є покладання на державні інститути відповідальності за життєвий шлях особистості з самого індивіда, сім'ї, громади, церкви, благодійних організацій.

Варто відзначити, що поняття «держава загального добробуту» зустрічається в англійських варіантах. У німецькомовних джерелах вживають переважно терміни «соціальна держава» («Sozialer Rechtsstaat») і «соціально-ринкова економіка». Власне, становлення соціальної ринкової держави як суспільно-політичного феномену відбулось саме у Німеччині. Окремі дослідники розглядають згадані поняття як самостійні, обґрунтовуючи такий підхід відмінностями історико-політичного розвитку і

соціокультурних традицій країн, в яких вони використовуються. Так, на думку А. Сіленко, якщо **перша** характеризується високим ступенем відповідальності уряду за соціальне забезпечення, то **друга** ґрунтується не тільки на відповідальності держави, а й на **власних** зусиллях, відповідальності громадян і неурядових організацій. З цим можна погодитися, оскільки концепція соціальної ринкової економіки спирається на економічне вчення про вплив інституцій і правил на поведінку економічних суб'єктів, насамперед представників так званої Фрайбурзької школи 30-х та 40-х років минулого століття. Мова йде про групу німецьких науковців Фрайбурзького університету, зокрема про економіста **В. Ойкена** та правника **Ф. Бема**. Ця школа має також назву *ордолібералізму*, який являє собою німецький варіант неолібералізму. Ойкен визнавав, що ринкова економіка, побудована за принципами індивідуалізму та конкурентності, хоч і сприяє економічному прогресу суспільства, суперечить принципу соціальної справедливості, який може забезпечити лише центрально-керована система, побудована на суспільній власності. Він уважав, що за реальних цих умов тогочасної Німеччини втручання держави не може бути мінімальним. Навпаки, воно має бути визначальним, адже необхідний економічний порядок може встановити лише сильна держава. Теорія «соціально-ринкового господарства» мала своїм вихідним пунктом протиставлення ринкового господарства центрально-керованому господарству, заснованому на суспільній власності, а також господарству, побудованому на базі приватної власності і централізовано керованому економічними угрупованнями.

Ідею свідомо створюваного соціально-ринкового порядку було апробовано у надзвичайно сприятливих для цього умовах післявоєнної Німеччини, країни зі зруйнованим господарством та відсутністю будь-якого економічного ладу. Соціальна політика будувалася за принципами фрайбурзької школи і була спрямована на підтримку економічного курсу держави. Вона виходила з ідеї, що соціальний добробут будується на міцній економіці, тому все, що перешкоджає розвитку економіки, навіть коли воно є

соціально справедливим, не може братися до уваги.

Розвиток соціальної політики в повоєнній Німеччині та інших країнах також супроводжувало становлення *вчення про корпоративістські системи*, згідно з яким у суспільстві діють певні групи, що представляють інтереси тих чи інших прошарків, соціально-економічних груп. На думку дослідників Г. Лебруха та Ф. Шмиттера, таке представлення інтересів не є хаотичним, воно до певної міри монополізоване і ієрархізоване. Про це свідчить практика соціального партнерства, що сформувалась у багатьох країнах, а також вплив вузьких груп тиску на зміст соціальних зобов'язань урядів.

Після закінчення війни західноєвропейські країни значно вдосконалили свої системи соціального страхування. Це зробили Бельгія, Франція, Ірландія, Італія, Норвегія, Швеція та ін. Пізніше — Канада та Австралія. Ці дії урядів пояснюють кількома чинниками — поширенням ідей егалітарного лібералізму, а також протистоянням між капіталістичним і соціалістичними світами.

Егалітарний лібералізм ґрунтується на ідеї поваги людей одне до одного як моральних осіб та на створенні передумов для того, щоб усі могли робити моральні вчинки. Егалітарні ліберали доводять, що для ефективного вибору плану свого життя люди повинні мати позитивні права, тобто економічні, соціальні та культурні права, сформульовані в позитивній формі; вони накладають на державу зобов'язання провадити певні позитивні дії стосовно індивіда, як-от гарантувати задоволення базових мінімальних життєвих потреб. Доктрина егалітарного лібералізму суттєво вплинула на сучасне західне політичне мислення. Саме вона стоїть за тим фактом, що у більшості індустріальних країн державою створено систему охорони здоров'я, яка повністю або частково фінансується державним коштом, а також універсальні системи безкоштовної середньої освіти.

Безумовно, що на розвиток соціальної політики в країнах ринкової економіки впливала та обставина, що в соціалістичних країнах, передовсім в Радянському Союзі, було проголошено право на державне соціальне

забезпечення, закріплене в Конституції СРСР від 1936 року, й здійснюване за солідарним принципом.

Після Жовтневої революції всі сфери суспільного життя потрапили під суворий державний контроль. Так, 1919 року Раднарком УРСР видав декрет про націоналізацію всіх добродійних установ, які до того моменту перебували у віданні приватних осіб або добродійних товариств. Відповідно до цього декрету Наркомсоцзабезу УРСР і його місцевим органам передавалися приватні і суспільні установи. До 1941 року в системі Наркомсоцзабезу УРСР нараховувалося 154 будинки-інтернати для літніх та інвалідів, 22 дитячих будинки-інтернати.

Починаючи з 30-х років основним завданням соціального забезпечення СРСР проголошувалась робота із працевлаштування і навчання інвалідів; забезпечення сімей червоноармійців, забезпечення пенсіями інвалідів війни, сімей, члени яких загинули на війні, непрацевдатних; організація кас взаємодопомоги у колгоспах; надання допомоги сліпим і глухим; сприяння кооперативам інвалідів.

Найважливішою сферою діяльності соціального обслуговування населення було матеріальне забезпечення, яке здійснювалося у трьох основних напрямках: державне соціальне забезпечення, державне соціальне страхування, соціальне забезпечення колгоспників. Фінансування державного соціального забезпечення здійснювалося за рахунок союзного, республіканських та місцевих бюджетів (воно поширювалося на військовослужбовців, учнів та інші категорії громадян). Фінансування державного соціального страхування забезпечувалося за рахунок страхових внесків підприємств, організацій і дотацій держави (воно поширювалося на робітників і службовців). Соціальне забезпечення колгоспного селянства здійснювалося за рахунок коштів колгоспів і дотацій з Державного бюджету. На усіх громадян СРСР поширювалося безкоштовне медичне обслуговування, хоч воно було зовсім не однакової якості для усіх громадян, право на безкоштовну освіту та житло.

Про якісно новий рівень соціального забезпечення в післявоєнний час свідчить прийнятий у 1956 р. закон Верховної Ради СРСР про державні пенсії. Цим Законом було закладено початок загального пенсійного забезпечення трудящих. Він передбачав надання всім громадянам права на пенсію у випадку втрати ними працездатності, втрати годувальника, старості. Для надання допомоги сім'ям і працюючим матерям вводилася частково оплачувана відпустка по догляду за дитиною до року, збільшувались одноразові виплати з нагоди народження дитини, практикувалось безкоштовне забезпечення учнів підручниками та безплатне харчування для дітей-сиріт, дітей з багатодітних і малозабезпечених сімей.

Поряд із відзначеними досягненнями у здійсненні соціального забезпечення населення, дослідники звертають увагу, що згадана система була суперечливою і далекою від досконалості. Ця політика ґрунтувалась на ідеї, що соціалістичні відносини призведуть до повного подолання таких проблем, як злочинність, алкоголізм, психічні захворювання, бідність та злидні. Радянська система соціального забезпечення, фінансована із державного бюджету, була далекою від ідеальної. Вона була безадресною й ґрунтувалась на патерналістичній моделі. Тимчасом педагоги у школах, лікарі в медичних закладах займалися невласивими їм функціями, які в багатьох країнах традиційно відносять до компетенції соціальних працівників. Замість науково-теоретичного підґрунтя система соціального захисту послуговувалася урядовими постановами та партійними документами, котрі й визначали ті типи клієнтів, що потребують допомоги.

За висновками дослідників, за радянських часів система соціальної допомоги була віддана на відкуп чиновникам, і соціальні проблеми людей або не вирішувались, або ігнорувалися з ідеологічних міркувань, а державна система соціальної допомоги, створена за відсутності благодійних організацій, обмежувалася рамками соціального забезпечення, яка надавала мінімум соціальних гарантій. На думку сучасного британського фахівця У. Лоренца, комуністичні режими схильні «патологізувати» соціальні

проблеми, що, зокрема, виявлялося у відсутності нестационарних соціальних служб для багатьох груп населення (люди похилого віку та інваліди або опинялися в великому будинку-інтернаті, які мали переважно медичну орієнтацію, або доглядалися родичами, тривалий час перебуваючи в госпіталях або психіатричних лікарнях, людей із залежністю від психоактивних речовин відправляли на примусове лікування). При цьому дані щодо дитячої смертності, злочинності, наркоманії належали до державних таємниць.

Разом із тим держава, завдяки державному централізованому регулюванню зайнятості, заробітної платні, житлового забезпечення, освіти та охорони здоров'я, виявляла турботу про матеріальний добробут громадян.

Розвиток державної системи соціального захисту в соціалістичних країнах надихав політиків «лівого крила» в багатьох країнах і підштовхував до висунування відповідних ідеологічних гасел і програмних цілей. Деякі дослідники переконані, що формування соціальної політики у Східній Європі та колишньому Радянському Союзі слугувало пробним каменем для різних західних стратегій і фактично відбувалося змагання не тільки ідей, а самих стратегій соціального захисту.

Власне, сучасні системи соціального захисту економічно розвинутих країн сформувалися упродовж 1940-х років. Деякі дослідники відзначають, що «держава загального добробуту» – це свого роду консенсус між капіталістичним способом виробництва, який забезпечує ресурсами соціальні програми, і соціальною ідеєю, спрямованою на досягнення рівності та справедливості. Її також вважають синтезом ліберальних і консервативних ідей, в якому поєднуються індивідуальна ініціатива її громадян з державним втручанням у соціальне й економічне життя.

Після Другої світової війни сформувалось розуміння того, що міжнародне товариство не може залишатися байдужим, коли в будь-якій країні права людини загрожує небезпека. Широке визнання отримала необхідність оформлення норм міжнародної поведінки у формі права. Так,

1948 року ухвалено Загальну декларацію прав людини, яка об'єднала основні права та свободи всіх людей, включаючи громадянські, політичні, економічні, соціальні, культурні. У цьому документі узагальнено ідеї, що є спільними для багатьох політичних, культурних та релігійних традицій.

Наступним важливим етапом стало прийняття 1966 року Міжнародного пакту про соціальні та економічні права, який, щоправда, набув чинності через 10 років. Цим документом, зокрема, закріплено такі права, як: 1) право на працю; 2) право на соціальне забезпечення; 3) право на охорону сім'ї; 4) право на достатній життєвий рівень; 5) право на освіту; 6) право на охорону здоров'я; 7) право членства в профспілках, а згодом і відповідних європейських конвенцій і хартій.

Визначення меж соціальної політики й передовсім соціального забезпечення за допомогою міжнародних актів має важливе значення, оскільки на підставі міжнародно-правових норм можна досягнути єдиного змісту соціального забезпечення в усіх державах (медична допомога, матеріальне забезпечення у зв'язку із хворобою, з материнством, інвалідністю, старістю, при втраті годувальника, допомога на дітей, допомога в разі безробіття тощо), що надзвичайно важливо в сучасних умовах трудової міграції між державами.

Період розквіту соціальних держав Європи припав на 1960 – 1975 роки, коли активно формувалося внутрішньодержавне соціальне законодавство і було прийнято значну кількість міжнародно-правових документів, які регулюють відносини у соціальній сфері, визначаючи мінімальні соціальні стандарти.

Відбувався і розвиток теоретичного осмислення ролі держави в забезпеченні соціальної справедливості в суспільстві через здійснення адекватної соціальної політики і розвиток громадянського суспільства. Відомий сучасний американський філософ **Дж. Раулз**, прихильник лібералізму, який мав неабиякий вплив на розвиток цього підходу, у 1970-роках доводив, що єдина припустима в суспільстві нерівність – це та, що

працює на користь тих, хто перебуває у найгіршому становищі в суспільстві. Ідеї Раулза означають на практиці впровадження такого рівня перерозподілу прибутків, якого немає навіть у найбільш лівоорієнтованих суспільствах Західної Європи. У відповідь на це інший вчений – **Д. Парфит** – доводив, що егалітарні теорії помилково вважають рівність як цінність сама по собі. На його думку, стурбованість викликає не несправедливість сама по собі, а те, що потреби тих, хто перебуває у невідповідному становищі, є надзвичайно гострими й вражаючими. З іншого боку, **Р. Белламі** вбачає в теорії справедливості багато недоліків саме через те, що не існує універсального об'єктивного погляду на свободу, а існують різні почасті суперечливі теорії, в рамках яких по-різному трактується саме поняття свободи, а відтак важко гарантувати забезпечення базових свобод, що його обстоює Раулз.

Такі суперечливі погляди на пріоритетність соціальних програм для найбільш нужденних і вразливих членів суспільства співпали у часі з тим, що наприкінці 70-х — на початку 80-х років ХХ ст. у багатьох західних країнах відбувся так званий неоконсервативний поворот, коли в соціальній державі стали вбачати джерело економічної кризи. Спостерігалось поширення ідеології “правого крила” (М. Тетчер, Р. Рейган), згідно з якою роль уряду у соціальній політиці повинна зменшуватися, оскільки постійна допомога людям спричиняє їхню залежність. Витоки цих поглядів – у *неоліберальних теоріях*, що сформувались у межах філософських і економічних вчень, починаючи з 1930-х років (щоправда, в деяких вітчизняних політологічних працях ідеологічні погляди М. Тетчер, Р. Рейгана пов'язують із консерватизмом).

Одним з основоположників і головних теоретиків неолібералізму вважають **Ф. фон Гайєка**, лауреата Нобелівської премії за праці з теорії грошей і кон'юнктурних коливань, а також взаємовпливу економічних, соціальних та інституціональних процесів. Його перші праці “Ціни й виробництво” (1929), “Грошова теорія і економічний цикл” (1933) зазнали нищівної критики, оскільки суперечили доктрині державного втручання.

Згодом у його працях проблеми економічного розвитку вирішуються з неокласичних та інституціоналістських позицій. Функція держави, за Гайєком, полягає в охороні природного соціального порядку — свободи конкуренції, свободи монополії, свободи вибору, свободи розвитку. Ця функція має здійснюватися через законотворчість, формування суспільних моральних норм, ідеологічне виховання, охорону ustalених традицій. Гайєк заперечує будь-який примус, зовнішнє втручання з боку держави. Це стосується й перерозподілу доходів, оскільки нерівність у доходах є ефективною формою примусу до праці, а отже, до розвитку суспільного виробництва.

Соціальна справедливість, на думку Гайєка, є суто моральною категорією. Вона може існувати лише за умов примусової економіки, “адміністративного деспотизму”, що об’єктивно порушує природний соціальний порядок. З погляду ринкової економіки, забезпечення соціальної справедливості блокує економічну свободу, спотворює ринкові відносини. Держава не повинна займатись питаннями соціального страхування, освітою, охороною здоров’я, визначати вартість оплати за житло чи рівень цін, не повинна надавати соціальних гарантій (максимум, що можна допустити, — це пенсії по старості та допомогу по безробіттю). Людина сама мусить дбати про свій економічний та соціальний добробут.

Представник чиказької школи неолібералізму **М. Фрідмен**, прихильник монетарної доктрини, визначав, що діяльність держави обмежується, по-перше, створенням умов для вільного функціонування ринку, а не для його регламентації; по-друге, забезпеченням безпеки громадян; по-третє, законодавчою функцією та контролем за дотриманням законодавства. Соціальна сфера, за Фрідменом, не мусить бути пріоритетним напрямом діяльності держави. Індивідуалізм і свобода передбачають нерівність. Фрідмен захищає індивідуалізм і засуджує “соціальний компроміс”, “колективне планування” та інші форми “сповзання до соціалізму”. Таким чином, монетаризм, продовжуючи традиції класичного ринкового лібералізму, відкинув гасла соціальної справедливості, у тім числі й

підтримки повної зайнятості, як такі, що не можуть бути проблемою держави, оскільки їхня реалізація зв'язана з дестабілізацією економічних процесів. Натомість заходи щодо жорсткої грошової і стабільної фіскальної політики, підтримки бюджетної рівноваги та забезпечення законності і порядку монетаризм визнав важливими умовами функціонування вільної ринкової економіки.

У 1980-х соціальну державу критикували за те, що державне регулювання економіки є менш ефективним, ніж ринкові механізми регулювання, що вона виховує патерналізм, призводячи до появи певної категорії громадян, які не бажають працювати, а живуть за рахунок інших, що зростання соціальних витрат призвело до економічної стагнації, інфляції і збільшення безробіття. Як наслідок, програми соціального забезпечення в багатьох розвинених країнах були значно скорочені.

Таким чином, інституалізація соціальної політики як напряму наукового знання та практичної діяльності урядів мала неоднозначний характер, що зумовлено впливом різних політичних, філософських, економічних теорій, котрі пропонували відмінні погляди на обсяг державних зобов'язань у соціальній сфері – від цілковитої підтримки і державного патерналізму (комунізм, соціалізм, соціал-демократичні рухи) до повного відкидання ідей соціальної підтримки (неоліберальні течії).

1.4. Новітні концепції розуміння ролі держави у соціальній підтримці громадян

У 1990-ті роки набувають поширення дві відмінних у смисловому і ідеологічному наповненні концепції, які, однак, мають схожі імплікації для практичної політики у соціальній сфері, стимулюючи до переосмислення ролі держави у соціальному забезпеченні і соціальному розвитку суспільства.

Першою можна вважати *комунітаристську* (у науковій літературі також вживають термін “комунітарний”, від англ. слова “community”- громада) теорію американського вченого **Е. Етціоні**. Комунітаризм критикує

ліберальних демократів та лібералізм у цілому за зосередженість на індивідуальних правах і недооцінювання індивідуальних обов'язків. Етціоні прагнув до морального відновлення нації та збереження громадянського суспільства, його твори призначені для громадських і політичних діячів, а не для інтелектуалів. Прихильники цієї доктрини вірять, що суспільство повинно виховувати громадян, аби вони демонстрували свої найкращі якості. На їхню думку, люди не є ізольованими одне від одного. Тому права й очікування суспільства, громади, групи є важливішими за права і життєві плани конкретного індивіда.

Друга концепція – це *ідея «Третього шляху»*, висунута британськими лейбористами. Ключовими словами курсу стали «сучасність, моральність, місцевий підхід». «Сучасність» полягала в тому, що лейбористи пропонували зважати на реалії глобалізації, пост-фрейдизму, гнучкі трудові стосунки, фрагментованість ринку та його орієнтацію на послуги. Концепція «моральності» ґрунтувалася на сприянні розвитку активної участі громадян у колективній діяльності, переосмисленні громадянства як забезпеченості належною роботою, встановленні взаємозв'язку між соціальними правами людини та її зобов'язаннями. «Третій шлях» убачав у державі силу, яка захищатиме ефективні громади та волонтерські організації, заохочуючи їхнє зростання з тим, щоб вони самі розв'язували існуючі соціальні проблеми. Новий ідеологічний підхід, або нова «політична філософія», ґрунтувалася на ідеях відомого вченого **Е. Гідденса**, котрий є прихильником громадянського суспільства, заснованого на бажанні людей брати участь у спільній діяльності, та стверджує, що до функції держави належить, зокрема, підсилення сприйняття людиною її громадянських обов'язків. Ця концепція сприяла подальшому розвитку громад і переорієнтації програм з державних на муніципальні, децентралізацію і диверсифікацію соціального обслуговування.

У середині 1990-х французький політолог і філософ **П. Розанваллон** описав кризи, що їх пережила ідея держави загального добробуту. Зокрема,

він висловив критику ліберальних моделей соціальної політики, вважаючи, що між державою та індивідом має вибудуватися складна система взаємостосунків. На його думку, в масовій свідомості спостерігається нерозуміння феномену соціальної політики, адже уявлення стосовно соціальної політики має виходити за межі укладання соціального контракту і формуватися з урахуванням позицій громадян. І хоча політична кар'єра автора цих ідей не склалася, його вплив на політичну філософію стає вагомим.

Отже, другій половині ХХ століття властива швидка зміна поглядів на роль держави у наданні соціальної допомоги. На думку О. Іванової, цей перебіг можна окреслити через такі ключові етапи:

- поява концепції “держави загального добробуту”;
- зневіра у “державі загального добробуту”, поява неприбуткових та волонтерських організацій, які надавали соціальні послуги;
- поширення ідеології “правого крила” (М. Тетчер, Р. Рейган), згідно з якою роль уряду у соціальній політиці повинна постійно зменшуватися, оскільки постійна допомога людям спричиняє їхню залежність;
- набуття популярності „комунітарних ідей”, розроблених американським соціологом Е. Етціоні: люди повинні об'єднувати зусилля у відродженні громади;
- поширення так званого руху „антипрофесіоналізму”, прибічники якого вважали, що ніхто, крім самих людей, що зазнають певних соціальних проблем, не може розв'язати цих проблем, тому найкраще робити ставку на розвиток груп самопомоги.

Деякі відмінні погляди стосовно еволюції ролі держави у соціальному забезпеченні дотримуються американські дослідники, котрі наполягають на тому, що економічно розвинуті держави, в яких сформувалась „соціальна держава”, пройшли у своєму розвитку низку етапів, пов'язаних із індустріалізацією та економічним розвитком:

- 1) експериментування (1870 – 1920 рр.): цей період характеризувався

індустріалізацією, інноваційною політикою, робилися спроби примирення протилежних політичних поглядів, а також поступово впроваджувалися механізми соціального страхування;

2) консолідація (1930 – 1940 рр.): період депресії, за яким йшов досвід тотальної війни, що призвів до консенсусу щодо подальшої відбудови;

3) експансія (1950 – 1960 рр.): реконструкція, стає економічне зростання та повна зайнятість призвели до збільшення очікувань, а також до суперництва при розподілі зростаючих економічних ресурсів;

4) переформулювання (1970-ті рр. – до тепер): процеси рецесії та інфляції спричинили політичне розчарування, зниження темпів економічного зростання та посилення ролі правих течій у політичному спектрі.

1.5. Вплив процесів регіоналізації та глобалізації на соціальну політику. Сучасні наукові дебати

Починаючи із 1990-х років відчутну роль у формуванні загальноєвропейських стратегій соціальної політики починає відігравати **Європейський Союз (ЄС)**.

Як наголошує А. Ванавербек, розвиток європейського інтеграційного проекту, як посилюється зі зникненням біполярного світу і пришвидшенням процесів глобалізації, які кинули виклик проблемі європейської ідентичності й регіональної безпеки. 1991 р. у Маастрихті лідери держав затвердили, а в 1992 р. підписали Договір про Європейський Союз і Заключний акт про валютно-фінансовий союз. Однією із основних засад політики Союзу стала ліквідація нерівностей у соціально-економічних показниках, як між країнами–членами ЄС, так і між окремими внутрішньодержавними регіонами.

Деякі положення Маастрихтської угоди було переглянуто в Амстердамському договорі (1997 р.), який набув чинності 1999 р. і передбачав спільне громадянство, спільну економічну політику, створення

Європейського валютного союзу та Європейського центрального банку. Фундаментальні принципи ЄС полягають не тільки у забезпеченні вільного руху людей, товарів, послуг і капіталів між країнами-членами, а й у дотриманні спільних демократичних цінностей, забезпеченні дотримання прав людини, принципу верховенства права, захисті прав міноритарних спільнот.

У соціогуманітарній сфері організація спирається на принцип субсидіарності, згідно з яким на європейському рівні приймають ті акти, що доповнюють рішення національних урядів, або стосовно нерозв'язаних на національному рівні питань. Нормативні акти Європарламенту спрямовані на розробку загальних соціально-економічних стандартів для європейського регіону, визначення показників для кожної держави, порівняння показників зі спеціально розробленими стандартами та створення програми заходів, спрямованих на подолання нерівності цих показників.

Рух європейського об'єднання європейських держав від суто економічного союзу до політичного наддержавного утворення супроводжувався посиленням уваги до питань соціогуманітарної політики в цілому й соціальних стандартів зокрема.

Формуванню спільних загальноєвропейських підходів сприяє й те, що країни, котрі увійшли або прагнуть увійти до Європейського Союзу, стати частиною спільного політичного європейського простору, намагаються наслідувати міжнародні стандарти, що вироблені як на рівні регіону, так і на глобальному рівні. Основою такої діяльності можна вважати усталене уявлення стосовно необхідності уникати будь-яких соціальних нерівностей, забезпечення прав навіть тих груп населення, які традиційно зазнавали суспільної дискримінації, тобто дотримання певних цінностей, що набули статусу загальноєвропейських.

Водночас інституціалізація соціальної політики відбувається у світі нерівномірно. Науковці (Б. Дікон та ін.) наголошують, що у деяких латиноамериканських, африканських, азійських та інших країнах соціальна

політика формується та реалізується не на основі ідей загального добробуту, а основі ідеології занепаду соціального добробуту, яка характеризується тим, що держава фактично усувається від соціального захисту, забезпечуючи такий захист лише представникам елітних груп, соціальні послуги надають лише некеровані недержавні організації.

У науковій літературі виокремлюється кілька тенденції розвитку соціальної політики:

1) поширення ідей неолібералізації, що призвело до формування державно-приватного партнерства у соціальній сфері. Так, частина зарубіжних (Г. Голденберг, Р. Гудзон, У. Епштейн, Е. Рігер, С. Лейбфрід, Е. Уїльямс) та вітчизняних (С. Остюченко, А. Сіленко)наголошуютьна конвергенції, з'єднанні усіх моделей соціальної політики у неоліберальну під впливом глобалізації. Автор відзначають мінімізацію державних витрат на соціальну сферу, плюралізм у наданні соціальних послуг, тобто розвиток приватного сектору в соціальній сфері;

2) інтернаціоналізація (транснаціоналізація) політичної сфери. Частина дослідників (Б. Дікон та ін.) доводить, що на сучасному етапі світового економічного розвитку «будь-яка соціальна політика, що традиційно аналізувалася й реалізовувалась в межах однієї країни, набуває наднаціонального та транснаціонального характеру». Транснаціоналізація зумовлює посилення політичному дискурсі ідеї прав людини та їх захисту. Як відзначає Ю. Ткачук, відбувається уніфікація основних принципів ринкових відносин і їхнього державного регулювання. Відтак виникають загальносвітові вимоги і стандарти, розходження між національними моделями зменшуються, і можна вести мову про загальну модель соціального господарювання, в межах якої застосовуються різні механізми забезпечення соціального добробуту в цілому. Нові глобалізовані підходи орієнтовані передовсім на демократичні цінності та повагу до прав людини, і саме до цих підходів численні наддержавні структури спрямовують державичлени таких структур;

3) вирівнювання обсягів витрат на соціальну політику (З. Міщук та ін.). З одного боку, економічно розвинуті країни переживають схожі процеси перетворення своєї соціальної політики, зумовлені, зокрема, уявленнями про те, який рівень витрат на соціальну сферу дозволити собі держава. З іншого боку, відбувається формування загальноєвропейських стандартів та підходів, що ґрунтуються переважно на соціально-страхових підходах та ідеях сприяючої держави.

Слід також визначити, що розвиток уявлень про роль держави у соціальній підтримці громадян пов'язують із утвердженням комплексу наукових ідей, об'єднаних умовним поняттям *«теорія модернізації»*. У цьому процесі **В. Горбатенко** виділяє кілька етапів розвитку, зокрема: 1) 50-60-ті роки ХХ ст.: зародження теорії модернізації, вироблення на їх основі конкретних моделей соціально-політичного розвитку в межах західного лібералізму; 2) 70-80-ті роки: переосмислення ідейно-теоретичного доробку і моделей економічного зростання; 3) кінець 80-х – початок 90х років: розуміння необхідності врахування поряд із економічними чинниками розвитку позаекономічних – соціальних, психологічних тощо, визнанні соціокультурних концепцій розвитку; 4) „постмодернізація”: переорієнтація структури індустріального суспільства, зокрема, на розширення індивідуальної свободи людини і створення для неї можливостей вибору тощо. На думку С. Бульбенюк, саме діяльність “держави загального добробуту” з її орієнтацією на досягнення соціального компромісу в суспільстві забезпечила створення умов для становлення і розвитку цінностей та ідеалів постмодерну у розвинутих країнах світу. Загалом же, модернізаційні процеси властиві на нинішньому етапі розвитку багатьом країнам, про що свідчать численні дослідження.

Фактично нині поняття «держава загального добробуту» і «соціальна держава» вживають як взаємозамінні, оскільки обидва вони ґрунтуються на уявленнях про пріоритет соціальних цінностей, насамперед права людини на гідне життя, і соціальну справедливість. Український учений **С. Рябов**

вважає, що соціальна держава – це «принцип функціонування держави, відповідно до якого вона бере на себе захист соціальне упосліджених і піклування про соціальну справедливість». На соціальній справедливості наголошує й інших український науковець **В. Бабкін**: «Демократична соціальна правова держава покликана послідовно забезпечити в суспільстві реалізацію принципу соціальної справедливості - одного з найбільш загальних і визначальних критеріїв гуманістичної сутності суспільно-політичного устрою».

Разом із тим, деякі дослідники висловлюють сумнів щодо смислової цінності поняття «соціальна держава» для економічно розвинутих країн на нинішньому етапі з огляду на те, що сьогодні майже всі держави забезпечують певний мінімум підтримки хоча б частині населення. На противагу такій позиції висловлюється думка, що постмодерна «держава загального добробуту» перетворюється на «державу соціальних інвестицій», метою діяльності якої є сприяння всебічному розвитку особи, створення умов для її професійно-освітнього та загальнокультурного зростання. Провідним завданням такої держави є подолання “відчуження” людини від політики, економіки, соціальних і культурних відносин.

Узагальнення. Наукове осмислення ролі держави в забезпеченні добробуту громадян, відбувалося за рахунок інтеграції різних підходів, обґрунтованих у філософських та політичних теоріях. Серед основних підходів можна виділити: теологічний, суспільної благодійності, правовий, соціально-адміністративний. Для схвалення дій в інтересах вразливих груп населення і суспільства необхідне їх пояснення, обґрунтування, узаконення (легітимізація). Завдяки цьому суспільна допомога набуває основних інституційних ознак (стає структурним елементом суспільства). Йдеться про те, що вона інтегрується в соціально-політичну, ідеологічну й ціннісну структуру суспільства й держави, відбувається впорядкування, організація і регуляція її через систему принципів, норм і законів, конституювання у закладах і установах, забезпечення матеріальними, фінансовими, кадровими

та інформаційними ресурсами.

У сучасній політичній думці сформувалась низка підходів до розуміння місця соціальної політики у загальній державній політиці. В цілому можна виділити дві ключові політичні течії, що обумовлюють цінності і засоби реалізації соціальних програм: лібералізм і комуналізм, що співіснували на всіх етапах становлення соціальної політики як сфери державної політики і міждисциплінарного наукового знання, співіснували, являючи ідеологічне підґрунтя для різних стратегій соціального захисту населення. *Комуналізм* – ідеологія, що доводить пріоритет суспільства над людиною. Він проявився в період ранньої індустріалізації та виникнення трудових спорів. Комуналізм знайшов вияв у соціалістичних та феміністських рухах, марксизмі і комуністичних ідеях, комунітаризмі. Соціальний захист, з погляду цього підходу, спирається на ідеї солідарності і універсальності. *Лібералізм*, поцінуючи індивідуалізм і свободу, виходить із прагнення обмежити функції держави, звести їх до гарантій дотримуватися прав громадян. Ці два протилежні підходи, утворюючи дихотомію в теоретичному плані, в практичній реалізації соціальної політики часто поєднуються, слугують основою для компромісних соціальних програм.

Питання для самоперевірки

1. Хто ввів в обіг поняття «соціальна політика»?
2. Які етапи у розвитку соціальної політики можна визначити?
3. У чому полягала суспільна взаємопідтримка у прадавніх суспільствах?
4. Які приклади одержавлення соціальної підтримки ви можете навести?
5. Яку роль, на Вашу думку, відіграло християнство у розвитку соціальної політики?
6. Які ідеї, що сформувались у ХУІІ-ХУІІІ століттях, вплинули соціальну політику та роль держави у регулюванні соціальних програм?
7. Хто є автором ідеї «соціальної держави»?
8. Коли виникла концепція «держави загального добробуту»?
9. У чому полягає суть ідеї «Третього шляху»?
10. Як тенденції притаманні розвитку соціальної політики на сучасному етапі?

Рекомендована література

1. Андрущенко В.П. Історія соціальної філософії: західноєвропейський контекст. – К.: Тандем, 2000. – 405 с.
2. Бабкин В. А. Советская система социального обеспечения / Бабкин В. А. – М.: Изд-во МГУ, 1971. – 278 с.
3. Ванавербек А. Глобалізація та європейська інтеграція / А. Ванавербек // Виклик глобалізації : зб. наук. пр. / відп. ред. О. Гомілко. – К. : Стило, 2001. – С. 68–81.
4. Ганслі Т. М. Соціальна політика та соціальне забезпечення за ринкової економіки / Ганслі Т. М. – К.: Основи, 1995. – 237 с.
5. Гриненко А. М. Соціальна політика: навч.-метод. посіб. / А. Гриненко. – К.: КНЕУ, 2003. – 309 с.
6. Гошовська В. А., Ільчук Л. І. Українські реалії соціальної держави: навч. посібн. / В. Гошовська. – К.: Вид-во НАДУ, 2007. – 96
7. Донець А. Соціальна політика Європейського Союзу: перспективи та шляхи запровадження в Україні: посібн. / А. Донець. – Донецьк: ДМДЦ, 2006
8. Іванова О. Соціальна політика: Теоретичні аспекти. – / Іванова О. – К.: КМ Академія, 2003. – 107 с.
9. Лоренц У. Соціальна робота в змінюючійся Європі / Лоренц У. – К.: Асоціація психіатрів України, 1997. – 199 с.
10. Попович Г. Соціальна робота в Україні та за рубежом / Попович Г. – Ужгород: Гражда, 2000. – 134 с.
11. Семигіна Т. В. Класифікація держав загального добробуту Гості Еспінг-Андерсена і подальший розвиток теоретичного обґрунтування соціальної політики / Семигіна Т. В. // Гілея. – 2014. – Вип. 86. – С. 356-360.
12. Семигіна Т. Соціальна політика: історія та сучасний розвиток [монографія] / Семигіна Т. – К.: Агентство Україна, 2008. – 196 с.
13. Семигіна Т. В. Порівняльна соціальна політика: навч. посібн. / Т. Семигіна. – К.: МАУП, 2005. – 276 с.
14. Скуратівський В. А., Палій О. М., Ліанова Е. М. Основи соціальної політики / В. Скуратівський. – К.: МАУП, 2002. – 370 с.
15. Скрипнюк О. В. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики / О. В. Скрипнюк – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. – 600 с.
16. Спікер П. Соціальна політика: Теми та підходи. – К.: Фенікс, 2000. – 383 с.

Модуль II. Соціальна політика: поняття, напрямки, завдання

2.1. Поняття соціальної політики

Кожна держава, що на сьогодні має розвинену й стабільну економіку, здатна не лише декларувати, а й проводити ефективну соціальну політику за умови неухильного дотримання прав людини, визначається як «держава соціальна». Соціальну державу розглядають як правову, діяльність якої орієнтована на людину, забезпечення її добробуту, безпеки та розвитку. Особливого значення соціальна держава набуває в інформаційному суспільстві, адже, як зазначено в державному документі «Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки», одним із головних пріоритетів України є прагнення побудувати орієнтоване на інтереси людей, відкрите для всіх і спрямоване на розвиток інформаційне суспільство, у якому кожен міг би створювати й накопичувати інформацію та знання, мати до них вільний доступ, користуватися і обмінюватися ними, щоб надати можливість кожній людині повністю реалізувати власний потенціал, сприяючи суспільному й особистому розвитку та підвищуючи якість життя».

Зазначимо, що поняття «соціальна держава» виникло в середині ХХ століття для визначення держави сучасного демократичного типу. Зрозуміло, що будь-яка держава в буквальному розумінні є соціальна, оскільки складається на базі суспільства (лат. *socialis* – суспільний), і це поняття створене для того, щоб підкреслити, що держава має розвинену й стабільну економіку, а тому здатна не лише декларувати, а й проводити ефективну соціальну політику. Крім того, необхідною та вирішальною ознакою віднесення держави до категорії соціальної є пріоритет прав людини, оскільки забезпечення її фізіологічних потреб без надання громадянських прав та політичних свобод, – як показує історія тоталітарних держав, – дуже швидко може перетворити людину з розумної суспільної істоти на тварину.

На сьогодні науковці виділяють як універсальні характеристики соціальної держави, так і специфічні аспекти, аналіз яких розвиває наші уявлення про її природу.

Першою константною ознакою соціальної держави є доступність соціальної підтримки держави для всіх членів. Друга константа визначень соціальної держави фіксує правову природу здійснення його соціальної політики – право контролювати та регулювати соціальні процеси. Правова функція соціальної держави не зводиться тільки до регулювання соціальних процесів, а проявляється в наділенні громадян соціальними правами й держави соціальною відповідальністю. Третьою константною ознакою виступає наявність в соціальній державі бюджетних соціальних виплат. Четвертою інваріантною ознакою соціальної держави можна вважати наявність державних систем соціального захисту, соціального забезпечення і забезпечення зайнятості. П'ята константа пов'язана з визнанням за соціальною державою відповідальності за рівень добробуту своїх громадян.

Останнім часом, також у якості стійкої ознаки соціальної держави виділяють наявність у ній інститутів цивільного суспільства.

І дійсно в сучасному світі важко переоцінити роль громадянського суспільства в реалізації соціальних цілей. З іншого боку, історичний аналіз становлення соціальних держав не фіксує істотного значення цих інститутів у перші періоди їх становлення.

Звідси можна зробити висновок, що створення умов для розвитку громадянського суспільства можна вважати шостою константою соціальної держави, характерною для його відносно розвиненого стану.

Наведені вище визначення є набором первинних ознак соціальної держави – відповідальність держави за рівень особистого добробуту громадян, наявність правових основ соціальної регуляції, орієнтація єдиної соціальної політики на усіх членів суспільства, наявність бюджетних соціальних виплат та наявність державних систем соціального захисту і соціального забезпечення. Ці ознаки є видовими, адже дозволяють

диференціювати соціальні держави від інших державних утворень у будь-яких умовах у динаміці розвитку і узагальнювати її властивості.

Таким чином, соціальну державу розглядають, перш за все, як правову, діяльність якої орієнтовано на людину, забезпечення її добробуту, гарантування безпеки та розвитку її як такої, що проводить ефективну соціальну політику.

Соціальна політика є визначальним напрямком внутрішньої політики держави. Вона забезпечує захист прав людини, створює передумови для розширеного відтворення людиною власної діяльності та для стабільності суспільної системи.

Соціальна політика будь-якої держави передбачає визначення глибинних тенденцій розвитку в усіх сферах соціально-політичного життя, що обумовлюють процес розвитку соціального буття й соціальної безпеки людини та цілеспрямований вплив на них суб'єктів регулятивної діяльності. Політика такого типу має створити необхідний економічний механізм для розв'язання суперечностей як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру в економіці, політиці, соціальних, духовних відносинах суспільства, міжособистісних соціальних зв'язках людей, тих чи інших аспектах і тенденціях розвитку та функціонування, що впливають на соціальне буття, соціальне самопочуття та безпеку людини. Цим підтверджується, що економіка повинна націлюватися на задоволення матеріальних, соціальних і духовних потреб індивіда. Соціальна орієнтація економіки є основою соціальної політики держави.

Соціальну політику складно розділити з економічною політикою в комплексі громадського регулювання, хоча вони і розрізняються за конкретними цілями, завданнями, об'єктами, методами, засобами, інститутами. Економічна політика націлена на регулювання матеріально-виробничих стосунків громадського розвитку, рішення господарських завдань. Її результати активно впливають на стан політичної, культурно-духовної і соціальної сфер життєдіяльності суспільства. Соціальна політика

регулює соціальні процеси, вирішує завдання підвищення добробуту людини, забезпечення належного рівня і якості життя. Її результати також позначаються на всіх сторонах життя. Вони обидва є самостійними, рівноцінними напрямками громадського регулювання. Але їх самостійність відносна, оскільки вони знаходяться в складних взаємозалежних стосунках. Будь-яка соціальна програма вимагає економічного обґрунтування, а величина соціальних витрат залежить від економічного стану суспільства. З іншого боку, перевищення економічних можливостей реалізації соціальних заходів, зневажання економічною доцільністю при перерозподілі доходів можуть нанести шкоду економіці, підірвати матеріальні основи соціального прогресу, привести до прискорення інфляції і загострення економічних проблем країни. Проте, очевидно, що, незважаючи на певний зв'язок, задоволення соціальних потреб і регуляція громадських стосунків належать до різних функціональних систем держави. При умовності розділення економічних, політичних і соціальних сфер власне до соціальної сфери відносяться тільки соціальні функції держави, тоді як регуляція суспільних стосунків є політичною діяльністю, спрямованою на вирішення політичних завдань влади.

Існування в суспільстві потреб в досягненні соціальних цілей і їх опосередковане задоволення в результаті діяльності держави в економічній і політичній областях ще не говорять про наявність цілеспрямованої соціальної політики держави. Власне соціальна політика як цілеспрямована діяльність по досягненню соціальних цілей проводиться державою тільки з появою у неї соціальних функцій, тільки тоді, коли держава бере на себе пряму відповідальність і зобов'язання задоволення соціальних потреб громадян. У конкретному розумінні соціальної політики як цілеспрямованої діяльності держави з реалізації її соціальних функцій необхідно констатувати, що соціальна політика держави з'являється тільки з виникненням у неї специфічних соціальних функцій. Прив'язка соціальної політики до соціальних функцій держави дозволяє припустити, що розвиток

структури соціальних функцій держави є основою структуризації її соціальної політики. З еволюцією держави від простих форм до найбільш складних відбувається відповідна трансформація соціальної політики і її структурних елементів.

Також соціальна політика нерозривно пов'язана з правовими гуманістичними цінностями – правами та свободами людини.

Отже, повністю формувати та реалізувати соціальну політику повинна соціальна держава, у якій на перше місце необхідно ставити не інтереси різних соціальних чи демографічних груп та їх узгодження, а людину як основну складову будь-якої суспільної групи, а метою діяльності держави та суспільних інститутів має бути задоволення її життєвих потреб за неодмінної умови дотримання громадянських прав і свобод людини.

Соціальну політику досліджують як відомі зарубіжні вчені Т. М. Ганслі, П. Спікер, Р. Тітмус, Ф. Вільямс, А. Є. Козлов, так і вітчизняні соціологи, такі, як В. П. Андрущенко, В. П. Бех, В. Г. Єременко, І. Д. Зверева, І. В. Козубовська, О. Д. Куценко, М. П. Лукашевич, М. І. Михальченко, І. І. Мигович, Ю. І. Саєнко, І. М. Попова, О. О. Якуба, О. О. Яременко та інші науковці, праці яких відомі за межами України та які зробили значний внесок у розвиток теоретичного обґрунтування соціальної держави в період трансформації соціально-економічного устрою держави.

Із проблем соціальної політики в Україні відбулися науково-практичні конференції та у ряді регіонів України з'явилися замовники на розроблення і впровадження окремих напрямків соціальної політики та соціальних програм.

На сьогодні соціальна політика регулюється нормативно-правовою базою. Нормативною базою соціальної політики є Конституція країни, міжнародні угоди та конвенції, законодавчі акти, укази Президента, постанови Кабінету Міністрів, накази або розпорядження галузевих міністерств, державних комітетів та органів місцевого самоврядування, якщо вони не суперечать законодавству країни.

Конституція країни, як правило, проголошує права громадян та обов'язки держави забезпечити та підтримати певні умови життя людей. Основний Закон України у ст. 3 підкреслює, що життя, права і свободи людини є вищої цінністю і держава несе відповідальність перед громадянами своєї країни. Ціла низка статей проголошує соціально-економічні, політичні, культурно-духовні та особисті права і свободи людини.

Міжнародні угоди та конвенції також впливають на розроблення та впровадження рішень у соціальній сфері. Так, наприклад, Декларація ООН (1948 р.) «Про основні права людини», яку Україна підписала, зобов'язує керівництво держави враховувати її вимоги в галузі економічних та соціальних прав. Верховна Рада України ратифікувала Римську конвенцію (1950 р.), яка також вимагає врахування соціальних прав людини. Але якщо конвенція не ратифікована законодавчим органом і не закріплена спеціальним законодавством, то держава не несе відповідальності за її впровадження на своїй території. Наприклад, у грудні 2000 р. українська делегація не підписала Римську конвенцію про заборону торгівлі жінками, хоча для України ця проблема є дуже гострою.

Законодавчі акти надають та гарантують у певному просторі спеціальні права. Наведемо деякі з них. Це Закони України «Про зайнятість населення» (1991 р.); «Про пенсійне забезпечення» (1991 р.); «Про основи соціального захисту інвалідів в Україні» (1991 р.); «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» (1992 р.); «Про внесення змін в Закон України «Про сприяння становленню і розвитку молоді в Україні» (2000 р.); «Про основні принципи соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» (1993 р.); «Про об'єднання громадян» (1992 р.); «Про благодійність та благодійну діяльність» (1997 р.); «Про охорону навколишнього середовища» (1991 р.). Комплексна програма забезпечення реалізації стратегії подолання бідності, затверджена урядом країни (2001 р.), визначає комплекс заходів, спрямованих на виконання основних напрямів подолання бідності. Окрім того, протягом 1990-х рр. прийнято низку законів про

державний бюджет України, у яких містяться спеціальний розділ, присвячений соціальній політиці, закони щодо соціального захисту державних службовців, працівників окремих галузей суспільного виробництва та сфери послуг.

Пріоритетами соціальної політики є створення умов для забезпечення достатнього життєвого рівня населення, розвитку трудового потенціалу народонаселення, формування середнього класу, недопущення надмірної диференціації населення за рівнем доходів, проведення пенсійної реформи, надання адресної підтримки незахищеним верствам населення, всебічного розвитку освіти, культури, поліпшення охорони здоров'я населення.

Перейдемо до визначення поняття «соціальна політика», що на сьогодні ще не має усталеного академічного визначення. Різні дослідники в означеннях виходять із різних поглядів на зміст та цілі того, що називають соціальною політикою. Наведемо відомі підходи до проблеми встановлення дефініції «соціальної політики».

Перший підхід характеризується ототожненням соціального та суспільного, тому за ним соціальна політика – це суспільні дії щодо вирішення загальносуспільних проблем. Її мета – досягнення цілей усього суспільства. Зрозуміло, що за такого підходу особисті проблеми людини, наприклад втрата роботи, хвороба, похилий вік тощо, залишаються на другому плані порівняно з інтересами всього суспільства.

Другий підхід виходить із необхідності вирішення питань захисту соціально вразливих та потенційно небезпечних верств населення через систему державних допомог та добродійної діяльності. Такий підхід обмежує активність державних та громадських інститутів лише частиною суспільства, тоді як переважна більшість громадян, «безпечних», залишається поза увагою державних органів, однак саме серед них відбуваються основні суспільні процеси.

Третій – має на меті пом'якшення негативних наслідків індивідуальної та соціальної нерівності через систему перерозподільних заходів. В основу

частіше за інше покладається податкова політика, спрямована на вирівнювання диференціації прибутків.

Четвертий – покладення в основу діяльності принципів соціальної справедливості та соціального партнерства як основних цінностей сучасного громадянського суспільства.

П'ятий – виходить із необхідності регулювання соціально-трудових відносин, тобто відносин праці й капіталу, найманих працівників та роботодавців, а всі інші соціальні заходи будуються на цій основі. Зрозуміло, що при цьому значна частина суспільства, яка не входить до сфери цих взаємин, – пенсіонери, дрібні підприємці, представники творчих професій та інші подібні їм, – залишаються поза увагою суб'єктів соціальної політики.

Отож, кожен із цих підходів має раціональне начало, хоча і не позбавлений деяких обмежень. Соціальна політика розвинутих держав певною мірою використовує усі ці підходи.

Поняття «соціальна політика» було запроваджене в науковий обіг у Франції Ш. Фур'є – видатним теоретиком утопічного соціалізму. Саме завдяки йому на порядок денний було винесено питання про обов'язок держави надавати своїм громадянам певні соціальні гарантії. А для цього держава мала монополізувати торгівлю, емісію грошей і збір податків. На думку Ш. Фур'є, саме завдяки державній монополії могла реалізуватися соціальна політика.

Водночас Німеччині ми зобов'язані тим, що їхня держава першою почала займатися соціальною сферою життєдіяльності суспільства, піклуватися про німецьких робітників і їхні сім'ї. Саме там уперше була введена система соціального забезпечення, не тільки контрольована державою, а й керована нею. Розпочалося це наприкінці XIX ст. (1883 р.) з указів О. Бісмарка про державну допомогу сім'ям німецьких робітників. Також наприкінці XIX ст. група німецьких учених заснувала «Гурток соціальної політики», метою якого стало вивчення політики й економіки в контексті соціології.

У подальшому поняття соціальної політики розглядалося в контексті уявлень про соціальну державу. З огляду на те, що соціальна держава має декілька типів, зрозуміло, що соціальну політику по-різному тлумачили представники різних напрямів суспільної думки. Спільним для авторів є твердження, що сучасна держава обов'язково має проводити соціальну політику. І хоча термін «соціальна держава», як правило, застосовується щодо таких європейських країн, як Швеція, Німеччина, Данія та ін., водночас можна констатувати, що будь-яка сучасна (модернізована) держава має ті або інші ознаки соціальної держави. Навіть у тих країнах, де традиційно домінують принципи соціально-економічного лібералізму, наприклад у США, теж проводиться цілеспрямована державна соціальна політика.

Чимало дослідників минулого були згодні з О. Хеффе, який писав: «Щоб забезпечити легітимність людського співжиття, необхідно: по-перше, надати йому правового характеру; по-друге, право має базуватися на справедливості і, по-третє, справедливе право має бути захищене громадським правопорядком – а отже, набути вигляду справедливої держави».

На думку канадського вченого Т. Ганслі, нині не існує чіткого академічного визначення соціальної політики. Це неоднозначне поняття пов'язане із заходами уряду, спрямованими на підвищення добробуту населення. З огляду на те, що зміст соціальної політики може включати як тактику, так і програми соціального захисту, межі такого поняття важко окреслити [4, с. 26]. Німецький дослідник В. Зомбарт вважає, що до заходів соціальної політики можуть відноситися заходи економічної політики, спрямовані на регулювання економічної системи.

Його опонент Л. Борткевич стверджує, що соціальна політика – це ставлення держави до соціальних суперечностей, що виявляється в законодавстві й управлінні. А. Вагнер висловив точку зору, відповідно до якої соціальною політикою є політика держави, котра намагається конституційними методами боротися з безладдям у сфері процесу розподілу.

М. Вебер вважав, що треба підпорядкувати соціальну політику національному ідеалу й інтересу, розглядаючи її як складову економічної політики, а останню – політичною наукою.

Російський дослідник В. І. Лаврененко вважає: «Соціальна політика – це діяльність з управління соціальною сферою суспільства, покликана забезпечити життя й відтворити нові покоління, створити передумови для стабільності й розвитку суспільної системи і гідного життя людей».

Отже, із одного боку, соціальна політика – це мистецтво поєднання людських інтересів, інтересів індивідів і держави, різного рівня людських спільнот, груп у сфері соціальних відносин. З іншого – це система взаємодії державної влади, що постійно оновлюється, недержавних структур, самої особистості з питань життєзабезпечення та розвитку людини.

У сучасному розумінні соціальна політика – це один із методів державного регулювання, що носить назву «держава загального добробуту». Серед авторів такого підходу чимало відомих дослідників, зокрема К. Еспін-Андерсен і Дж. Е. Кольберг. Як вважає К. Еспін-Андерсен, «соціальна політика є засобом як зменшення залежності від ринку у важливих сферах споживання, так і зміни самого статусу робітника: держава повинна надавати соціальні гарантії заробітної плати, що адекватно замінює ринкові прибутки». Комісія Європейських громад у 1993 р. зазначила, що в різних країнах у поняття «соціальна політика» вкладається неоднаковий зміст. З огляду на це вона запропонувала визнати, що соціальною політикою є всі заходи, здійснювані у соціальній сфері.

У вільній енциклопедії – вікіпедії – зазначено, що соціальна політика – комплекс заходів державного та недержавного характеру, спрямованих на виявлення, задоволення й узгодження потреб та інтересів громадян, соціальних груп, територіальних громад.

Авторами праці «Україна: стратегічні пріоритети» визначено: «соціальна політика – це діяльність державних та громадських інститутів, суспільних груп та окремих осіб (суб'єктів соціальної політики), спрямована

на реалізацію природних прав людини, що забезпечують її життєдіяльність та розвиток як соціальної істоти при беззастережному дотриманні її громадянських прав та свобод».

Ще одне визначення, що заслуговує на увагу, подано в навчально-методичному посібнику А. М. Гриненко: «Соціальна політика – це важлива складова внутрішньої політики держави, яка втілюється в життя через соціальні програми і на практиці реалізує відносини в суспільстві в інтересах і через інтереси основних соціальних груп населення. Визначальною у соціальній політиці є діяльність держави, спрямована на регулювання, стабілізацію і розвиток соціальних відносин у суспільстві та реалізацію (задоволення) соціальних потреб людини».

А. Райкевич у редакційній статті до однієї з перших робіт у країнах колишнього соціалізму, присвяченій соціальній політиці, пише: «Соціальна політика – цілеспрямована діяльність держави та інших суб'єктів у галузі формування умов життя населення та міжособистісних відносин».

У навчальному посібнику Г. Т. Завіновської зазначено: «соціальна політика – це стратегічний соціально-економічний напрям розвитку суспільства. Вона являє собою систему управлінських, організаційних, регулюючих дій і заходів, спрямованих передусім на сприяння цілеспрямованій діяльності громадян, їх всебічному розвитку, забезпеченню відповідного рівня їх життя і праці, їх соціальному захисту. Основним механізмом соціальної політики є управління і регулювання соціальних процесів, що являють собою послідовну зміну стану, елементів соціальної системи під впливом внутрішніх та зовнішніх умов.

У Аналітичних оцінках «Україна: стратегічні пріоритети» визначення соціальної політики як діяльності державних та громадських інститутів, суспільних груп та окремих осіб (суб'єктів соціальної політики) спрямоване на реалізацію природних прав людини, що забезпечують її життєдіяльність та розвиток як соціальної істоти при беззастережному дотриманні її громадянських прав та свобод.

У політології соціальна політика розглядається як особливий напрям діяльності суб'єктів соціально-політичного життя, спрямований на забезпечення сприятливих умов і засобів існування індивідів, на реалізацію життєво важливих соціальних потреб і інтересів людей та соціальних спільнот. Соціальна політика – це діяльність владних структур, інших суб'єктів соціально-політичного життя, що виявляється в управлінні соціальним розвитком суспільства, у здійсненні заходів для задоволення матеріальних і духовних потреб його членів та в регулюванні процесів соціальної диференціації суспільства.

У свою чергу, відсутність точного визначення соціальної політики має дві причини. Перша – це різні підходи до визначення ролі та місця держави й суспільства та ступеня їх втручання в життя та діяльність окремої людини, сім'ї чи соціальної групи, а друга – наявність такої обставини, що в сучасному цивілізованому світі будь-яка діяльність, у тому числі соціальна, нерозривно пов'язана з правовими гуманістичними цінностями – правами та свободами людини.

Для наочності можна навести такі, певною мірою уможливлені, точки зору: на одному полюсі – патерналістська держава, яка бере на себе всю відповідальність на долю людини та її добробут, починаючи з народження, отримання освіти, працевлаштування, організації відпочинку, забезпечення житлом та закінчуючи отриманням пенсії та похованням, на іншому – повністю лібералізована держава, яка встановлює лише законодавчі правила гри й надає свободу своїм громадянам самим влаштувати свою долю.

Прикладом першої може виступати колишній СРСР з його максималізованою регламентацією особистого та громадського життя (а також намаганнями втручатися навіть у сімейне життя), прикладом другої – США, де громадяни, навпаки, віддані волі, долі та зовнішнім соціальним стихіям, а умови отримання, наприклад, державної допомоги доволі вимогливі, її розміри невеликі, а термін отримання є обмежений. Зрозуміло, що в кожній державі створювалися свої системи регулювання суспільного

співіснування. І одна, й інша забезпечували громадянам певний достойний, – на їхній погляд, – рівень життя, однак співставлення прав і свобод у кожній із країн показує тут прірву, що їх розділяла.

Соціологи, економісти, які брали участь у розробленні питань державної соціальної політики в радянський період протягом 60-80-х років ХХ століття, такі, як В. Г. Афанасьєв, Ю. Є. Волков, В. З. Роговін, С. С. Шаталін, А. А. Чухно, дотримувалися думки, що до сфери соціальної політики входять такі питання, як забезпечення матеріального добробуту народу, підвищення культури, громадської свідомості й активності, поглиблення демократії та прогресивний розвиток соціальної структури суспільства.

Цей підхід можна спостерігати і в деяких сучасних роботах. Наприклад, О. О. Якуба в одній із доповідей підкреслює: «Соціологічний аналіз змін стратифікаційної структури українського суспільства дозволив уточнити низку положень, важливих для вирішення питань із соціальної політики».

Окрему групу становлять ті, хто відстоює тезу, що в перехідних суспільствах головне – це закласти духовні принципи в зміст соціальної політики, насамперед такі, як рівність можливостей, справедливість, співчутливість.

Однак, незважаючи на численні наукові дослідження, державні документи та загалом важливість цього напряму діяльності урядів та громадських інститутів, у всіх без виключення країнах світу, навіть із тоталітарними чи автократичними формами правління, сходяться лише на тому, що це система заходів, спрямованих на підвищення суспільного добробуту, покращання якості життя населення й забезпечення соціально-політичної стабільності. При цьому така визначальна характеристика, як метод досягнення цих цілей, повністю випадає з усіх відомих нам означень. При всій багатогранності визначення цього поняття науковці більш єдині в підходах до стратегії соціальної політики.

2.2. Основні напрямки та складові соціальної політики

Стратегія соціальної політики – це генеральне вирішення системи соціальних проблем країни на цьому конкретно-історичному етапі її розвитку. При розробленні і реалізації соціальної політики постає питання про соціальні пріоритети, тобто соціальні завдання, які визнаються суспільством на цьому етапі розвитку найбільш нагальними і терміновими та вимагають першочергового рішення. Визначимо головні пріоритети соціальної політики:

- забезпечення людині від народження до старості нормальних умов життя і розвитку;
- створення умов для функціонування сім'ї як первинного осередку суспільства, особлива увага надається матерям;
- гарантування економічної безпеки, надійний захист конституційних прав і свобод громадян;
- забезпечення ефективної захищеності населення: підвищення якості соціального захисту населення, охорона здоров'я, культури, забезпечення житлом, поліпшення демографічної ситуації.

Головною метою соціальної політики є подолання соціального напруження, досягнення рівноваги, стабільності, цілісності, консолідації, злагоди й динамізму суспільства.

Метою соціальної політики, як зазначається в навчальному посібнику «Державне регулювання економіки», є забезпечення кожному громадянину можливості вільно розвиватися, реалізовувати свої здібності, одержувати належний дохід, поліпшувати добробут.

Ще один підхід до *мети соціальної політики* характеризується створенням умов для реалізації конституційних прав і свобод людини, які забезпечують її існування та розвиток як соціальної істоти. Для України ці права та свободи визначаються у Конституції України, які ми означили як природні права людини. Оскільки всі громадяни проголошуються

Конституцією України рівними у своїх правах (ст. 21), зрозуміло, що мета соціальної політики стосується усіх без винятку членів суспільства. Звідси робимо висновок, що кожна людина або, іншими словами, усе населення країни виступає об'єктом соціальної політики.

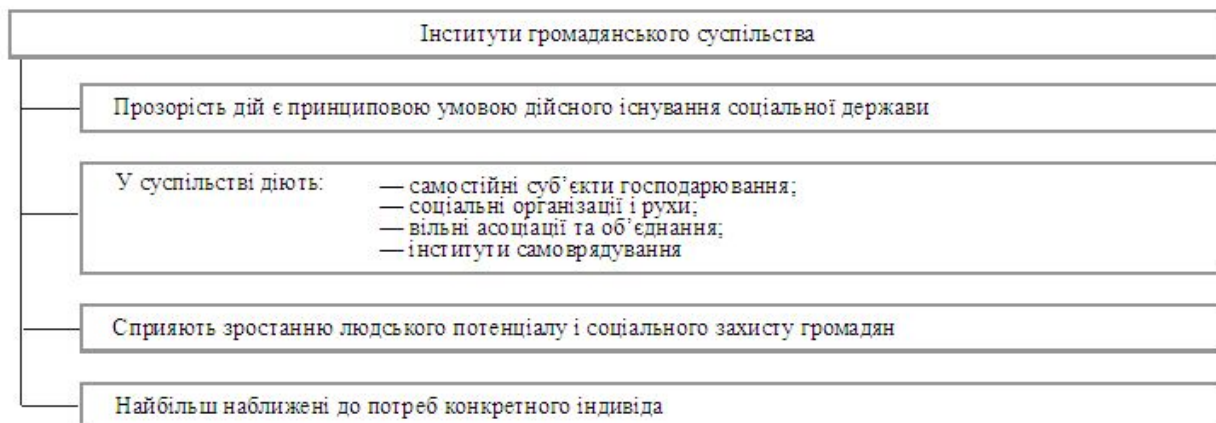
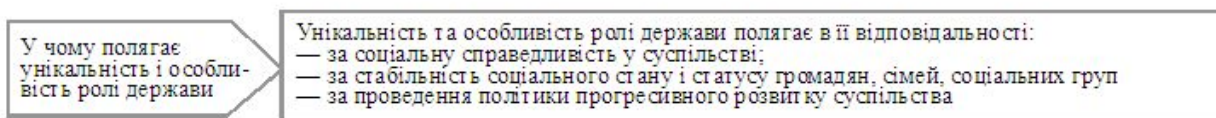
На думку П. Співкера, до об'єктів соціальної політики можна віднести соціальний захист і соціальні служби. Більше того, полемізуючи з представниками радикального підходу до визначення ролі соціальної політики в суспільстві, яка, на їхню думку, повинна змінити суспільство, автор пише: «Можна було б заперечити, що соціальний захист також змінює соціальну структуру, але цей вид політичної діяльності не має на меті зміну соціальних відносин. Може статися, що соціальна політика не вплине на нерівність або, якщо й – так, то незначною мірою». П. Співкер неодноразово звертається до співвідношення соціальної структури, соціальних відносин і соціальної політики. Ознайомлення із цим матеріалом дозволяє зауважити: спеціаліст із соціальної політики, за П. Співкером, повинен знати соціальну структуру і соціальні відносини, але вони не є сферою соціальної політики. «Соціальна політика не є наукою, що вивчає класи, сім'ю, расу чи стать, тому що ці теми, швидше, є сферою інтересів соціології. Але вивчення цих проблем необхідне для розуміння політики та вирішення різноманітних проблем».

Визначимо питання суб'єктів соціальної політики, тобто тих, хто виступає суб'єктами соціальної політики. Узагальнено, це – державні й суспільні інституції та людина, оскільки вона також має нести відповідальність за свою долю, долю та добробут своїх близьких. За більш детальним підходом, до *суб'єктів соціальної політики* можна віднести:

- державні органи, відомства та установи;
- громадські, релігійні, благодійні та інші недержавні об'єднання;
- комерційні, фінансові та інші бізнесові структури;
- громадяни, які беруть участь на професійних чи добровільних засадах у здійсненні громадянських та суспільних ініціатив.

При спостереженні за соціальною політикою як процесом можна побачити, що не всі суб'єкти однаково беруть участь у регулюванні соціальних процесів. Слід виокремити групу установ, організацій, які виявляють активність в ініціюванні соціальних програм, в їх розробленні та лобіюванні в органах законодавчої та виконавчої влади. До таких суб'єктів можна віднести депутатські групи, Інститут Президента країни, Кабінет Міністрів, політичні партії, профспілки, громадські рухи – молодіжний, жіночий, екологічний, об'єднання інвалідів, ветеранів війн та ін.

Суб'єкти соціальної політики				
Держава та її органи	Інститути громадянського суспільства (об'єднання)	Корпорації: — підприємства — організації	Громадські організації	Особистість

Інша справа з групою установ, які безпосередньо несуть відповідальність за розроблення та впровадження загальнонаціональних і регіональних соціальних програм. Це стосується міністерств праці та соціальної політики, науки та освіти, охорони здоров'я, державних комітетів з питань фізкультури і спорту, сім'ї та молоді, національних відносин. Щодо регулювання соціально-статусних відносин, таких, як класові, соціально-професійні, територіальні, то тут головну роль відіграють Державна податкова адміністрація, асоціації підприємців та фермерів і ін.

Більшість теоретиків і практичних спеціалістів погоджуються ще й з тим, що до суб'єктів соціальної політики треба віднести як державні

інститути (В. Г. Єременко), так і політичні партії, профспілки, громадські рухи, громади.

Роль політичних партій, політичних формувань як суб'єктів соціальної політики зумовлені ефективністю їх політики, зв'язком із життєвими потребами народу, їх здатністю своєю діяльністю забезпечувати соціальний потенціал суспільства.

Громадські організації як суб'єкт соціальної політики, виражаючи інтереси різних соціальних груп, спільностей, класів, верств суспільства, здатні зробити значний внесок у стабілізацію процесів соціального розвитку суспільства.

Серед громадських організацій найважливіше місце займають профспілки.

Профспілки – це масове самокероване громадське об'єднання трудящих певної галузі або суміжних галузей, професійної групи для захисту і представництва їхніх соціальних інтересів. Профспілки – це найбільш масове об'єднання трудящих, доступне для усіх. Для вступу в ряди профспілки необхідно тільки визнання об'єднання і пов'язаної з ним товариської дисципліни незалежно від рівня кваліфікації, освіти, політичних орієнтацій, статі, віку, національності.

Завдяки удосконаленню шляхів взаємодії суб'єктів і складових соціальної сфери соціальна політика виконує дуже важливі *функції* щодо суспільства й соціальних спільнот. До основних із них належать такі:

- соціофундаментальна, тобто виробництво та удосконалення суспільства як цілісної соціальної системи, підтримання його стабільності та упорядкованості;

- соціоінтегративна, завдяки якій людина незалежно від її соціального, етнічного, релігійного походження, статі, стану здоров'я, по-перше, не відчуває себе «іншою», чужою, по-друге, отримує можливість реалізувати свій соціальний потенціал;

- соціально-адаптивна, при виконанні якої суб'єкти соціальної політики та соціальних програм допомагають тим соціальним групам, які через ряд причин не спроможні брати участь у суспільному виробництві, засвоювати альтернативні види соціально-корисної діяльності;

- соціопродуктивна, зміст якої в основному зводиться до підтримання у людини потреби і здатності до активного життя;

- соціодинамічна, яка спрямована на постійний розвиток якостей людини або соціальних спільнот та способів їхнього життя;

- постійне удосконалення соціальної інфраструктури, завдяки якій і можливо реалізувати цілі соціальної політики.

Показниками результативності соціальної політики є рівень і якість життя населення. Під рівнем життя населення слід розуміти ступінь задоволення матеріальних, духовних і соціальних потреб людини, який забезпечує сукупність матеріальних і соціальних показників рівня життя. Основні елементи рівня життя: рівень і структура споживання матеріальних благ (продуктів харчування та непродовольчих товарів); рівень споживання послуг установ побутового обслуговування, охорони здоров'я, освіти, культури, соціального забезпечення, фізкультури; рівень забезпечення житлом. Для оцінки рівня життя населення використовуються такі показники, як прожитковий мінімум, величина вартості прожиткового мінімуму, вартісна величина споживчого кошика продуктів харчування; межа малозабезпеченості; мінімальна заробітна плата й мінімальна пенсія та ін. Соціальний захист населення слід розглядати як систему законодавчих, економічних, соціальних і соціально-психологічних гарантій. Механізм соціального захисту населення ґрунтується на таких головних принципах, як забезпечення соціальної справедливості у розподілі створеного національного продукту на основі реалізації принципу оплати за результатами праці; визнання особистих доходів головним джерелом підвищення соціального добробуту; надання економічної та моральної

допомоги соціально уразливим верствам населення, з урахуванням бюджетних можливостей державних і місцевих органів влади.

Завдання соціальної політики:

- забезпечення ефективного розвитку соціальної сфери, соціального простору життєдіяльності;
- здійснення заходів щодо задоволення зростаючих матеріальних і духовних потреб членів суспільства;
- урегулювання процесів соціальної диференціації суспільством;
- підняття суспільного добробуту на рівень загальноприйнятих стандартів.

Найважливіший *принцип соціальної політики* – управління інтересами та через інтереси людей. Соціальна політика виходить з того, що неодмінною умовою підтримки добробуту кожної людини має бути її посильна участь у цьому.

Реальна соціальна політика визначається властивостями, що склалися в історії, конкретними умовами епохи, особливостями економічного, політичного і культурного розвитку суспільства, імовірними й інформаційними чинниками її формування.

Рівні соціальної політики:

- загальнодержавний (урахування інтересів усього суспільства);
- регіональний (інтереси адміністративної одиниці);
- місцевий (інтереси міста, району, підприємства та ін.);
- локальний (допомога й підтримка громадян, що постраждали від стихійного лиха).

Елементи системи соціального захисту: державні гарантії щодо оплати праці найманих робітників; державні гарантії у сфері зайнятості, підготовки та перепідготовки кадрів; захист інтересів споживача за допомогою різноманітних соціально-економічних інновацій; утримання непрацездатних і підтримка життєвого рівня малозабезпечених громадян та сімей із дітьми; індексація грошових доходів населення у разі перманентного

підвищення цін на товари й послуги та впровадження механізму формування рівня мінімальної заробітної плати, пенсій, стипендій; індексація вкладів населення в Ощадбанках у зв'язку зі зростанням цін та інфляційними процесами; компенсація населенню збитків у зв'язку з разовим підвищенням цін на товари та послуги під час проведення комплексної реформи цін.

Центральне місце в соціальному регулюванні належить державі в особі його представницьких і виконавчих органів, діючих на федеральному, регіональному і місцевому рівнях. Вони формулюють загальну концепцію, визначають основні напрями соціальної політики, її стратегію, тактику, забезпечують законодавчу, правову основу, реалізують конкретні положення на місцях. Великого значення у вирішенні соціальних проблем окремих категорій населення набувають соціальна діяльність, що здійснюється в рамках підприємств, фірм; активність політичних, профспілкових і громадських об'єднань, благодійних і добровільних організацій. Вони реалізують соціальну політику в порівняно вузьких межах, що відповідають їх компетенції. Взаємодоповнення соціального державного регулювання реалізацією програм підприємств, фірм, інших інститутів громадянського суспільства підвищує ефективність соціальної політики, її цілеспрямованість, адресність, гнучкість. Таким чином, механізм соціальної політики з'являється як різноманітність суб'єктів, програм, їх фінансової основи, методів і засобів реалізації при провідній ролі держави і державного соціального регулювання.

Зміст соціальної політики як регулятора розкривається через канали взаємозв'язку і функції її суб'єктів стосовно соціальної сфери суспільства.

Виходячи з цього, можна виділити основні *напрямки соціальної політики в Україні*:

- підвищення добробуту за рахунок особистого трудового внеску, підприємництва та ділової активності;
- надання відповідної допомоги по безробіттю, збереження робочих місць, фахова перепідготовка осіб, що втратили роботу;

- проведення ґрунтовної пенсійної реформи, що буде забезпечувати справедливу систему пенсійних виплат, із урахуванням трудового вкладу особи;

- надання адресної допомоги найнужденнішим у грошовій та натуральній формах;

- сприяння всебічному державному захисту інтелектуального потенціалу суспільства, його ефективному використанню та примноженню;

- запобігання комерціалізації, забезпечення стабільного фінансування та державної підтримки розвитку духовної сфери, освіти, науки і культури;

- широка підтримка сім'ї, материнства та дитинства;

- проведення активної екологічної політики.

У сучасному суспільстві сформувалася *інституціональна структура соціальної політики*, основні ланки якої:

- система соціальних гарантій (мінімальні соціальні стандарти);

- система соціальної допомоги;

- система соціального страхування.

Система соціальних гарантій припускає надання соціальних благ за умови їх загальної доступності, а розподіл благ відбувається за потребами. Гарантії соціального захисту громадян бере на себе держава.

Система соціальної допомоги діє, виходячи з принципу соціальної турботи суспільства про своїх соціально уразливих членів і соціальну добродійність. Вона передбачає уніфіковані підходи до визначення різних груп населення і надання їм соціальної допомоги. Особливе місце в інституціональній структурі соціальної політики займає приватна система соціальної допомоги й соціального страхування, яка базується на принципі особистої відповідальності.

Система соціального страхування припускає для усіх громадян зобов'язання сплати страхових внесків і пропорційний (або немає) взаємозв'язок між страховими платежами й об'ємом отримуваних соціальних благ. Система соціального страхування базується на принципі громадської

солідарності і відповідальності держави за своїх громадян. Тому як економічна категорія страхування є системою економічних відносин, що включає сукупність різних форм і методів формування цільових фондів грошових коштів для відшкодування збитку при різних непередбачених несприятливих явищах, а також для допомоги громадянам при появі страхових випадків. В основі класифікації видів соціального страхування – різні види соціального ризику. Соціальне страхування можна визначити як систему правових, економічних і організаційних заходів із компенсації і мінімізації окремих видів соціальних ризиків. Основні види соціального страхування:

- страхування втрати працездатності (через старість і у зв'язку з інвалідністю в результаті загальних захворювань і від нещасних випадків у побуті і на транспорті);

- страхування від нещасних випадків на виробництві (виробничий травматизм і професійні захворювання), яке передбачає страхування тимчасової і постійної втрати працездатності;

- страхування на випадок безробіття;

- медичне страхування (страхування витрат на надання медичної допомоги).

Аналіз праць більшості науковців свідчить про несхожість їхніх підходів до соціальної політики. Так, відомий канадський фахівець із проблем соціальної політики Т. М. Ганслі відносить до ознак і функцій соціальної політики такі:

- «заходи і програми, безпосередньо спрямовані на забезпечення соціальних винагород у формі прибутку або послуг, включно з освітою, здоров'ям, соціальним захистом та персональними соціальними службами (догляд за людиною, розвиток людини, реабілітація і профілактика);

- заходи, що регулюють приватну поведінку для досягнення соціальних цілей, як-от прав та обов'язків громадян, забезпечення прав людини та

правосуддя, заходи працевлаштування, заходи для захисту споживачів, заходи стосовно сім'ї;

- соціальні та інші місцеві заходи, як, приміром, заходи для перерозподілу податків, фінансові заходи для надання робочих місць, забезпечення доступності перевезень, заходи із забезпеченням прав орендарів тощо».

За такого підходу Т. М. Ганслі відносить до кола завдань соціальної політики, на наш погляд, елементи економічної, фінансової, правової політики. Але головне те, що при такому підході соціальна політика зводиться до забезпечення соціального захисту населення.

Важливе призначення соціальної політики полягає в тому, щоб створювати й підтримувати позитивний соціальний клімат у суспільстві. Останній параметр має інтегральний характер і дає змогу визначити якісний стан суспільних відносин, психологічної атмосфери в соціальних спільнотах і суспільстві в цілому.

Суспільство може перебувати у двох станах соціального клімату. По-перше, це сприятливий соціальний клімат, що дає змогу ефективно розвивати економічну, політичну, духовну та інші сфери життя. У такому суспільстві відносини соціальних груп, етнонаціональних та інших спільностей характеризуються співробітництвом, взаємодопомогою, партнерством. Такий соціальний клімат притаманний цивілізованому суспільству.

По-друге, це несприятливий соціальний клімат, характерною ознакою якого є соціальне напруження з конфліктом інтересів індивідів і соціальних спільностей. Головною причиною цього явища можна вважати недостатню погодженість протилежних інтересів окремих людей, соціальних груп та класів. Якщо вирішення соціальних суперечностей у суспільстві затягується надовго, це може призвести до небезпечного загострення соціальних проблем. Часто таку ситуацію у своїх вузькогрупових інтересах намагаються використати занадто честолюбні лідери, політики-невдахи, а то й просто злочинні угруповання.

Як свідчить суспільно-політична практика, тривале існування в суспільстві високого рівня соціального напруження є дуже небезпечним явищем, бо може призвести до розпаду суспільства і навіть до громадянської війни. Для запобігання такому розвитку подій владні структури повинні виявити глибинні причини соціального напруження, визначити способи й засоби його подолання, знайти соціально-політичні сили, які здатні нормалізувати політичну ситуацію та об'єднати всю здорову частину суспільства.

Як свідчить суспільна практика, соціальна політика покликана розв'язувати суперечності між поточними й перспективними інтересами суспільства, між різними інтересами класів, соціальних груп та верств. Соціальна політика постійно відповідає на запитання: інтереси яких соціальних груп задовольнити негайно, а яких – пізніше; як саме можна задовольнити ці інтереси.

Ефективна соціальна політика в суспільстві перебуває у нерозривному зв'язку з процесами всебічної демократизації політичної системи. Гласність та вільне виявлення думок представників усіх груп і верств суспільства з питань соціальної та економічної політики є важливим засобом «зворотного зв'язку» органів управління з масами, надійним захисним механізмом суспільства від різного роду виявів волюнтаризму й суб'єктивізму в соціальній політиці. Добре налагоджений народний контроль над реалізацією соціальної політики – це, по суті, єдине ефективне знаряддя боротьби з корумпованістю посадових осіб та порушенням законів. У разі необхідності для вирішення особливо гострих і масштабних соціальних проблем можна використати й всенародні референдуми.

Активна соціальна політика, що проводиться державними органами та установами, має охоплювати всі аспекти соціального життя, усі сектори соціальної сфери. Ця обставина зумовлює й головні завдання у сфері державного регулювання та контролювання соціальної політики: надання пріоритетного значення соціальній орієнтації економіки, регулювання всієї

системи соціальних та етнонаціональних відносин на засаді оптимального взаємозв'язку особистих, групових і загальнодержавних інтересів; своєчасне виявлення й розв'язання соціальних суперечностей та конфліктів; сприяння формуванню таких суспільних умов, які б позитивно впливали на розвиток соціальної структури суспільства, із урахуванням потреб виробництва, науково-технічного, соціального й духовного прогресу, здійснення необхідних заходів для оздоровлення соціально-морального клімату в країні; створення дійових соціальних стимулів для високопродуктивної і якісної праці; дотримання в суспільстві (із урахуванням його об'єктивних можливостей) принципу соціальної справедливості, що є нагальною потребою внаслідок небаченого досі соціального і майнового розшарування населення України.

Таким чином, відповідно до сучасних стандартів та процедур, прийнятих у розвинених демократичних країнах, у першу чергу, необхідно визначити поняття та сферу компетенції соціальної політики; встановити пріоритетне місце соціальної політики серед інших напрямів державної політики й визначити порядок формування соціальної та економічної політики української держави.

Вибудовуючи нову соціальну політику, важливо врахувати міру включеності України в процеси світової інтеграції. Очевидно, що створення сприятливих умов рівноправного доступу всіх груп до всіх наявних можливостей, для досягнення соціальної справедливості і згуртованості громадян пов'язане із соціалізацією політики в інтересах національної соціальної політики України, тобто важливо будувати національну політику з урахуванням нових ризиків; максимально повно використовувати можливості міжнародного права і організацій, які вже зараз намагаються регулювати соціальні процеси, а так само можливості економічної підтримки, яку надають держави у періоди структурної перебудови економіки; зайняти гідне місце в структурі соціального регулювання,

використовувати її у своїх інтересах; взяти участь у розробленні норм, стандартів, політики та інститутів в інтересах людей і захисту їх прав.

2.3. Загальна характеристика суб'єктів соціальної політики

Трансформаційні зміни, що відбуваються в сучасному українському суспільстві, засвідчують відсутність сталості та узгодженості в його функціонуванні, у реалізації об'єктивних закономірностей розвитку спільності. Соціальне буття, соціальні відносини функціонують на основі органічної єдності об'єктивних та суб'єктивних чинників, що втілюються в цілеспрямованій активності суб'єктів соціального управління.

Термін «*суб'єкт*» (від лат. *subjectus* – той, що лежить в основі) визначає окрему людину або організовану соціальну групу, що пізнає та діє, на відміну від *об'єкта* із зовнішньому світу, що є пасивним щодо суб'єкта.

Суб'єктом соціальної політики вирішуються завдання, що полягають у розкритті змісту соціального буття, соціуму взагалі, пошуку шляхів формування соціальної безпеки людини і суспільства. Це значно підвищує роль суб'єктів соціальної політики, їх вміння повною мірою використовувати ефективні засоби і форми для розвитку й збагачення соціального потенціалу людини й суспільства.

Як вказують М. П. Лукашевич та М. В. Туленков, до суб'єктів соціальної політики належать людина, держава, суспільство, соціальні спільності та інститути, політичні партії, громадські організації, асоціації громадян, фонди. Також з'являються принципово нові для українського суспільства суб'єкти, зокрема соціального захисту (підприємці, роботодавці), і суб'єкти, що здійснюють діяльність у різноманітних формах як у межах інституціональних структур, так і на громадських самодіяльних засадах. Перелічені суб'єкти мають різний суспільний характер, здійснюють соціальну діяльність у багатьох галузях суспільного виробництва, мають різні можливості, масштаби, глибину, способи та засоби впливу на розвиток

соціального буття, формування соціальної безпеки людини й суспільства. Розширення кількості суб'єктів соціальної політики, багатосуб'єктність її здійснення, розмаїття застосовуваних ними способів досягнення поставленої мети — істотні чинники, що створюють умови для різноманітних форм розвитку й збагачення соціального буття.

Об'єктивною умовою багатосуб'єктності у здійсненні соціальної політики є розмаїття суспільних, соціальних відносин у суспільстві, що створюють об'єктивні умови для різноманітності способів реалізації соціального потенціалу людини та інших суб'єктів соціальної політики.

Людина як суб'єкт соціальної політики. У складній структурі суб'єктів соціального розвитку та здійснення соціальної політики безпосереднім і основним суб'єктом є людина, особистість, індивідуальність. Ще Арістотель зазначав, що головним суб'єктом політики має бути не держава, а людина. Будь-яке, навіть просте завдання соціального розвитку і соціальної політики неможливо розв'язати, якщо в його центр не буде поставлено людину, якщо не буде створено умов для самореалізації особистісного потенціалу людини.

Як зазначає О. І. Погорілий, тривалий історичний час людина була не суб'єктом, а об'єктом соціальної політики. У суспільствах тоталітарного та авторитарного типу не можливо було створити умови для самореалізації сутнісних соціальних сил окремої людини. На жаль, сучасне українське суспільство ще переживає наслідки деформуючого впливу колишньої тоталітарної системи, що проявляється насамперед у гальмуванні процесів соціальної мобільності, неадекватній вартості ціни робочої сили, оплати праці, неефективному соціальному захисті, ще присутній дух одноманітності, однаковості, загальної маси, нав'язування окремій людині стандартизованої соціальної позиції, що передбачає відмову від обмежень у реалізації творчого соціального потенціалу самої людини. Реалізація незатребуваного на практиці соціального потенціалу особистості органічно пов'язана зі створенням у суспільстві різноманітних умов для забезпечення свободи

різним соціальним верствам і групам населення, зокрема свободи їхнього соціального вибору як необхідної умови реалізації творчих можливостей кожного, соціальної конкуренції, зміцнення втраченої самоцінності особистості, індивідуальності, що є основою динамічного саморозвитку, саморегулювання цінностей соціального буття. Саме активна позиція людини щодо своїх соціальних прав, контроль за ефективністю реалізації таких прав та гарантій, та, за необхідності, їх захисту в сучасному суспільстві якраз і визначає окрему **особистість як суб'єкта соціальної політики**.

На практиці ж таке визначення має дуалістичні характеристики з огляду на позицію самого суб'єкта – людина, що є включеною в континуум повсякденного життя, може або проявляти активність як суб'єкта соціальної політики, або взагалі бути індиферентною до такої активності. Для того, щоб зрозуміти природу активності суб'єкта, необхідно розглянути обидва крайні випадки.

Сучасні підходи до розуміння проблеми активності особистості щодо буття в суспільстві, серед яких концепції А. Маслоу, К. Роджерса, Е. Гідденса, П. Бурдьє, З. Баумана представляють людину як таку, що може (і змушена) пізнавати світ за допомогою суб'єктивної здатності пізнавати дійсність, тобто особистісної системи відліку, яка відіграє ключову роль у визначенні об'єктивної поведінки людини. Таким чином, заперечується ідея про те, що оточуючий світ є таким, який існує реально як незмінна дійсність для усіх. Об'єктивність (або матеріальність) оточуючого світу розуміється, із такої точки зору, як продукт свідомого сприйняття та інтерпретації людини тут і тепер. Іншою важливою тезою таких підходів до розуміння природи людини як суб'єкта є ідея про здатність особистості будувати свій життєвий шлях, визначаючи, таким чином, власну долю. Ця здатність допомагає людині враховувати всі її здібності та обмеження, що, у свою чергу, впливає на ефективність її самовизначення в актуальному часі і відповідальність за таке самовизначення. Третьою тезою обговорюваних концептів є розуміння позитивної природи людини та її спрямованості на розвиток та

самовдосконалення. Такий потенціал не дає можливості для «клонування» властивостей особистості, її повторюваності, а, навпаки, надає змогу набути автономності, зрілості та унікальності.

Із огляду на згадані вище концепції, виникає розуміння, що об'єктивної реальності не існує, вона така, якою її сприймає та інтерпретує кожна окрема людина тільки в цей час і в цьому місці, тож у розумінні того, яким є світ насправді, навряд чи може бути досягнута однотайність усього загалу; людина вільна у прийнятті рішень щодо власної долі, і цей факт породжує її відповідальність за свій життєвий шлях; людина приходить у цей світ для позитивного вдосконалення себе і позитивного вдосконалення світу, в якому вона існує.

Адже людина як суб'єкт певної соціальної дії потрапляє у рутину повсякденності тільки тому, що рефлексивність її свідомості обмежується готовими, «виготовленими» соціальною групою, із якою людина себе ідентифікує, алгоритмами та моделями дій, тож суб'єкт, який не хоче витратити час на прийняття рішення щодо дії в проблемній ситуації, проявляє конформізм тому, що він не хоче ризикувати, прийнявши неправильне рішення щодо такої ситуації. У такому випадку конформність дає індульгенцію на рутинність. А це означає, що відповідальність за наслідки «модельних» дій суб'єкт перекладає на групу, виграючи, як йому здається, у тому, що не переживає почуття страху або провини. Але людина все ж таки наділена рефлексивністю, що характеризується здатністю поглянути на себе очима інших у тій чи іншій ситуації. Тож *свобода*, гарантована сучасним суспільством, і, тим більше, відповідальність, у першу чергу, за наслідки суб'єктивного оцінювання реальності, є певним ризиком, який, наприклад, Е. Гідденс визначив як один із фундаментальних в оцінці ситуації повсякденності. Але без такого ризику не буде унікальності, автентичності особистості, її автономності в побудові картини світу.

Сьогодні людина, що має активну позицію щодо позитивних змін у суспільстві, бажає і може організувати широку PR-компанію серед загалу,

прагнучи захопити якнайбільше позицій у соціальному просторі. Але, на жаль, це можливо тільки тоді, коли вона знає, у чому суть її унікальності, набути яку, до речі, раз і на все життя, на жаль, не можливо. Тож людина як соціальний суб'єкт має організувати для себе особистісне зростання і компетенції, що стають запорукою ресурсів людини як активного суб'єкта в соціальному просторі, примноження його культурного, економічного, соціального та символічного капіталів. На цьому тлі актуалізується ідея про те, що людина у сучасному соціумі має набути досвіду «бути» і відчувати себе вільною, відповідальною, автономною та впевненою в собі.

Указані вище особистісні риси відображають ті атрибути, які людина бажає мати, проте ще не має, усе те, до чого вона прагне і що найбільше цінує. Тож для реалізації активної позиції суб'єкта соціальної політики якості особистості відтворюються у певних смислах, серед яких присутні такі: сучасна людина має власне буття в соціальному контексті, тобто вона має і використовує потенціал міжособистісного спілкування, а саме соціальну комунікацію, соціальну взаємодію, соціальну перцепцію; людина як суб'єкт соціальної політики набуває неперервного досвіду, який розгортається на багатьох рівнях – внутрішньоособистісному, міжособистісному, внутрішньогруповому та міжгруповому; особистість як суб'єкт соціальної політики завжди має вибір, який навчає людину, що її рішення вносять зміни у перебіг її досвіду, що вона в ньому не спостерігач, а учасник, тож людина здатна змінювати своє соціальне оточення; людина як суб'єкт соціальної політики є інтенційною – із одного боку, вона шукає спокою в добробуті, із іншого, шукає різноманітності і нерівноваги. Тож інтенції людини як суб'єкта соціальної політики різноманітні, складні і часом парадоксальні.

Задекларувати свої ідеї і прагнення щодо покращання буття людина в сучасному суспільстві, як зазначалось вище, може завдяки спілкуванню на різних рівнях, на сьогодні опосередковано, із використанням сучасних комунікативних технологій інформаційного суспільства – соціальні мережі, інтерактивні засоби масової інформації та ін. Таким чином, уможлиблюється

декларація та певна реалізація ініціатив окремої людини як суб'єкта соціальної політики, і такі тенденції життєдіяльності суб'єкта соціальної політики характеризують його соціально спрямовану, просоціальну позицію щодо організації оточуючого світу й особистого внеску в суспільну життєдіяльність.

Проте існування людини в суспільстві не завжди пов'язане із реалізацією особистої соціально спрямованої позиції, людина часто уникає формулювання і реалізації особистих ініціатив щодо покращання соціального буття, інколи зголошується навіть на обмеження своїх соціальних прав і свобод на користь рутині повсякденності. Така ситуація призводить до появи в моделях поведінки людей, що уникають ініціатив в соціальній життєдіяльності, деформацій, викликаних тими чи іншими чинниками, пов'язаними із основною спрямованістю людини.

Можливість мінімізувати ризики появи таких деформацій існує в межах розвитку соціально-економічних механізмів впливу задля удосконалення сучасності. Наприклад, Е. Гідденс наполягає на їх перевазі над політичними механізмами, і тому сучасне суспільство в його розумінні не є новою історичною суспільною формацією, а лише визначенням специфіки функціонування соціуму, особливо суспільства нестабільного, що трансформується.

На рівні суспільства стабільність є запорукою мінімізації ризиків (досягти якої в сучасних умовах практично неможливо), а трансформаційні реформи породжують **соціальну аномію** – стан суспільства, в якому ті чи інші сфери соціальної життєдіяльності, відносини, поведінка людей не відповідають існуючим нормам регуляції з боку суспільства з різних причин.

Указана проблема представляється в аналізі соціальної кризи та причин аномії в тезах одного з «батьків» теорії аномії Роберта Мертона, який зосереджує увагу на двох основних компонентах соціальної системи – культурі (яка є джерелом панівних уявлень про успіх, що тим самим мотивує людей до певної поведінки, спрямованої на досягнення такого успіху,

відповідних йому статусних позицій) та соціальній структурі, в якій представлена передусім тими інституціонально закріпленими нормами людських взаємин, що вважаються допустимими в цьому суспільстві. Дисбаланс цілей і норм, відсутність доступу до ресурсів, пов'язаних із успіхом, ведуть суспільство до ситуації аномії, коли для досягнення соціально схвалюваних цілей людьми можуть використовуватися далеко не схвалювані суспільством засоби. Американський дослідник розробив типологію реакцій людей на соціокультурний дисбаланс, побудовану на співвідношенні прийняття/неприйняття соціально схвалюваних цілей індивіда і відповідно прийняття/неприйняття соціальних норм. У типології реакцій на такий дисбаланс (конформізм, інновація, ритуалізм, ретритизм, протест) лише конформізм як реакція прийняття і соціально схвалюваних цілей, і соціально схвалюваних (нормативних) засобів їх досягнення вважається найпоширенішою поведінковою реакцією, відповідною нормі; усі інші – форми девіантної поведінки, тобто основи індивідуального вияву соціальної аномії.

Інші реакції Мертоном розглядаються як такі, що пов'язані із способом рольової адаптації індивіда до специфіки умов, за яких може бути досягнута особиста ціль у ситуації аномії. Коротко їх можна охарактеризувати як такі:

- інноваторство – прийняття типових культурних ідеалів та формування на їх основі соціально схвалюваних цілей, проте використання незаконних, ненормативних засобів їх досягнення;
- ритуалізм – соціально схвалювані засоби використовуються для досягнення цілей, які табуються або вважаються невідповідними нормам традиційної культури;
- ретритизм – уникнення контактів із суспільством, ані цілі, ані способи їх досягнення є невідповідними культурним нормам (алкоголізм, наркоманія, бродяжництво);

- протест (ребелізм) – проявляється в індивідуальному відкритому демонстративному незадоволенні та ворожому ставленні до ситуації аномії, що може перерости у відкриту боротьбу із існуючим порядком.

У стані аномії вище згадані відхилення від соціально закріплених норм можна розглядати як таку ситуацію, коли людина із позиції суб'єкта соціальної політики перетворюється на її об'єкт, тобто перед суспільством чи певними соціальними групами постає завдання пошуку відповідних соціальних технологій, ініціатив і програм, які б забезпечували умови стабілізації соціальної життєдіяльності.

Узагальнюючи розгляд особистості як суб'єкта соціальної політики, необхідно визначити такі аспекти: по-перше, особистість як суб'єкт соціальної політики є активною тільки у разі сформованої у неї просоціальної спрямованості щодо реалізації завдань по забезпеченню сталого розвитку тих сфер суспільної життєдіяльності, до яких людина як соціальний суб'єкт є дотичною і в яких розгортається її повсякденність. По-друге, у разі пасивної або індиферентної позиції щодо побудови значущих для людини сфер суспільної життєдіяльності людина із суб'єкта потрапляє в позицію об'єкта соціальної політики, очікуючи від соціальних інституцій та соціальних груп певних дій щодо змін у практиках своєї повсякденності, що, у свою чергу, може призвести до втрати нею взагалі можливості впливати на організацію своєї життєдіяльності.

Організовані суб'єкти соціальної політики. Як вже зазначалось, суб'єктами соціальної політики вирішуються завдання, що полягають у розкритті змісту соціального буття, соціуму взагалі, пошуку шляхів формування соціальної безпеки людини і суспільства. Це значно підвищує роль організованих суб'єктів соціальної політики (тобто тих соціальних інститутів, організацій, організованих соціальних груп, фондів, політичних партій та ін.), їх вміння повною мірою використовувати ефективні засоби і форми для розвитку й збагачення соціального потенціалу людини та суспільства. До організованих суб'єктів соціальної політики належать різні

класи, соціальні інститути, соціальні групи, організації, політичні партії та інші форми об'єднання людей у суспільстві, які в процесі своєї діяльності з досягнення цілей і завдання такого об'єднання ініціюють програми, перспективні плани та соціальні технології щодо поліпшення, підвищення ефективності функціонування тих чи інших сфер суспільної життєдіяльності.

Таким чином, організовані суб'єкти соціальної політики є різноспрямованими і різноманітними за своїми цілями і завданнями, тож їх характеристики необхідно розглядати з точки зору інституційних засад їхнього функціонування в суспільстві. Такий розгляд буде представлено в наступному підрозділі.

2.4. Інституційні засади функціонування суб'єктів соціальної політики.

Держава як засадничий суб'єкт соціальної політики. Інститут держави вимагає виокремлення в системі основного координуючого суб'єкта соціальної політики на підставі своєї базової функції, яка полягає у поєднанні зусиль і багатогранної діяльності інших учасників процесу формування соціальної політики. Серед інституціональних структур (інституціоналізація – процес впорядкування і формалізації соціальних зв'язків), які здійснюють соціальну політику в цій сфері, вирішальну роль відіграє держава. Держава є основним суб'єктом соціальної політики, що покликаний виконувати координуючу, організуючу роль у регулюванні процесів функціонування та розвитку соціального буття. За потенціалом держава як суб'єкт соціальної політики має більші можливості, ніж інші суб'єкти цього процесу.

В історії розвитку державності в Україні як до здобуття незалежності, так і після, на жаль, досить тривалий час діяльність держави як суб'єкта соціальної політики була малоефективною, а іноді й деструктивною, що гальмувало повноцінний процес соціального розвитку. Основними проявами такої соціальної політики держави були ігнорування соціальних потреб людини, неврахування в соціальній політиці її інтересів; нав'язування людині

таких правил соціальної поведінки та діяльності, що обмежували її автономію та індивідуальність й унеможлилювали вільний вибір способів самореалізації власного соціального потенціалу. Із іншого боку, відтворення одноманітних суспільних відносин, наприклад соціальних, економічних, політичних, духовних, обмежувало та стримувало розкриття практичних, соціальних та духовних можливостей людини, що, у свою чергу, уможливило формування соціального відчуження людини від повноцінного соціального буття.

З огляду на логіку світових процесів суспільного розвитку в сучасній Україні посилюється тенденція зменшення впливу держави на різні сфери соціального буття, що зумовлює самореалізацію соціального потенціалу людини й утвердження громадянського суспільства з властивими йому регулятивними механізмами, які сприяють розвитку процесів саморегулювання. Однак і за цих умов, як зазначають дослідники В. Князев, Т. Кир'ян та М. Шаповал, роль держави як суб'єкта соціальної політики залишається дуже вагомою, значною, тому що процеси об'єктивної саморегуляції мають як конструктивний, так і деструктивний характер, тобто не є абсолютно самодостатніми для розвитку суспільства.

Проте в перехідний період, на етапі суспільної, соціальної трансформації роль держави в упорядкуванні соціальних процесів є головною: саме держава має створити основні механізми та форми оптимального, ефективного соціального розвитку, тож саме цей суб'єкт соціальної політики має бути основним чинником на шляху об'єктивізації суб'єктивного. Таким чином, саме держава є основним провідником створення умов для формування процесів саморегуляції соціально-економічного буття.

Тому процесові суспільних, натомість соціальних перетворень в українському суспільстві відповідає тенденція посилення ролі держави в упорядкуванні процесів соціального розвитку, а також суспільства взагалі. У процесі суспільної трансформації, руйнування командно-адміністративних

форм державного управління й поступового утвердження механізмів соціальної саморегуляції відмова держави від процесів регулювання соціальною сферою неминуче призведе до переважання стихійних чи навіть хаотичних механізмів саморегуляції, зниження діалектичної сталості процесів функціонування соціального буття, зростання соціальної напруженості. Тому перебіг процесів розвитку соціального буття, соціокультурного розвитку українського суспільства на сучасному етапі передбачає посилення ролі держави, державної соціальної політики, її впливу на соціальні відносини для створення умов для стабільних процесів соціодинаміки.

Отже, нова філософія держави у провадженні соціальної політики має полягати в тому, що не слід відмовлятися від держави як її суб'єкта, а докорінно змінити зміст і форми її діяльності в цій сфері суспільного буття. В основу такої філософії мають бути покладені вироблені державою загальні принципи та орієнтири щодо реалізації соціальної політики, які б забезпечували людині, соціальним спільностям право на повноцінний соціальний розвиток. Держава повинна не нав'язувати спущені «згори» форми, способи розв'язання соціальних проблем, виходячи з якоїсь уніфікованої програми чи жорсткого шаблону, а раз і назавжди відмовитись від функції оперативного втручання в ті чи інші сфери життєдіяльності громадян, функціонування соціального буття, що сприяють його збагаченню.

Важливим у державному регулюванні процесів, що впливають на розвиток соціальної сфери, має стати принцип диференційованого підходу, який виходив би не з одноманітності, а з багатогранності, розмаїття життя певної соціальної спільності, урахував неповторність кожної конкретної ситуації, проблеми, специфіку виникнення й прояву суперечності у певних галузях. Для держави, яка здійснює регулятивну діяльність із соціального розвитку, що відбувається на засадах загальних принципів, політика у сфері соціальних відносин має стати політикою задля людини, в основу якої

покладено соціальну ініціативу, самодіяльність будь-якого громадянина держави.

Як зазначає більшість дослідників, серед яких І. Прибиткова, М. Лукашевич, М. Туленков, держава повинна створювати умови для найпродуктивнішої самореалізації такої ініціативи, творчості у сфері соціального самоутвердження. Водночас державне регулювання досліджуваного процесу має враховувати, що та чи інша ініціатива окремої людини, або, навіть, певної соціальної групи, соціальна самодіяльність, самоорганізація поряд з прогресивними, творчими моментами має моменти, що можуть носити деструктивний характер.

Істотним у діяльності держави як суб'єкта соціальної політики є створення нею для кожної людини, соціальної спільності, групи рівності способів життєдіяльності в освоєнні соціального буття, індивідуальних способів реалізації соціального потенціалу кожного. На практиці це означає створення державою на основі розроблених нею концептуальних принципів здійснення соціальної політики умов і надання прав для багатогранних, різноманітних способів соціальної людської життєдіяльності.

Сучасна соціальна політика держави спрямована на створення таких умов для соціального розвитку, які б ураховували різноманітні особливості людей, соціальних спільностей, груп, їх традиції, менталітет, регіональні особливості розвитку, релігійний світогляд та етнічний склад населення. Важливо, щоб таке державне регулювання цим процесом будувалося не на спорадичних заходах, а на чітких загальних принципах за допомогою індивідуальних засобів, демократичних засад, виключно ненасильницьких методів, із науковим обґрунтуванням тих чи інших питань, і метою державного регулювання має бути розв'язання специфічних соціальних проблем певної соціальної спільності або групи спільно з інтересами народу України загалом.

Держава має здійснювати регулятивну діяльність, спрямовану на соціальний розвиток як безпосередньо, так і опосередковано, створивши

відповідні економічні, соціально-політичні й духовні передумови для збагачення соціального потенціалу суспільства. Держава покликана бути головним знаряддям свідомого й планомірного розв'язання суперечностей процесу розвитку й функціонування соціальної сфери.

Регулятивна діяльність має передбачати постійний пошук найраціональніших форм і способів поєднання прогресивних протилежностей із урахуванням інтересів людей, соціальних спільностей, насамперед соціальних класів, верств, груп, народу загалом, із використанням як основного регулятивного механізму власної зваженої соціально-економічної політики, державного прогнозування та координування. Тим самим держава буде здатною не лише створювати об'єктивні умови для свідомого й планомірного розв'язання суперечностей у сфері соціального буття, а й безпосередньо регулювати й розв'язувати ці суперечності.

Процес суспільної трансформації поступово створює умови для того, щоб людина позбулася тотальної залежності від держави, від владних структур, які перетворювали її на слухняного виконавця команд, і долучилася до загальнолюдських соціальних цінностей, насамперед до її природних прав. Пріоритетним у цьому процесі є всебічний розвиток демократії, що забезпечувала б автономію і невід'ємні соціальні права індивідуальності. Однак безперечні зрушення, що намітилися в суспільстві щодо розвитку демократії, стикаються з низкою суперечностей, проблем, які існують у нашому суспільстві.

Зокрема, є суперечність між потребою в розвитку демократичних засад щодо збагачення змісту соціального буття, створення умов для самореалізації соціального потенціалу людини і відсутністю в суспільстві глибоких демократичних традицій, наявними залишками тоталітаризму, командно-адміністративної системи, що звужує соціальний простір людини. Звідси прояви в суспільстві *охлократичних* тенденцій, що йдуть на зміну державній автократії, низькій політичній, соціальній культурі людей. Повільність,

непослідовність соціальних реформ, непривабливість національних соціальних реалій значною мірою гальмують процес формування державними структурами нової системи соціальних цінностей.

Важливими базовими засадами розвитку демократичних процесів у суспільстві, у сфері соціального буття є самодисципліна особистості, відповідальність індивідуальності, які б на основі соціальної, морально-етичної саморегуляції забезпечували поряд із державним регулюванням соціальних процесів реалізацію демократичних принципів соціальної життєдіяльності людини.

Сьогодні багато декларацій про свободу реалізації соціального потенціалу людини, якої справді бракувало в минулі роки, але мало механізмів контролю за відповідальністю як групових, так і індивідуальних суб'єктів соціальної політики, роз'яснень щодо правових меж тієї свободи, що є безперечною цінністю будь-якого цивілізованого суспільства. Свобода ніколи не може бути свавіллям, можливістю здійснення будь-яких вчинків. Утвердження свободи соціального самоздійснення людини передбачає насамперед її внутрішню самоорганізацію, свідоме саморегулювання цінностей соціального буття, керування власними вчинками і соціальними діями.

У контексті зазначеного суттєве завдання держави як суб'єкта соціальної політики полягає у створенні в суспільстві умов для соціальної безпеки людини, для реалізації нею своїх соціальних прав, а також усвідомлення нею власної відповідальності за рівень свого добробуту. Жодна соціальна програма, яку реалізує держава, навіть у складний для розвитку час, не повинна здійснюватися за рахунок людини, одного соціального класу, соціальної групи, верстви в інтересах іншої. Кардинальні зміни в державному регулюванні соціальним розвитком мають відбуватися в напрямку гуманізації державних структур (нині часто відбуваються процеси їх дегуманізації), зрушень національних державних пріоритетів до

першочергового забезпечення соціальних прав людини, визнання пріоритету індивідуальних прав кожної особистості.

Кожна інституціональна форма організації соціального буття і здійснення соціальної політики, маючи безперечні позитивні аспекти, пов'язані зі стабільністю, упорядкованістю соціальних взаємодій, водночас містить елементи деструктивності, консервативності, деінноваційності. Тому абсолютизація ролі соціальних інститутів, держави в системі організації соціальних зв'язків, розвитку соціального буття, реалізації соціальної політики тією чи іншою мірою пов'язана із загрозою десоціалізації людини, деіндивідуалізації, знеособлення, зниження чинників свідомої саморегуляції соціального захисту та соціальної безпеки.

Перебільшення ролі держави як суб'єкта реалізації соціальної політики, необґрунтована віра в її необмежені можливості у здійсненні соціального захисту й соціальної благодійності неминуче гальмують життєздатний потенціал особистісної саморегуляції соціального потенціалу людини й суспільства. А тому ніколи не слід перебільшувати роль держави в регулюванні соціальних процесів, її діяльності як суб'єкта соціальної політики.

Крім того, абсолютизація ролі й місця держави в суспільному, зокрема соціальному, житті істотно гальмує процес самореалізації соціального потенціалу людини, особистісних засад соціального буття, посилює тенденції державного *патерналізму*. Водночас недооцінювання ролі держави як суб'єкта соціальної політики так само неприпустимо, адже вона завжди є й буде головною інституціональною структурою в системі суб'єктів управління, регулювання процесів соціального розвитку суспільства.

Політичні партії як суб'єкти соціальної політики. Серед суб'єктів соціальної політики важливе місце посідають політичні партії. Місце і роль їх як суб'єктів соціальної політики зумовлені ефективністю їх політики, зв'язком із життям, народом, здатністю специфічними для них засобами збагачувати соціальний потенціал суспільства. Соціально-політичне значення

діяльності політичних партій визначається також активністю залучення громадян до вдосконалення соціального буття, мірою спрямованості діяльності цих суб'єктів на утвердження в суспільстві соціально-політичної злагоди, соціального миру й стабільності на основі вільного вибору людиною як політичних, так і соціальних пріоритетів.

Діяльність партій, політичних структур загалом, для яких характерні плюралізм, багатогранність концепцій і принципів, може бути ефективною й конструктивною лише тоді, коли вона беззаперечно є певною системою загальних ідей, цінностей, які поділяють усі партії. Такою ідеєю, цінністю, очевидно, могла б стати загальнонаціональна ідея утвердження соціальної єдності, соціальної злагоди суспільства, соціального миру, створення умов для стабільного рівня соціального добробуту, соціальної безпеки людини й суспільства.

Реалізація такої ідеї як цінності – це сфера діяльності, що здатна об'єднати більшість політичних партій, груп, інших політичних формувань. Збіг одного з основних інтересів усіх політичних партій має консолідувати їхні зусилля щодо досягнення соціального, національного, громадянського миру, єдності суспільства, його соціальної злагоди.

Як зазначає Л. Гонюкова, оптимізації діяльності політичних партій як суб'єктів соціальної політики сприятиме здійснення ними низки основоположних принципів та засад. Найважливіші серед них такі: визнання принципів демократичного консенсусу важливим фактором самоорганізації діяльності політичних партій як суб'єктів соціальної політики, недопущення ними ізоляціонізму й протиборства; підведення реалізму під політичні платформи діяльності партій у сфері соціальних відносин, перегляд директив, лозунгів, закликів щодо необхідності підвищення рівня добробуту людей із позицій їх практичності; рішуча відмова від односторонньої спрямованості політичної діяльності на основі суб'єктно-об'єктних відносин, що склалася в багатьох політичних організаціях; утвердження в роботі механізму зворотного зв'язку, функціонування якого є найважливішою

умовою ефективного процесу виявлення особливостей соціального розвитку суспільства, його суперечностей, стану соціального добробуту, соціальної безпеки конкретної людини; утвердження в суспільній свідомості розуміння діалектичного характеру соціальної єдності суспільства, яка передбачає його розвиток на основі розв'язання суперечностей у соціальній сфері, плюралізму поглядів, ідей, думок; здійснення глибоких зрушень в ідейно-моральній діяльності політичних партій із формування громадської, соціальної культури на основі зміцнення їх зв'язків із масами, розгортання діалогу з людьми з найскладніших проблем соціального розвитку; недопущення абсолютизації ідеологічної роботи в загальному процесі формування соціальної культури, відмова від віри у всесилля пропаганди як фактора утвердження соціальних цінностей; зміщення шкали пріоритетів у партійній роботі із сфери державного й господарського управління в галузь політики, ідеології, моралі виховання, «людинознавства», значне місце в якому має посісти політичне прогнозування розвитку й збагачення соціального простору і вивчення соціального самопочуття людини в ньому; постійний пошук шляхів, засобів, методів удосконалення й оновлення механізму реалізації політичними партіями, їх організаціями своєї ролі в соціальній сфері, зокрема і як важливого суб'єкта реалізації соціальної політики.

Громадські організації як суб'єкти соціальної політики. Важливим суб'єктом соціальної політики є громадські організації. На сучасному етапі суспільного розвитку створюються нові передумови для докорінної зміни місця та ролі цих організацій як суб'єктів суспільного життя загалом і соціальної політики зокрема.

Виражаючи інтереси різних соціальних спільностей, класів, соціальних груп, верств суспільства, громадські організації здатні зробити вагомий внесок у стабілізацію процесів розвитку соціального буття, сприяти зміцненню соціального добробуту населення.

Особливість діяльності громадських організацій як суб'єктів соціальної політики полягає в тому, що кожна з них здатна оптимізувати процес реалізації своїх функцій за умови, що якнайповніше використовуватиме способи, форми впливу на соціальне буття, які характерні лише для цієї організації, відображають її специфіку, неповторність, відмінність від інших. Кожна громадська організація задовольняє свої специфічні соціальні інтереси й потреби, які може реалізовувати людина, громадянин як член певної громадської організації лише в її межах.

Такий підхід об'єктивно розширює громадську основу, соціальне поле реалізації особистістю в певній організації власних різноманітних соціальних потреб. У цьому зв'язку важливо подолати традиції копіювання в діяльності окремих громадських організацій форм і методів діяльності державних органів чи політичних партій із регулювання соціальних процесів, що характерно для пострадянської дійсності.

Необхідно шукати власні, характерні для тієї чи іншої самокерованої організації способи й форми самореалізації як суб'єкта соціальної політики. Урахування особливостей такої діяльності кожною з громадських організацій має важливе практичне значення в реалізації завдань соціальної політики.

За статусом усі громадські організації поділяють на:

- міжнародні;
- всеукраїнські (національні);
- регіональні;
- місцеві.

Серед громадських організацій як суб'єктів соціальної політики одне з найважливіших місце посідають **профспілки** – найбільші громадські організації, які об'єднують мільйони людей. Об'єктивними факторами, що зумовлюють широкі можливості профспілок як суб'єктів соціальної політики, є:

- відкритий характер цієї організації, її доступність;
- масовість профспілкових лав;

- охоплення профспілковим членством усіх категорій працюючих.

Це є широка соціальна основа, тобто профспілки включають представників основних класів, соціальних груп, верств, прошарків суспільства.

На жаль, соціально-економічні реалії суспільства, складні, неординарні процеси, що відбуваються у профспілковому русі, зумовлюють необхідність переосмислення ролі цих організацій у здійсненні ними соціальної політики. Життя підтверджує, що нині потрібен якісно новий підхід до реалізації можливостей, які відкриваються перед профспілками у сфері регулювання процесів соціального розвитку й насамперед у посиленні соціальної безпеки людини, її соціального захисту.

Реалізація профспілками своїх функцій як суб'єктів соціальної політики має здійснюватися за такими основними напрямками:

- розширення суспільної бази своєї діяльності з формування умов для створення громадської основи для гарантування соціальної безпеки людини, її надійного соціального захисту;
- цілеспрямована робота, що полягає в створенні умов для подолання соціального відчуження людини, подолання у свідомості багатьох працівників стереотипу сприйняття самих себе як «гвинтиків» системи, що призводить до поглиблення відчуження особистості, її соціальної пасивності й апатії;
- формування у працездатного населення ринкового світогляду, сучасного соціального менталітету, соціально-психологічної зрілості, готовності до соціальних інновацій, подолання утриманських настроїв, ідей зрівняльної справедливості, буденного розуміння соціальної рівності, рівності кінцевих результатів, рівності в бідності, власної відповідальності індивіда за формування умов якості свого життя, власного добробуту;
- активізація трудового потенціалу населення на основі формування внутрішніх глибинних мотивів людини до зацікавленої праці;

- реалізація функції захисту прав та інтересів працівників, насамперед у соціальній сфері, який би однаковою мірою поширювався на представників усіх класів (і передусім нижчого класу), соціальних груп, верств суспільства;
- запровадження політики, спрямованої на регулювання соціально-трудових відносин, зокрема формування в суспільстві соціальної злагоди та миру на основі проведення між органами державної виконавчої влади та іншими суб'єктами соціальної політики діалогу і соціального партнерства, зокрема досягнення суспільної злагоди щодо всіх складових соціального захисту працездатного населення й непрацюючих;
- подолання у психології трудящих стереотипу минулих років, відповідно до якого суб'єктами соціального страхування мають бути виключно держава та профспілки;
- створення умов для поліпшення соціально-побутового обслуговування населення, умов праці та відпочинку людей.

Як вже відзначалось, головною метою соціальної політики в державі є створення умов для досягнення більш високого добробуту, посилення рівня соціального захисту та соціальної безпеки в суспільстві, досягнення соціальної злагоди, стабільності та соціальної цілісності. Основними ж завданнями в проведенні соціальної політики є захист рівня життя через застосування різних форм компенсації від підвищення цін і проведення індексації; надання допомоги найбільш вразливим сім'ям; надання допомоги у разі безробіття; здійснення політики соціального страхування, встановлення мінімальної заробітної плати для працюючих; розвиток освіти, охорони здоров'я, навколишнього середовища переважно за рахунок держави; проведення активної політики, спрямованої на здобуття громадянами кваліфікації. Тож необхідно розглянути і роль підприємств економічної сфери у формування та реалізації соціальної політики.

Підприємства економічної сфери як суб'єкти соціальної політики.

Соціальна політика підприємства являє собою управління процесом надання послуг соціального характеру співробітникам організації та членам їх родин. Під соціальними послугами організації розуміють набір всіх послуг, що організація надає своїм співробітникам і членам їхніх родин, крім заробітної плати. Ці послуги надаються організацією на основі закону, тарифних угод (генеральної і галузевої), колективного договору чи добровільно через певні соціальні плани або зобов'язання.

Як зазначає А. М. Гриненко, об'єктом соціальної політики підприємства виступають:

- працюючі члени трудового колективу (наймані працівники);
- непрацюючі співробітники, що вийшли на пенсію або знаходяться у відпустці, наприклад декретній, навчальній та ін.;
- члени родин працюючих і непрацюючих співробітників;
- інші громадяни, яким надаються добровільно соціальні послуги на благодійній основі.

Предметом соціальної політики на підприємстві є: надання грошових і рівноцінних їм послуг працюючим членам колективу підприємства; надання грошових і рівноцінних їм послуг тим співробітникам, що вийшли на пенсію або перебувають у відпустці; надання грошових і рівноцінних їм послуг членам родин працюючих на підприємстві та членам родин співробітників, що вийшли на пенсію або перебувають у відпустці; надання добровільних соціальних послуг на благодійній основі (грошових і рівноцінних їм) іншим громадянам.

Метою соціальної політики підприємства виступають такі чинники, як: створення нормальних умов праці і відпочинку для працівників; гарантування безпеки працівникам на виробництві, у побуті, місці відпочинку; задоволення і розвиток потреб працівників; підвищення кваліфікації на навчання співробітників; зміцнення здоров'я і збільшення

тривалості життя працівників і співробітників; збереження екосистеми (повітряного басейну, ґрунту, водних ресурсів, флори і фауни).

Відправними моментами в побудові соціальної політики підприємств слугують принципи урахування матеріальних і нематеріальних потреб та інтересів співробітників; доступність і гласність видатків підприємства; економічна реалізація стосовно видатків і результатів; недубльованість соціальних потреб, що вже в достатній мірі задоволені державними або іншими суспільними інститутами; урахування зростаючих життєвих стандартів і системи цінностей суспільства.

Шляхи оптимізації діяльності суб'єктів соціальної політики. Істотний чинник оптимізації діяльності суб'єктів соціальної політики – виявлення їх резервів у цьому процесі. Така діяльність має відбуватися на нових концептуальних засадах.

В основу нової концепції, яка здійснюється суб'єктами соціальної політики, насамперед державою, політичними партіями, громадськими організаціями, та спрямована на упорядкування процесів соціального розвитку, покладено радикальну зміну не лише форм і методів, а й суті процесу регулювання соціальної сфери в напрямку «розвантаження» суб'єктів від функцій оперативного втручання в економічну, політичну, духовну сферу, етносоціальне життя, способи і форми реалізації людиною свого соціального потенціалу, тобто процеси, що зумовлюють функціонування та збагачення соціальної сфери, соціального буття.

Діяльність суб'єктів соціальної політики має бути зміщена у сферу прогнозування, координації, визначення глобальних стратегічних завдань у соціальному розвитку, у сферу створення умов для ефективного функціонування механізму саморегуляції процесів відтворення соціальних цінностей.

Мета такої діяльності – на базі зворотних зв'язків узгодженого співвідношення централізованих і децентралізованих засад демократично координувати цей процес. Дуже важливо, щоб таке (передусім державне)

регулювання процесів, які зумовлюють соціальний розвиток, мало «м'який» характер, а соціальна політика держави була активною.

В основі нової концепції соціальної політики має бути така діяльність її суб'єктів (насамперед держави), що ґрунтуватиметься не на ієрархічному підпорядкуванні соціальних інтересів людини державі або якомусь центрі, який виражає «вищі» інтереси, а на взаємодії інтересів людини і суспільства, найманого працівника й роботодавця, самодіяльного населення і держави, їхній взаємній користі. Істотним у такій діяльності є логічне поєднання суперечливих механізмів урахування соціальних інтересів, передбачення та мінімізація негативних соціальних наслідків процесу суспільної трансформації, реформування періоду становлення нових господарських, соціальних зв'язків, що характеризує сучасний період.

Неодмінною умовою оптимальної реалізації соціальної політики є надання органам, що становлять структуру її суб'єктів, самостійності, свободи вибору напрямків і форм діяльності. Завдання суб'єктів полягає у визначенні та контролі відповідності цієї діяльності їх органів індивідуальним і суспільним потребам, зокрема у створенні ними умов для всебічної реалізації соціального потенціалу людини на основі її особистої відповідальності за повноту його розкриття.

Важливим чинником оптимізації діяльності суб'єктів соціальної політики є систематичне оновлення їх організаційних форм, повна заміна жорстких командно-адміністративних форм, що залишилися, на систему координуючих, консультативних і контролюючих (у новому розумінні) органів, створення системи активної протидії застарілим організаційним структурам, які гальмують розвиток соціального буття, підвищення соціального добробуту людини.

Оптимізації змісту діяльності суб'єктів соціальної політики сприятиме створення ними умов для розширення економічних, політичних і духовних засад соціального простору як основи розкриття соціального потенціалу

людини, забезпечення передумов для вільного вибору особистістю соціальних пріоритетів і цінностей.

Істотним у їх діяльності є формування умов для розширення альтернативності поведінки та діяльності людини, індивідуальності, засобів особистісної самореалізації, різноманітних форм самоутвердження та самовираження, способів власного самоздійснення у складному, суперечливому полі соціального буття.

2.5. Розвиток і формування принципів соціальної політики

Визнаючи, що соціальна політика є найважливішою складовою частиною діяльності суспільства і держави, необхідно проаналізувати, які принципи більшість сучасних держав закладає в основу своєї діяльності або хоча б в основу своїх політичних декларацій.

В основу здійснення соціальної політики у соціальних демократичних державах покладаються такі принципи, як соціальна справедливість, соціальна солідарність, індивідуальна соціальна відповідальність, соціальне партнерство.

Принцип соціальної справедливості є загально визнаною цінністю демократичної держави. Соціальна справедливість – одна з фундаментальних цінностей суспільно-політичного життя, що виходить із принципу врівноваженості в соціальних відносинах прав і обов'язків людей, інтересів суспільства і особи, це певна відповідність між практичною роллю різних індивідів (верств) у житті суспільства та їхнім соціальним становищем, між працею і винагородою, заслугами та їх визнанням. Поняття соціальної справедливості використовується в двох аспектах: зрівняльному та розподільчому.

Завдання з рівняльної справедливості полягає у наданні всім громадянам однакових можливостей, що є виправданим в ситуації соціального старту, а

також у тому випадку, коли «слабкість» одних індивідів у порівнянні з іншими, є об'єктивною. Однак, задовольняючи основні потреби особистостей на однаковому рівні, вона знижує мотивацію індивідів до продуктивної діяльності, обумовлену незадоволеними потребами, а також послаблює спонукальні мотиви до праці, творчості й успіху.

Механізмом реалізації соціальної політики є розподіл і перерозподіл валового внутрішнього продукту. Джерелами перерозподілу є кошти найманих працівників і працедавців.

Через регулювання процесів розподілу, де провідна роль належить державі, реалізується принцип розподільчої справедливості.

Розподільча справедливість означає, що індивіди винагороджуються за успіх, що стимулює докладати ще більше зусиль. Разом з тим ставляться в обмежене положення ті члени суспільства, які не здатні з будь-яких, в тому числі й об'єктивних, причин до продуктивної діяльності.

Принцип соціальної справедливості в цілому повинен містити в собі обидва елементи: як зрівняльний, так і розподільчий. Розбудова соціальної держави передбачає визнання рівності соціальних прав усіх громадян, незалежно від їх індивідуальних або соціальних особливостей.

Визначальним *критерієм соціальної справедливості в економічній сфері* є відповідність винагороди економічних суб'єктів величині їх трудового внеску або кількості та якості суспільно необхідної праці; *в соціальній сфері* - відповідність між заслугами окремих осіб, трудових колективів та їх загальним визнанням. За невідповідності цих показників у суспільстві існує несправедливість - політична, правова, економічна, соціальна. Забезпечення соціальної справедливості у сфері економіки передбачає передусім забезпечення можливості розвитку всіх здібностей особи у виборі відповідного виду трудової діяльності.

Соціальна справедливість унеможливорює існування будь-яких привілеїв для окремих груп населення. Вона передбачає надійне забезпечення непрацездатних людей, усунення істотних відмінностей у рівні

життя між містом і селом, різними регіонами країни, а також існування свободи вибору, в т.ч. підприємницької діяльності, заперечує зрівнялівку, паразитичне існування окремих індивідів і соціальних прошарків населення.

Таким чином всім громадянам гарантується певний соціальний мінімум, який виражається в мінімальній оплаті праці, мінімальній пенсії, адресній соціальній допомозі тощо. В той же час активні і працездатні індивіди повинні мати можливість отримувати на законних підставах більший обсяг матеріальних благ і послуг за свою працю.

Невід'ємною властивістю, принципом соціальної політики є здатність забезпечувати солідарність суспільства.

Принцип соціальної солідарності впливає з почуття взаємної відповідальності, яка поєднує громадян як членів суспільства, сполучає усі покоління – минуле, теперішнє і майбутнє. Саме соціальна політика через механізми перерозподілу доходів є певною мірою засобом забезпечення суспільної солідарності, а через солідарність – таких почуттів, як патріотизм, національна гідність та національна ідентичність. Соціальну солідарність можна визначити як згуртованість суспільства, що характеризується готовністю громадян реалізовувати спільні інтереси, розв'язувати суспільні проблеми.

Принцип індивідуальної соціальної відповідальності означає, що кожен громадянин повинен передусім самостійно дбати про власний добробут, не перекладаючи цих обов'язків на державу. В реальності завжди існує небезпека, що в надії на допомогу з боку держави люди будуть прикладати менше зусиль для досягнення успіху в житті. Як показує міжнародний досвід, занадте збільшення різноманітних соціальних допомог призводить до появи утриманських настроїв, орієнтації на споживання та інших настанов, що підривають ринкові принципи вільної конкуренції, опори індивіда на власні сили, орієнтації на успіх та наполегливу працю.

Також, згідно з цим принципом, держава шляхом надання соціальної допомоги має втручатися лише у надзвичайних та кризових ситуаціях, що виникають у громадян і які вони не можуть розв'язати самостійно.

Соціальне партнерство є невід'ємним інститутом сучасного демократичного суспільства, що полягає у функціонуванні розвинених взаємозв'язків між працівниками, роботодавцями, а також державою на засадах співробітництва, компромісів, узгоджених рішень з питань соціально - трудових відносин. Таким чином, на практиці принцип соціального партнерства існує у формі трипартизму, який передбачає участь у переговорному процесі трьох сторін: держави, працівників і роботодавців.

Предметом соціального партнерства є узгодження заходів сторін з таких питань: законодавче забезпечення, гарантування розвинених і гуманних соціально - трудових відносин (оплата, умови праці, режим роботи, тривалість робочого часу і відпочинку, порядок надання і тривалість відпустки), охорона та безпека праці, продуктивна зайнятість і соціальний захист тощо.

Завданнями соціального партнерства є створення ефективного механізму регулювання соціально - трудових відносин; проведення колективних переговорів, взаємних консультацій, укладення колективних договорів та угод; запобігання колективним трудовим спорам і сприяння вирішенню соціально - трудових конфліктів; вдосконалення чинного законодавства у сфері соціально - трудових і пов'язаних з ними економічних відносин.

Питання для самоперевірки

1. Що являє собою соціальна держава?
2. Дати визначення соціальної політики.
3. Що належить до суб'єктів та об'єктів соціальної політики?
4. Визначити та охарактеризувати головні напрямки соціальної політики в Україні.
5. Особливості функціонування соціальної політики в Україні.
6. Дайте визначення суб'єкта соціальної політики.
7. Розкрийте зміст поняття особистості як суб'єкта соціальної політики.
8. Розкрийте зміст поняття організованого суб'єкта соціальної політики.

9. У чому полягає засаднича роль держави як суб'єкта соціальної політики.
10. Дайте характеристику основним елементам державної структури, що впроваджують та реалізують соціальну політику в українському суспільстві.
11. Дайте характеристику основним суб'єктам соціальної політики недержавного сектора.
12. Розкрийте зміст та функції діяльності політичних партій як суб'єктів соціальної політики. Наведіть приклади.
13. Розкрийте зміст та функції діяльності професійних спілок як суб'єктів соціальної політики. Наведіть приклади.
14. Розкрийте зміст та функції діяльності громадських організацій як суб'єктів соціальної політики. Наведіть приклади.
15. Розкрийте зміст та функції підприємницьких та інших організацій різних форм власності в економічній сфері як суб'єктів соціальної політики. Наведіть приклади.
16. Розкрити зміст принципу соціальної справедливості, соціальної солідарності. Наведіть приклади.
17. Дайте характеристику принципу соціального партнерства.

Рекомендована література

1. Актуальні проблеми соціальної політики України: Навч. посібн. / А.О. Ярошенко, Н.Б. Отрешко, С.В. Толстоухова, Л.А. Литва, І.М. Чернін, С.В. Пасічніченко, Ткач, Ю.С. Фіголь. За ред. А.О. Ярошенко. – К., НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. - 222с.
2. Барков В. Ю. Національні й соціальні проблеми як предмет політики в сучасній Україні / В.Барков. - К., 1998.
3. Брегеда А. Ю. Основи політології: навч. посібн. / А. Брегеда. - К.: КНЕУ, 2000. - 312 с.
4. Волков Ю. Е. Достижения и задачи социальной политики // Социальная политика / Сост. и ред. А. Райкевич; пер. с польск., предисл. и общ. ред. д-ра филол. наук, проф. Ю. Е. Волкова. – М.: Прогресс, 1977. – 398 с.
5. Ганслі Т. М. Соціальна політика та соціальне забезпечення за ринкової економіки / Т. Ганслі. – К.: Основи, 1996. – 238 с.
6. Гриненко А. М. Соціальна політика: навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисципліни / А. Гриненко. – К.: КНЕУ, 2003. – 309 с.
7. Демографія, економіка праці та соціальна політика: зб. наук. ст. / М-во освіти України, КІСМ; Редкол.: Л.М.Фільштейн (відп.ред.) та ін. - Кіровоград: КДТУ, 1996. – Вип.7. – 1999. – 253 с.
8. Державне регулювання економіки: навч. посібник / С. М. Чистов, А. Є. Никифоров, Т. Ф. Куценко та ін. – К.: КНЕУ, 2000. – 316 с.

9. Єременко В. Г. Основи соціальної економіки. Популярний курс / В. Єременко. – К.: МАУП, 1997. – 168 с.
10. Завіновська Г. Т. Економіка праці: навч. посібник / Г. Завіновська. – К.: КНЕУ, 2003. – 300 с.
11. Князев В. М. Соціальна технологія та управління політичними процесами в Україні / В. Князев. – К., 1995.
12. Козлов А. Е. Социальная политика: конституционно-правовые основы / А. Козлов. – М.: Политиздат, 1980.
13. Куценко О. Д. К вопросу о философии социальной политики / О. Куценко // Наука і соціальні проблеми суспільства. Вісник Харківського державного університету. – Харків, 1998. – 176 с.
14. Лібанова Е. М. Ринок праці (соціально-демографічні аспекти) // Е. Лібанова. – К., 1996.
15. Лукашевич М. П., Туленков М. В. Спеціальні та галузеві соціологічні теорії // За заг. ред. М. Лукашевич. – К, 1999.
16. Макарова О.В. Соціальна політика в Україні: Монографія / О.В. Макарова ; Ін-т демо-графії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. — К., 2015. — 244 с
17. Мертон Р. Социальная структура и аномия / Р. Мертон // Социологические исследования. – 1992. – № 3. – С. 103–128
18. Паламарчук В. М. Соціальна стратегія в Україні в період здійснення економічних реформ / В. Паламарчук. – К., 1993.
19. Парсонс Т. Система современных обществ / Т. Парсонс. – М., 1997.
20. Петюх В. М. Ринок праці: навч. посібн. / В. Петюх. – К., 1999.
21. Погорілий О. І. Соціологічна думка ХХ століття: навч. посібн. / О. Погорілий. – К., 1996.
22. Покришук В., Ковальський М. Реформування економіки і актуальні проблеми використання робочої сили / В. Покришук, М. Ковальський // Україна: аспекти праці. – 2002. – № 1.
23. Попова І. М. Соціальна політика і парадокси буденної свідомості // Соціальна політика в Україні та сучасні стратегії адаптації населення: збірник наукових статей. – К.: НВФ «Студцентр» / НІКА-Центр, 1998. – С.135–144.
24. Політичні інститути та процеси в умовах трансформації українського суспільства: навч. посібн. / Р. В. Войтович, Л. В. Гонюкова, Н. М. Дармограй та ін. ; за заг. ред. А. М. Пойченка, В. А. Ребкала ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Одес. регіон. ін-т держ. упр. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2006.
25. Прибиткова І. М. Основи демографії // І. Прибиткова. – К., 1995.

26. Семигіна Т. Словник із соціальної політики: словник / Т. Семигіна. – К.: Вид. дім “КМ Академія”, 2005. – 253 с.
27. Скуратівський В. А. Соціальна політика як суспільний феномен і вид практичної діяльності / В. Скуратівський // Вісник УАДУ при Президентові України. – 1997. – № 1. – С. 130-147.
28. Социальная политика / Сост. и ред. А. Райкевич; пер. с польск., предисл. и общ. ред. д-ра филол. наук, проф. Ю. Е. Волкова. – М.: Прогресс, 1977. – 400 с.
29. Соціальна політика, соціальна робота й охорона здоров'я: як Україні досягти європейського рівня якості послуг?: Національний ун-т “Києво-Могилянська академія” / За ред. Т. Семигіної. – К.: Сфера, 2007. – 250 с.
30. Спікер П. Соціальна політика. Теми та підходи. – К.: Фенікс, 2000. – 400 с.; Spicker P. Principles of social welfare: an introduction to thinking about welfare state. – London, 1993. – P.21.
31. Теренс М. Ганслі Соціальна політика та соціальне забезпечення за ринкової економіки (Пер.з англ.О. Перепадя). – К.: Основи, 1996.
32. Україна: стратегічні пріоритети: Аналітичні оцінки – 2006 / Національний інститут стратегічних досліджень (Київ); За ред. О. С. Власюк. – К.: НІСД, 2006. – 575 с.
33. Фурье Ш. – Избранные сочинения в 3-х т. Т. 1-2 [1938-1939, DjVu, RUS]
34. Ягодка А. Соціальна інфраструктура і політика: навч. посібн. / Анатолій Ягодка. – К.: М-во освіти і науки України; КНЕУ, 2002. – 230 с.
35. Якуба О. О. Зміни в соціально-класовій структурі українського суспільства та соціальна політика // Соціальна політика в Україні та сучасні стратегії адаптації населення: збірн. наук. ст. – К.: НВФ “Студцентр”/ НІКА-Центр, 1998. – С.145 –148.

Модуль III. Соціально – економічні засади соціальної політики

3.1. Соціальна політика як економічна та політична категорія

Соціальна політика в сучасному світі здійснюється державою. Саме держава є одним із політичних соціальних інститутів як історично сформованих стійких форм організації суспільної життєдіяльності людей.

Конституція України проголошує Українську державу суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою, у якій найвищою соціальною цінністю визнається людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека, а носієм суверенітету і єдиним джерелом влади – є народ.

Соціальна політика як складова державної політики покликана забезпечити громадянам гарантовані Основним Законом права: на життя, безпечні умови праці, винагороду за працю, захист сім'ї, відпочинок, освіту, житло, охорону здоров'я та медичну допомогу, соціальне забезпечення та сприятливе навколишнє середовище.

Про це свідчить суттєве посилення уваги до неї як в офіційних державних документах та практичних діях державної влади, так і в програмних документах і публічній активності практично усіх політичних сил.

Зокрема, проблеми підвищення рівня життя та шляхи їх вирішення відображені в Програмі економічних реформ на 2010-2014 рр., для створення ефективнішої системи соціального захисту населення підготовлено проект Трудового кодексу, затверджено «Стратегію упорядкування системи надання пільг окремим категоріям громадян до 2012 року», запроваджено справляння єдиного соціального внеску, прийнято Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» та низку інших нормативних актів, у яких порушуються питання провадження державної соціальної політики.

Підтвердженням цього є і проведення низки соціальних проектів на тему: «Бідність – докір європейській державі», «Міцна родина – заможна країна», «Сім'я – це тепло поцілунку на твоїй щоці. Збережи його», «Насолоджуйся щастям батьківста. Пам'ятай, що дитина має право на родину, на щасливе існування, на любов і піклування», «Згадайте про нас, діточки!» та інші.

Поскільки соціальна політика є центральною ланкою державної політики, а її ефективність та цілеспрямованість – нагальною суспільною потребою, проблеми теорії та практики реалізації соціальної політики, підвищення її ефективності постійно були і залишаються в центрі уваги дослідників у галузі державного управління, фінансів, права та соціології. Питанню соціальної політики держави присвячені праці таких учених, як: Р. Баркер, Ю. Бондаренко, Н. Волгін, О. Воронін, Б. Гаєвський, Т. Ганслі, І. Григорєва, О. Давидюк, О. Іванова, В. Капіцин, А. Колот, О. Крентовська, А. Крупник, І. Лавриненко, Е. Лібанова, У. Лоренц, В. Меленюк, О. Новікова, У. Садова, Т. Семигіна, О. Сергієнко, А. Сіленко, О. Скомарохов, В. Скуратівський, В. Співак, П. Спікер, С. Тетерський, Є. Холостов, П. Шевчук, Ю. Юрченко, А. Ягодка, І. Яковюк, О. Яременко та інші. Ці дослідники розглянули питання сутності, ролі та розвитку соціальної держави та держави загального добробуту, соціальних відносин, соціальної політики та її реалізації.

Незважаючи на велику кількість трактувань поняття «соціальна політика», загальноприйнятого або найширше вживаного визначення соціальної політики не існує.

Проаналізувавши численні дослідження цього питання, ми беззаперечно погоджуємося з Г. С. Лопушняк, що визначення «соціальна політика» можна згрупувати за певними аспектами, а саме за науковою дисципліною, у межах якої і досліджується соціальна політика. Серед них: управлінський, економічний, політологічний, правовий, соціологічний та екологічний аспекти.

Існує взаємозв'язок між соціальною політикою і рівнем економічного розвитку суспільства.

Соціальна політика служить одним із найважливіших напрямів державного регулювання економіки, бо кінцевою метою діяльності держави є досягнення високого рівня добробуту суспільства і створення умов для його подальшого розвитку, а соціальна політика має найбезпосередніше відношення до вирішення цього завдання.

Один з основних прихильників цієї теорії соціальної держави в Німеччині Альфред Мюллер-Армак писав: «Соціальна ринкова економіка сходить з реальної основи існування ринку і ринкових сил, і намагається при цьому використовувати цілеспрямовано неорієнтовані сили цього ринку на досягнення соціальної забезпеченості і поліпшення навколишнього середовища одночасно».

Економічний підхід тлумачення поняття «соціальна політика» визначається тим, що соціальну політику розглядають як діяльність, спрямовану на удосконалення соціально-трудова і розподільчих відносин у суспільстві.

У дослідженнях А. Ягодка соціальною політикою вважає «...вирішення проблем, пов'язаних із поліпшенням матеріального добробуту населення, продуктивною зайнятістю, гарантуванням прав громадян на працю, соціальний захист, освіту, охорону здоров'я, житло, із соціальною підтримкою найуразливіших верств населення, підвищенням тривалості життя, поліпшенням соціальної інфраструктури», а Т. Перглер узагалі стверджує, що це сфера переважно економічних досягнень.

На думку А. М. Колот, соціальна політика – це: «життєвий рівень, добробут, доходи населення, сфера праці і трудових відносин, проблема зайнятості населення; соціальний захист малозабезпечених і непрацевдатних груп населення; екологічна політика; окремі напрями розвитку соціальної сфери, зокрема освіта, охорона здоров'я, наука, культура, фізична культура і спорт; сучасна інфраструктура, включаючи житло, транспорт, дороги,

зв'язок, торгове і побутове обслуговування; міграційна політика, а також політика відносно окремих адресатів: сім'ї, молоді, інвалідів, пенсіонерів та інших категорій населення».

Водночас Економічний словник-довідник пропонує наступне визначення соціальної політики: «Соціальна політика – одна зі сфер політичної діяльності держави, метою якої є розвиток створюючих класів суспільства, соціальних груп, шарів, етнічних суспільств, а також розвиток людини. Соціальна політика спрямована на захист всіх елементів структури суспільства і окремих осіб від деструктивних процесів, що мають місце в суспільстві на певних етапах його розвитку. Соціальна політика припускає як об'єкт особливої уваги соціальне забезпечення, систему охорони здоров'я, народну освіту, науку і культуру».

У монографії «Стратегія економічного розвитку в умовах глобалізації» колектив авторів розглядає соціальну політику «по-перше, як один із видів саме економічної політики, по-друге, як цілісну автономну систему в системі економічної політики, що дозволяє виділити мінімум два напрямки у цій системі: перший пов'язаний із забезпеченням ефективного реалізації цілей інших видів економічної політики, другий – із забезпеченням соціального захисту тих верств населення, індивідів, які потребують саме захисту, підтримки з боку суспільства у прямому розумінні цього слова».

Відзначимо, що попри всю важливість соціальної політики, яка проводиться державою, вона за своєю природою несамостійна і якщо є реальною, а не декларативною, то базується на тих ресурсах, які можуть виділятися для забезпечення її заходів, тобто порядок проведення соціальної політики відповідає досягнутому рівню економічного розвитку країни.

В останні декілька років у вітчизняній науці уявлення про такі поняття, як соціальна політика і соціально-економічні процеси, зазнало помітної трансформації. Раніше соціальна політика держави трактувалася як система організаційних заходів, спрямованих на конкретні перетворення в соціальній сфері. Існує і новий погляд, що соціальна політика – це політика, звернена до

соціуму, система заходів, що дозволяють населенню адаптуватися до процесів, які відбуваються.

Тенденція до демократизації суспільства неминуче вимагає підходів до розуміння оптимальної соціальної організації, що дозволяє на практиці реалізовувати ідеї держави добробуту, цивільної демократичної держави. Ідеться про створення на практиці для людини умов, що гарантують їй певний дохід і гідні умови життя.

Таким чином, у широкому значенні соціальна політика:

- є одним із напрямів державної політики;
- визначається характером державного устрою, цілями, які переслідуються державою;
- формується в контексті соціальної структури суспільства;
- є державною соціальною доктриною або концепцією соціального розвитку країни;
- нерозривно пов'язана з економічною політикою (в економіці створюються ресурси, необхідні для проведення соціальної політики);
- складається із системи заходів щодо розподілу ресурсів суспільства на користь суспільства в цілому;
- поділяється на декларовану і реальну, при цьому декларована політика проголошує своєю метою захист інтересів слабозахищених верств населення, а реальна соціальна політика виражає інтереси тих груп, які правлять суспільством.

Загальними декларованими цілями соціальної політики в будь-якій державі є забезпечення соціальної стабільності, створення сприятливих умов, що гарантують певний дохід і гідні умови життя всім або абсолютній більшості членів суспільства, реалізацію їх соціальних можливостей і потреб, забезпечення рівноваги в ресурсному забезпеченні населення країни.

Соціальна політика у вузькому значенні є не що інше як перерозподіл на основі вітчизняного чинного законодавства фінансових ресурсів між різними соціальними групами населення, галузями народного господарства з

використанням механізмів державних податкової і бюджетної систем. Зміст соціальної політики часто вичерпується лише соціальними рішеннями і заходами, пов'язаними з підтримкою малозабезпечених сімей, а також із забезпеченням розвитку некомерційної частини соціально-культурної сфери, що фінансується з державного бюджету.

Головне місце в соціальному регулюванні належить державі, яка формулює загальну концепцію і основні напрями соціальної політики, забезпечує законодавчу і правову основу. Крім держави, у вирішенні соціальних проблем беруть участь окремі підприємства і фірми, суспільні, політичні і профспілкові організації, об'єднання, що базуються на добродійних та добровільних засадах, а також домогосподарства.

Основною метою держави в процесі формування і реалізації соціальної політики є досягнення високого рівня суспільного добробуту, забезпечення соціальним захистом непрацездатних громадян, регулювання соціальної інфраструктури, створення умов для всебічного розвитку людини.

Підприємства для досягнення ефективного виробництва і реалізації товарів і послуг мають наступні цілі: забезпечення колективного й особистого добробуту підприємців, менеджерів вищої ланки і трудового колективу, формування соціального іміджу фірми.

Основними інтересами населення в процесі формування і реалізації соціальної політики є особистий добробут, якість товарів і послуг соціальної сфери, а також всебічний розвиток особи.

Курс державної соціальної політики прямо залежить від концепцій тих політичних партій, які знаходяться при владі і безпосередньо впливають на визначення цього курсу. Окрім того, дуже часто влада може змінювати напрям соціальної політики під впливом найактивніших громадських організацій, об'єднань.

Саме тому в умовах української економіки об'єктом відносин підприємств, держави і населення залишається зростання добробуту кожного

із зазначених суб'єктів, пов'язаний із придбанням благ і послуг галузей соціальної сфери.

Матеріальною основою такої політики є багатство. Значна, а може і велика частина цих благ, що приймають форму доходу, поступає населенню у порядку первинного розподілу, тобто за внеском у виробництво. Інша частина цих благ перерозподіляється через державний бюджет та інші фонди в соціальну сферу, де вона, у свою чергу, розподіляється серед працівників галузей соціальної сфери та відповідно до ринкового принципу розподілу – за внеском, в інші групи населення, які отримують соціальну підтримку.

Із найдавніших часів держави проводили соціальну політику на користь розподілу ресурсів, підтримки соціальної стабільності.

Так, держава повністю інтегрувалася в кругообіг відносин виробництва матеріальних і нематеріальних благ і регулювання інтересів населення, підприємств і держави, які створюють економічний організм.

Відносини підприємств і домогосподарств у процесі придбання і користування цими ресурсами регулюються державою. У свою чергу, домогосподарства, отримуючи товари і послуги, що виробляються підприємствами, утворюють зворотний потік відносин населення і підприємства. Тут також не обходиться без втручання держави, яка встановлює правила реалізації благ, які надаються.

В умовах обмеженості державних ресурсів значну роль у вирішенні соціальних проблем, на нашу думку, повинна відіграти соціальна політика підприємств, установ, організацій, яка охоплює питання не лише соціального забезпечення своїх працівників, а й допомоги державі у забезпеченні реалізації прав і свобод громадян. Тобто, необхідно посилити соціальну відповідальність бізнесу: забезпечення своїх працівників соціальними пакетами, добросовісна сплата податків, виконання вимог міжнародного, державного та регіонального законодавства, виробництво та реалізація якісної продукції, реалізація корпоративних програм підвищення фаховості співробітників, реалізація корпоративних програм із охорони та зміцнення

здоров'я співробітників, реалізація корпоративних програм морального стимулювання персоналу, реалізація благодійних і спонсорських проектів та участі у формуванні позитивної думки про бізнес.

Таким чином, соціальна політика є не тільки визначальним напрямом діяльності держави, а й важливим підґрунтям економічного розвитку. Такий підхід забезпечить формування гармонійних відносин між різними соціальними прошарками розбудови національного соціального капіталу, підвищення конкурентноспроможності вітчизняної економіки та динамічний розвиток.

Основні функції системи відносин соціальної політики як економічної категорії:

- досягнення збалансованості інтересів господарюючих суб'єктів;
- перерозподільна;
- відтворювальна;
- стимулююча;
- регулююча.

Функція досягнення збалансованості інтересів господарюючих суб'єктів є діяльністю держави, спрямованою на забезпечення балансу інтересів населення, підприємств і держави. При чому йдеться про взаємодію суб'єктів соціальної політики: держава розробляє і приймає закони, що регулюють підприємницьку діяльність, певні права та обов'язки громадян, виступає арбітром у галузі соціально-економічних зв'язків, основні послуги, що забезпечуються державою, включають застосування сил для підтримки громадського порядку, введення стандартів вимірювання ваги і якості продуктів, створення грошової системи, полегшення обміну товарів і послуг. На підприємствах створюються та ухвалюються статuti, колективні договори.

Перерозподільна функція полягає в перерозподілі доходів і ресурсів як населення і підприємств, так і держави. Ринковий розподіл доходів не

придатний для тих, хто зайнятий виробництвом суспільних товарів, їх зміст стає завданням держави, а не ринку.

Основними каналами перерозподілу доходів населення є оподаткування доходів і система трансфертних платежів. Причому головна роль у зменшенні нерівності належить трансфертним платежам.

До трансфертів населенню у грошовій формі, згідно з економічною класифікацією видатків, належать поточні та капітальні трансферти.

Поточні трансферти – це виплата громадянам соціальної та матеріальної допомоги, а також надбавок, доплат та компенсацій у натуральному вигляді, що здійснюється, перш за все, для збільшення їх доходу. Такі платежі можуть спрямовуватися на збільшення доходу певної сім'ї чи особи або на компенсування певних видів витрат або втрат – наприклад, придбання продуктів харчування, оплати житлово-комунальних послуг чи проїзду у транспорті, придбання твердого чи рідкого побутового палива тощо. До цієї категорії також слід віднести соціальну допомогу інвалідам, багатодітним сім'ям, стипендії, пенсії, путівки для оздоровлення чи лікування та інше.

Капітальні трансферти – це невідплатні односторонні платежі органів управління, що не ведуть до виникнення або погашення фінансових вимог. Такі платежі спрямовуються на придбання капітальних активів, компенсацію втрат, пов'язаних із пошкодженням основного капіталу або збільшення капіталу одержувачів бюджетних коштів. Також до цієї категорії слід зараховувати трансфертні платежі підприємствам для покриття збитків, акумульованих ними за певний період, або таких, які виникли в результаті надзвичайних обставин.

Капітальними трансфертами є лише ті платежі, які мають одноразовий та нерегулярний характер. Кошти, які виділяються з бюджету як капітальні трансферти, завжди мають цільове призначення.

Натуральні трансферти – це пільги на використання певних видів послуг та оплати за них, а також безпосередньо соціальні послуги:

1. Соціальні послуги, які надаються у стаціонарних установах, можуть надаватися у:
 - дитячих будинках;
 - будинках-інтернатах;
 - будинках для людей похилого віку.
2. Соціальні послуги, що надаються у громаді:
 - притулками для неповнолітніх;
 - територіальними центрами;
 - відділеннями соціального обслуговування вдома;
 - соціальними службами для сім'ї, дітей та молоді;
 - неурядовими організаціями та окремими особами.
3. Пільги для осіб, що мають на них право, можуть передбачати:
 - часткову компенсацію вартості окремих товарів і послуг;
 - можливість купувати окремі товари та послуги за зниженими цінами;
 - право на першочергове або позачергове придбання товарів або отримання послуг.

Необхідно зазначити, що трансферти у грошовій формі складають найбільшу частину всіх трансфертів населення в Україні.

Політика перерозподілу доходів покликана скоротити розрив в умовах життя високо- і низькоприбуткових груп населення лише в тій мірі, яка не загрожує придушенням ділової активності.

Значне збільшення розмірів і тривалості виплати допомог по безробіттю або допомог малозахищеним верствам населення ослаблює стимули до праці, що негативно впливає не тільки на економіку, але і на соціальну атмосферу в суспільстві.

Значне підвищення прогресивності оподаткування підриває стимул до підвищення високих доходів, а тим самим стимули до високопродуктивної праці і інвестицій, заохочує витік капіталів за кордон, що негативно позначається на розвитку національної економіки.

Саме тому держава має втрутитися в перерозподіл доходів, бо те, що справедливе з позиції ринкового механізму, несправедливе із загальнолюдських норм моралі, порушує право людини на гідне існування в суспільстві.

Держава організовує виробництво товарів і послуг, яким не займається приватний сектор. Вона створює умови для розвитку сільського господарства, зв'язку, транспорту, визначає витрати на оборону, на науку, формує програми розвитку освіти, охорони здоров'я, культури, екологічної безпеки. У цих умовах держава бере на себе функцію корегування розподілу ресурсів, що здійснюється за допомогою встановлених адміністративних обмежень і стандартів.

Відтворювальна функція зводиться до задоволення людей матеріальними і духовними благами, а також до створення умов для освіти, навчання і життя, які дозволяють здійснити нормальне відтворення робочої сили. Невистачання матеріальних і духовних благ для населення та гідних умов існування і життєдіяльності підприємств призводить до виснаження трудового потенціалу населення, зниження професіоналізму, погіршення трудової і виробничої дисципліни.

Стимулююча функція реалізується шляхом фінансування фундаментальної економіки й освіти, що сприяє прискоренню науково-технічного прогресу, зменшенню тяжкості податкового тягаря, стимулює зростання ділової активності, активніше використання державою податкової і кредитно-грошової політики як засобу стимулювання технічного прогресу і зростання інвестицій. А також спонукає працівника до трудової активності, до максимальної віддачі, підвищення ефективності, що пов'язано зі створенням гідних умов праці, встановлення розміру винагороди за працю залежно від досягнутих працівником результатів.

Регулююча функція зміщує пріоритетні напрями економічного розвитку, які виробляються в цілях формування механізму ринкового

господарювання, досягнення оптимального рівня зайнятості населення і регулювання безробіття.

Вона спрямована на задоволення потреб населення внаслідок підвищення ролі трудового доходу, гарантоване забезпечення прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати, створення фондів соціальної допомоги та державних страхових фондів на непередбачувані обставини, захист населення від зростання цін, впровадження механізмів субвенцій, індексацію заробітної плати.

Усі функції переплетені між собою і в комплексі впливають на соціально-економічну ситуацію в державі.

Будь-якій сучасній державі доводиться брати на себе функції соціального захисту та економічного регулювання – у пролежному випадку соціальні й політичні потрясіння загрожують бути занадто серйозними.

Конституція України основним обов'язком держави визначила утвердження та забезпечення прав людини, а основою її існування беззаперечно є конкурентноспроможність національного ринку праці. Виконати ці завдання можливо за умов формування та реалізації ефективної соціальної політики, метою якої є забезпечення стабільної, без заворушень і потрясінь життєдіяльності суспільства, досягнення соціальної злагоди та соціальної цілісності, належного рівня добробуту людей.

Суспільні перетворення в Україні передбачають створення надійних засад для формування соціальної безпеки людини, докорінної зміни соціального управління і, насамперед, соціально-економічних відносин у державі.

Досягненню цього сприятиме зважена соціальна політика, основою якої має бути чітко окреслена соціальна спрямованість реформ на шляху до прогресу, подолання бідності, посилення соціальної стабільності, перетворення соціальних чинників на важливий інструмент прискорення економічного розвитку, призупинення тенденції, коли соціальна сфера є переважно споживачем фінансових і матеріальних ресурсів.

З огляду на це, організаційно-правові та економічні заходи, що спрямовані на захист добробуту кожного члена суспільства, повинні передбачати створення відповідних правових, соціальних інститутів, покликаних управляти економічною діяльністю, а також формуванням механізмів розподілу та перерозподілу доходів.

Незважаючи на різке збільшення бюджетного фінансування соціальних видатків, на практиці не призвело до суттєвого підвищення добробуту населення країни. Надмірна витратність соціальної сфери, а також низька ефективність використання бюджетних коштів стали одним із основних чинників нагромадження системних суперечностей між завданнями економічного та соціального розвитку.

До таких суперечностей належать структурні деформації у системі професійної підготовки, надлишок одних фахівців та дефіцит інших спеціальностей, виникнення локальних дефіцитів та надлишків працівників в окремих регіонах, а як наслідок – зниження ефективності використання трудового потенціалу нації.

Доцільно наголосити і на проблемі дефіциту кваліфікованої робочої сили в умовах масового безробіття населення. На сьогодні професійно-технічна освіта готує офіціантів, перукарів, бухгалтерів. Водночас такі робітничі професії, як токар, електрогазозварник, фрезерувальник є непрестижними. Крім того, відсутні бази практичної їх підготовки. Така сама ситуація і у вищій школі: здійснюється масова підготовка юристів, економістів, а на інженерів-механіків, інженерів-електриків практично відсутній попит серед абітурієнтів.

Також надмірна частина соціальних трансфертів не сприяє заохоченню до економічної активності їх одержувачів, водночас применшуючи роль стимулюючої функції заробітної плати. Збільшення соціальних видатків сприяє збільшенню інфляції.

Існує невідповідність між зростанням доходів населення й динамікою заощаджень, що призвело до збільшення споживчого попиту, а це, у свою чергу, до зростання імпорту для його задоволення.

Доцільно наголосити, що підвищення конкурентноспроможності ринку праці є необхідною умовою економічного зростання та підвищення добробуту населення країни.

Досягнення конкурентноспроможності національного ринку праці вважаємо можливим лише за умови гідної оплати праці та своєчасної її виплати, що буде відповідним стимулом активізації населення до трудової діяльності.

Все вище сказане зумовлює необхідність участі держави в соціально-економічних процесах через розроблення і реалізацію соціальної політики.

Основні завдання соціальної політики в Україні:

1. Адресна підтримка соціально незахищених верств населення.
2. Пенсійна реформа.
3. Забезпечення випереджального зростання вартості робочої сили.
4. Орієнтація стратегії економічного зростання на створення нових робочих місць.
5. Прискорений розвиток житлового виробництва, забезпечення доступності житла для різних верств населення.
6. Поліпшення системи охорони здоров'я.
7. Активна демографічна політика.
8. Створення рівних можливостей для молоді у здобутті якісної освіти.
9. Зміцнення позицій середнього класу.

У «Стратегії соціального та економічного розвитку України (2004-2015 рр.) шляхом європейської інтеграції» головним завданням держави визначено формування соціально орієнтованої ринкової економіки, а серед стратегічних пріоритетів є курс на членство в ЄС, забезпечення сталого економічного зростання, утвердження інноваційної моделі розвитку та соціальна переорієнтація економічної політики.

Згідно з цим документом соціальна переорієнтація економіки пов'язана, перш за все, зі створенням надійного та ефективного механізму реалізації прав і свобод громадян, підтримкою формування середнього класу та обмеження різкої диференціації населення за рівнем доходів.

Серед конкретних завдань соціальної політики України є перенесення акцентів соціальної політики на працююче населення шляхом створення системи державного стимулювання випереджального зростання заробітної плати, випереджального розвитку таких соціальних інститутів, як медицина, культура, зростання соціальних інвестицій у розвиток особистості, створення надійних та ефективних механізмів захисту приватної власності, створення нової моделі споживання, а також цілеспрямоване забезпечення надійних передумов скорочення розриву в рівні та якості життєвих стандартів із країнами ЄС.

Політико-правовий аспект соціальної політики виражений через відображення значення системи норм та нормативних структур у формуванні та впровадженні завдань соціальної політики. На думку В. Капіцина, соціальна політика означає керівну дію держави, яка заснована на системі правил (норм), нормативних структур, які приймають рішення та організують діяльність, що сприяє залученню в політичні процеси різних суб'єктів.

Основою суверенної демократичної, соціальної та правової держави є зростання її відповідальності за добробут, розвиток і безпеку громадян.

З огляду на це В. В. Коструб зазначає «...своєрідним індикатором розвитку суспільства, важливою складовою внутрішньої політики держави є сильна соціальна політика, яка сприяє зниженню соціального напруження, зростанню добробуту населення, досягненню рівноваги та стабільності в суспільстві».

Очевидно, що добробут пересічних громадян становить основу розвинутої держави. І саме завдяки послідовній державній політиці в інтересах усього суспільства, а не окремих його індивідів, забезпечується гідний рівень життя населення.

Відповідно до національного законодавства, основними засадами внутрішньої політики України в соціальній сфері визначено:

- Забезпечення гарантованих Конституцією України прав і свобод громадян на основі впровадження європейських стандартів соціального захисту, підвищення якості соціальних послуг.
- Надання громадянам протягом усього життя соціальних гарантій на основі удосконалення системи соціальних гарантій і пільг.
- Досягнення ефективного демографічного розвитку.
- Поліпшення соціального захисту дітей, утвердження духовно і фізично здорової, матеріально забезпеченої та соціально благополучної сім'ї.
- Сприяння молоді в реалізації творчих можливостей та ініціатив, залучення до активної участі в соціальному, економічному та гуманітарному розвитку держави.
- Забезпечення доступним житлом громадян, насамперед, малозабезпечених, із обмеженими фізичними можливостями, молоді, працівників бюджетної сфери, формування потужного державного замовлення на будівництво соціального житла, відродження доступного іпотечного кредитування.
- Трансформацію державної політики у сфері зайнятості та ринку праці, зокрема через розвиток партнерства між роботодавцями і найманими працівниками, власниками підприємств, установ, організацій та професійними спілками.
- Подолання бідності і зменшення соціального розшарування, зокрема шляхом сприяння самозайнятості населення, розвитку малого та середнього бізнесу, недопущення виникнення заборговності із заробітної плати на підприємствах, в установах, організаціях усіх форм власності.
- Забезпечення державних гарантій щодо реалізації соціальних прав працівників підприємств, установ, організацій усіх форм власності, забезпечення молоді першим робочим місцем.

- Забезпечення захисту прав громадян України, які працюють за кордоном та сприяння їх поверненню в Україну.
- Поетапне погашення зобов'язань держави за знеціненими заощадженнями громадян.
- Удосконалення системи пенсійного забезпечення, створення умов для гідного життя людей похилого віку, стимулювання розвитку недержавної системи пенсійного страхування.
- Забезпечення розміру соціальних виплат, які є основним джерелом доходів, на рівні не нижчому за прожитковий мінімум, удосконалення системи підтримки соціально незахищених верств населення.
- Подолання бездомності громадян, безпритульності та бездоглядності дітей.

Основними функціями державної соціальної політики є:

- Економічна (економічно забезпечує політичні перетворення, створює умови для реалізації практичних політичних заходів, стимулює різні види економічної стабільності).
- Соціальна (створює соціально-економічні умови для збереження і розвитку «людського капіталу», забезпечує необхідний рівень життя для всіх груп населення, доступ до медичного обслуговування, освіти, культурних цінностей).
- Стратегічна (створює соціально-економічні передумови для розвитку суспільства і збереження стабільності в ньому).

Зважаючи на об'єкт державної соціальної політики, ми пропонуємо класифікувати її за такими видами:

- 1) Політика розподілу і перерозподілу суспільного продукту, яка охоплює політику формування доходів населення, політику стимулювання найманої праці, політику оподаткування доходів, політику оподаткування нерухомості, політику індексації доходів населення, політику надання пільг (компенсацій і привілеїв), політику обмеження тіньових доходів.

- 2) Державна політика зайнятості та охорони праці, що охоплює політику регулювання ринку праці й забезпечення ефективної зайнятості населення, політику організації та нормування праці, політику гарантування безпечних умов праці, політику страхування праці (у разі безробіття, хвороби або каліцтва), політику забезпечення справедливого вирішення виробничих колективних суперечок і трудових конфліктів.
- 3) Державна політика у соціальній сфері, підвидами якої є: державна політика у сфері освіти і науки, державна політика у сфері охорони здоров'я, житлова політика держави, державна політика у сфері культури і мистецтва, державна політика у сфері фізичної культури та спорту.
- 4) Демографічна політика держави, що охоплює політику стимулювання репродуктивного зростання населення, політику державної допомоги сім'ї, геронтологічну політику та міграційну політику.
- 5) Державна політика у сфері соціального захисту населення, до складу якої належить державна політика соціального забезпечення населення (політика пенсійного забезпечення держави, політика державної соціальної допомоги, політика у сфері надання соціальних послуг), державна політика у сфері обов'язкового соціального страхування та політика у сфері державних соціальних гарантій.
- 6) Соціоекологічна політика держави, яка спрямована на створення здорових, сприятливих умов праці, життя та відпочинку.
- 7) Політика гармонізації соціально-економічних інтересів, яка охоплює молодіжну політику, гендерну політику, сімейну політику, політику захисту прав споживачів.

На загальнонаціональному рівні соціальна політика є одним із найважливіших напрямів внутрішньої політики держави, пов'язаним із відтворенням соціальних ресурсів і забезпеченням як стабільності соціальної системи, так і динамічності її розвитку.

Основними принципами державної соціальної політики при переході до стійкого економічного зростання є:

- Принцип відповідності міжнародним нормам. Дотримання загальноприйнятих міжнародних норм і стандартів, передусім, Загальної декларації прав людини, конвенцій, рекомендацій міжнародної організації праці в галузі соціального захисту населення.
- Принцип преференційованого регулювання. Сприяння з боку держави зайнятості, здобуття доходу, що забезпечує гідне життя і відповідного трудового вкладу, встановлення гарантій мінімального розміру заробітної плати, достатньої для покриття основних потреб населення, зокрема харчування, житло, освіта, здоров'я.
- Принцип суцільної страховки. Створення комплексних систем соціального забезпечення для непрацездатних і працездатних громадян, що не мають можливості здійснювати трудову діяльність через об'єктивні причини або через низькі доходи.
- Принцип солідарності. Забезпечення колективної відповідальності за кожного, хто потребує соціального захисту, солідарності між працюючими і безробітними, здоровими і хворими та інше, що передбачає розумну централізацію засобів і їх перерозподіл для забезпечення тих, хто без них не може існувати.
- Принцип персоніфікації. Здійснення диференціації умов і норм соціальних виплат (пенсій, допомоги) громадянам з урахуванням їх трудового вкладу, причини і міри непрацездатності, потреби в соціальній допомозі та інших чинників.
- Принцип розмежування компетенції держави та її суб'єктів у сфері соціального забезпечення громадян. До компетенції держави слід віднести визначення соціальної політики, встановлення умов соціального страхування, пенсійного забезпечення, медичного обслуговування, державної підтримки малозабезпечених громадян, сімей, що виховують дітей, інших соціальних гарантій, які забезпечуються в законодавчому порядку.

Отже, можна констатувати, що державна соціальна політика – це діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, а також діяльність партій, громадських об'єднань, державних установ і організацій, що регламентується відповідними нормативно-правовими актами, відображаючи суспільний устрій і регулюючи взаємовідносини в суспільстві для забезпечення гідного рівня життя населення.

Економічна політика держави визначає можливості соціальної, а соціальна, якщо вона ефективна, стимулює економічну.

До економічних чинників впливу на соціальну політику належать: загальний рівень економічного зростання, розмір валового внутрішнього продукту на душу населення, за якими оцінюють можливість підвищення рівня добробуту суспільства загалом, доходи та видатки бюджету держави, обсяг державного боргу, темпи змін обсягу виробництва, рівень інфляції, офіційні межі бідності та малозабезпеченості, заробітну плату (дохід), співвідношення розміру середньої заробітної плати і споживчого кошика.

У цьому переліку особливе місце місце займає заробітна плата, тобто вартість робочої сили, яка є заниженою. Як наслідок – низька платоспроможність населення, відсутність стимулів зростання його кваліфікованого потенціалу, нагромадження капіталу, сповільнення технічного прогресу, глибока диференціація доходів населення, бідність безробіття, відсутність прошарку середнього класу, економічна нестабільність.

На думку О. Новікової, соціальну політику України не можна віднести ні до ліберального, ні до соціально-демократичного підходу її регулювання, а швидше до так званого пом'якшеного варіанту соціальної політики лібералізму, яким є модель державної політики соціального забезпечення. Суть її полягає в наданні мінімального рівня соціальних гарантій із боку держави. Мінімальні кошти для існування повинні співвідноситися з мінімальними потребами, а їх рівень має зростати пропорційно підвищенню загального життєвого стандарту. Механізм забезпечення цієї політики

ґрунтується на поєднанні заходів соціального страхування й державної підтримки.

Крім того, досвід розвинених країн показує, що без планомірного розвитку соціальної сфери, науки й освіти, розроблення і впровадження у виробництво нових технологій, що спрямовується державою, динамічний розвиток економіки, високий рівень життя, забезпечення соціальної стабільності й захищеності населення неможливі.

Держава реалізує свої соціальні завдання в умовах, коли в демократичному суспільстві множинність ідеологій і суб'єктів породжує різноманітність цілей і стратегій соціальної політики. При цьому держава своєю соціальною політикою інтегрує цілі різних суб'єктів і прагне до підпорядкування їх діяльності своїм цілям, пов'язаним із задоволенням потреб більшості в соціальному просторі.

На думку дослідників, соціальна політика сучасної Української держави відбиває інтереси не більшості, а меншості населення, хоча бідують справді більшість населення, яка представлена слабкими прошарками суспільства. Визначена таким чином соціальна політика держави є узагальненою соціальною функцією, у рамках якої реалізуються окремі соціальні функції.

3.2. Сутність і цілі соціально-економічної політики держави

Розвиток і прогрес будь-якого суспільства неможливий без активної діяльності людини – основного суб'єкта сучасного прогресу. Такій активізації сприяють багато факторів, однак вирішальним була і залишається соціальна політика, її визначеність, ступінь розвитку і ефективність реалізації.

Соціальна політика є складовою частиною загальної політики держави, яка втілена в соціально-економічні програми та різноманітні заходи, що спрямовані на задоволення потреб та інтересів людей і суспільства в цілому.

Соціальна політика тісно пов'язана з економічною діяльністю суспільства. Стан економіки держави безпосередньо впливає на соціальну політику. У свою чергу, ігнорування проблем соціальної політики може призвести до значних економічних втрат. Таким чином, головною метою соціальної політики держави є забезпечення стабільної, без заворушень і потрясінь, соціально-економічної життєдіяльності суспільства, і на цьому підґрунті досягнення соціальної злагоди та соціальної цілісності держави, належного рівня добробуту людей.

На первинних етапах розвитку людства соціальна спрямованість економіки торкалась лише певних верств населення та залишала значну частину населення поза розподілом соціальних благ. Так, у працях Платона («Держава», «Політика», «Закони») та Арістотеля («Політика», «Афінська політика»), які були створені приблизно у IV ст. до н.е., раби в жодному разі не розглядалися як повноцінні споживачі соціально значущих благ на рівні, відповідному вільним громадянам полісів, отримуючи непропорційно низьке повернення від внеску у їх створення. У XVI-XIX ст. вже були широко відомі соціальні утопії, які описували соціалістичні моделі утопічного характеру (Т. Мор «Утопія» (1516 р.), Т. Кампанелла «Місто сонця» (1602 р.), Дж. Уінстенлі «Новий закон справедливості» (1649 р.) та «Закон свободи» (1652 р.). У подальшому різноманітні аспекти соціальної орієнтації економіки досліджували А. Сміт, Жан Б. Сей, Джон Ст. Мілль, Анрі де Сисмонді, що стало підґрунтям для створення економічно обґрунтованих теоретичних основ, які були зроблені в XIX ст. у роботах К. Маркса та Ф. Енгельса. У XX ст. прогресивні соціально спрямовані засади реалізувалися у так звані моделі держави загального добробуту (Л. Ерхард, Фрідріх фон Хайек, А. Мюллер-Армак).

Дослідженням проблем соціальної орієнтації економіки займаються провідні вітчизняні та іноземні науковці, серед яких суттєвий внесок зробили Л. Абалкін, О. Амоша, В. Варга, В. Геєць, В. Гришкін, Н. Деева, Г. Задорожний, В. Єременко, В. Іноземцев, К. Міхуринська, О. Новікова та

ін. Ретроспективний аналіз результатів досліджень проблем соціальної орієнтації економіки дозволив виявити, що серед факторів, стримуючих створення універсальної моделі соціально орієнтованої економіки, є постійні трансформації всередині суспільства на міждержавному, державному та регіональному рівнях.

Здійснення економічних реформ при відсутності обґрунтованої економічної політики та розвиненої ринкової інфраструктури за умов руйнації економічних зв'язків призвело до кризового соціального стану суспільства. Розпад фінансової системи і гіперінфляція в першій половині 90-х рр. XX ст., відродження «тіньової» економіки породили вкрай негативні наслідки у соціальній сфері:

- зниження рівня життя значної частини населення;
- значну частину прихованого безробіття;
- різку поляризацію населення за рівнем доходу;
- майже повну ліквідацію відповідності між результатами й оплатою праці між секторами економіки і сферами економічної діяльності;
- посилення неформальних суспільно нерегульованих методів вирішення економічних і соціальних питань, розвиток корупції;
- формування маргінальних груп населення, готових до суспільно деструктивних дій.

Невирішення соціальних проблем викликає негативні соціальні явища, які стримують і деформують розвиток суспільства, унеможливають повноцінну участь громадян у всіх сферах суспільного життя.

Україна, створюючи власну економічну політику і визначаючи державні пріоритети, спрямовує їх на забезпечення:

- економічного і соціального розвитку на базі раціонального використання і відтворення ресурсів, охорони навколишнього середовища;
- комплексного розв'язання міжгалузевих науково-технічних і організаційно-управлінських проблем, обумовлених необхідністю економічного пожвавлення і розвитку в інтересах населення України;

- підвищення технологічного та інформаційного рівнів усіх сфер творчої діяльності для досягнення конкурентоспроможності продукції і послуг підприємницьких структур;
- розроблення і послідовного здійснення стратегії розвитку, сприяння формуванню високоефективної структури економіки держави.

У процесі трансформації політичної та економічної систем в Україні триває пошук ефективної моделі розвитку економіки. Очевидно, що нова економічна система не може бути «чистим» капіталізмом, який переважав усередині XIX ст. Тим більше, що в розвинених країнах домінують змішані суспільства. У них взаємодіють ринок як засіб підвищення ефективності економіки і система коригування ринку як засіб досягнення оптимально справедливого розподілу доходів через структуру соціального законодавства.

Економічна політика України на початку XXI ст. має головною метою перехід до соціально орієнтованої ринкової економіки.

Економічна політика відображає собою взаємопов'язану систему довгострокових і поточних цілей економічного розвитку, що визначені державою, а також комплекс відповідних державних рішень і заходів, спрямованих на досягнення цих цілей із використанням державної влади у сфері економіки.

Об'єктом економічної політики є економічна система в цілому або окремі її ланки.

Із економічною політикою держави тісно пов'язана її соціальна політика.

Головною метою соціально-економічної політики України на довгострокову перспективу є послідовне підвищення рівня життя населення. Виходячи з цього:

1. Основними напрямками соціально-економічної політики, що визначаються державою, є:

- структурно-галузева політика, яка спрямована на здійснення державою прогресивних змін у структурі народного господарства, удосконалення

міжгалузевих та внутрішньогалузевих пропорцій, стимулювання розвитку галузей, що визначають науково-технічний прогрес та забезпечують конкурентоспроможність вітчизняної продукції і зростання рівня життя населення. Складовими цієї політики є промислова, аграрна, будівельна та інші сфери соціально-економічної політики;

- інвестиційна політика, яка спрямована на створення суб'єктами господарювання необхідних умов для залучення і концентрації коштів на потреби розширеного відтворення основних засобів виробництва, переважно у тих галузях, розвиток яких визначено як пріоритети соціально-економічного розвитку, а також забезпечення ефективного і відповідального використання коштів та здійснення контролю за ними;

- амортизаційна політика, яка спрямована на створення суб'єктами господарювання найбільш сприятливих та рівноцінних умов забезпечення процесу простого відтворення основних виробничих і невиробничих фондів переважно на якісно новій технічно-технологічній основі;

- політика інституційних перетворень, яка спрямована на формування раціональної багатоукладної соціально-економічної системи шляхом трансформування відносин власності, здійснення роздержавлення економіки, приватизації та націоналізації виробничих фондів, забезпечення на власній основі розвитку різних форм власності і господарювання, еквівалентності відносин обміну між суб'єктами господарювання, державну підтримку і захист усіх форм ефективного господарювання та ліквідацію будь-яких протизаконних економічних структур;

- цінова політика, яка спрямована на регулювання державою відносин обміну між суб'єктами ринку для забезпечення еквівалентності в процесі реалізації національного продукту, дотримання необхідної паритетності цін між галузями та видами господарської діяльності, а також забезпечення стабільності оптових та роздрібних цін;

- антимонопольно-конкурентна політика, яка спрямована на створення оптимального конкурентного середовища діяльності суб'єктів

господарювання, забезпечення їх взаємодії на умовах недопущення проявів дискримінації одних суб'єктів іншими, насамперед у сфері монопольного ціноутворення та за рахунок зниження якості продукції, послуг, сприяння зростанню ефективної соціально орієнтованої економіки;

- бюджетна політика, яка спрямована на оптимізацію та раціоналізацію формування доходів і використання державних фінансових ресурсів, підвищення ефективності державних інвестицій у народне господарство, узгодження загальнодержавних і місцевих інтересів у сфері міжбюджетних відносин, регулювання державного боргу та забезпечення соціальної справедливості при перерозподілі національного доходу;

- податкова політика, яка спрямована на забезпечення економічно обґрунтованого податкового навантаження на суб'єктів господарювання, стимулювання суспільно необхідної соціально-економічної діяльності суб'єктів, а також дотримання принципу соціальної справедливості та конституційних гарантій прав громадян при оподаткуванні їх доходів;

- грошово-кредитна політика, яка спрямована на забезпечення народного господарства економічно необхідним обсягом грошової маси, досягнення ефективного готівкового обігу, залучення коштів суб'єктів господарювання та населення до банківської системи, стимулювання використання кредитних ресурсів на потреби функціонування і розвитку економіки;

- валютна політика, яка спрямована на встановлення і підтримання паритетного курсу національної валюти щодо іноземних валют, стимулювання зростання державних валютних резервів та їх ефективне використання;

- зовнішньоекономічна політика, яка спрямована на регулювання державою відносин суб'єктів господарювання з іноземними суб'єктами господарювання та захист національного ринку і вітчизняного товаровиробника.

2. Держава здійснює також екологічну політику, що забезпечує раціональне використання та повноцінне відтворення природних ресурсів, створення безпечних умов життєдіяльності населення і збереження довкілля.

3. У соціально-економічній сфері держава здійснює соціальну політику захисту прав споживачів, політику заробітної плати і доходів населення, політику зайнятості, політику соціального захисту та соціального забезпечення громадян.

Головною метою соціально-економічної політики є подолання соціального напруження і досягнення рівноваги, стабільності, цілісності, консолідації, злагоди й динамізму в суспільстві.

Завданнями соціально-економічної політики щодо досягнення її головної мети є:

- економічне забезпечення ефективного розвитку соціальної сфери та соціального простору життєдіяльності;
- здійснення заходів щодо задоволення зростаючих матеріальних і духовних потреб членів суспільства;
- урегулювання процесів соціальної диференціації суспільства;
- підняття суспільного добробуту на рівень загальноприйнятих стандартів.

Найважливіший принцип соціально-економічної політики – управління інтересами та через інтереси людей.

Соціально-економічна політика включає декілька рівнів, насамперед:

- загальнодержавний (урахування інтересів всього суспільства);
- регіональний (урахування інтересів адміністративної одиниці);
- місцевий (урахування інтересів міста, району, селища, підприємства та ін.);
- локальний (надання допомоги і підтримки громадянам унаслідок непередбачуваних обставин).

На загальнодержавному рівні держава як головний суб'єкт реалізації соціально-економічних функцій покликана коригувати деякі негативні явища, притаманні ринковому механізму. Назвемо деякі з них.

По-перше, ринок не враховує впливу так званих негативних зовнішніх ефектів – виробники не хочуть нести витрати по відновленню ресурсів.

По-друге, ринок не повністю враховує вплив таких позитивних зовнішніх ефектів, як послуги освіти, охорони здоров'я. Ринок враховує тільки індивідуальний комерційний аспект цих ефектів. Але при цьому не враховується значення соціального впливу перерахованих факторів. Ринок як би недооцінює корисність соціальних благ і послуг.

По-третє, ринковій системі властиві неповна зайнятість і безробіття. У силу своїх особливостей ринок не здатний вирішити соціальні проблеми зайнятості і безробіття. Ринок байдужий до виробництва суспільних благ, бо орієнтований на задоволення запитів, у першу чергу, тих, хто має гроші.

У сучасних умовах у жодній розвиненій країні світу з ринковими відносинами немає економічної системи, яка б функціонувала без втручання держави. Тобто, ринковий механізм потребує безпосереднього державного регулювання. Загальнодержавна економічна політика в період ринкових перетворень базується передусім:

- на результатах новітніх відкриттів і розробок у соціально-економічній сфері;
- на довгострокових прогнозах структурних і якісних зрушень у товарному виробництві;
- на змінах, які відбуваються на внутрішніх і зовнішніх ринках;
- на ступені економічної міцності суб'єктів господарювання.

Однією з вирішальних проблем економічного розвитку держави є пошук найвигідніших ніш у міжнародному і внутрішньому поділі праці, спеціалізації, кооперації та інтеграції виробництва і збуту продукції. Критерієм узагальнюючої оцінки економічного розвитку держави виступає рівень ВВП у розрахунку на душу населення кожної економічної території і всієї країни в цілому.

Таким чином, державне регулювання економіки – це система економічних заходів держави, за допомогою яких вона може впливати на соціально-економічний розвиток суспільства.

Безпосередньо регулююча роль держави в ринковій економіці проявляється через різноманіття її економічних функцій. Основними економічними функціями держави у регулюванні економіки є:

1) Розробка та затвердження правових основ економіки. У соціальній ринковій економіці особливе місце належить законодавству, що регулює соціальні відносини. Держава в особі своїх законодавчих і урядових структур визначає правила економічної гри, яку ведуть економічні суб'єкти (виробники, споживачі, держава). Конституційні норми, законодавчі і нормативні акти та рішення влади повинні базуватися на висновках науки та економічній ефективності. Таким чином, коли говорять про правила економічної гри, то мають на увазі правову основу, яка має створитися державою.

Під правовою основою держави мають на увазі закони та інші нормативні акти, що регулюють економічну діяльність (наприклад, що визначають права власності, що регулюють підприємницьку діяльність та ін.) Спираючись на правові норми, держава у соціально-економічному напрямку:

- встановлює тривалість робочого тижня;
- мінімальну заробітну плату;
- визначає механізм обов'язкового соціального страхування;
- порядок нарахування пенсій та ін.

Крім того, розробляються спеціальні соціально-економічні закони, що гарантують населенню соціальну стабільність, тобто:

- допомогу сім'ям;
- встановлення різних видів допомоги;
- можливість отримання освіти, послуг охорони здоров'я, житла, та ін.

У країні не послаблюється і соціальне напруження, пов'язане з безробіттям, величезним соціальним розшаруванням населення, поширенням

такого негативного явища, як криміналізація суспільства. Усе це вимагає активізації економічної політики всіх гілок влади і управління, особливо соціальної спрямованості. Треба зосередити систему державного управління, ринкового і господарського регулювання на розвитку соціально зорієнтованого товарного виробництва, забезпечуючи комплексне законодавче і нормативне регулювання економіки, передусім спрямоване на розвиток галузі промисловості, що є джерелом основних надходжень доходів до бюджету.

Важливо створювати найсприятливіші умови для розвитку підприємництва безпосередньо у виробничій сфері. У цьому аспекті виникають значні труднощі в інвестиційному забезпеченні процесу структурних перетворень. Адже вони пов'язані з перепрофілюванням виробничих потужностей. Упровадження в економіку новітніх технологій потребує значних інвестицій на переобладнання виробництва, на випуск якісної продукції, що відповідає європейським стандартам. Без цього не можна швидко досягти конкурентоспроможності. Тим часом нагромадження коштів у підприємницьких структурах і кредитні ресурси, які вони залучають, спрямовуються переважно на поповнення оборотних фондів, тобто – у короткостроковий комерційний обіг. У цьому напрямку існує величезне поле щодо діяльності законодавчої влади.

2) *Антимонопольне регулювання.* Метою антимонопольного регулювання у ринковій економіці є запобігання наслідків, пов'язаних із недосконалістю конкуренції. Держава за допомогою відповідного законодавства встановлює контроль над цінами, перешкоджає злиттю великих фірм та ін. Держава не ставить перед собою завдання тільки боротися з монополіями, а пропонує зробити можливим доступ до достовірної інформації про ситуацію на ринку та стан економіки в цілому.

Переваги монопольного становища настільки привабливі, що намагання до монопольного захоплення ринку, витіснення конкурентів для отримання монопольно високих доходів є об'єктивною реальністю. Ринкова

стихія породжує через різні форми угрупованих об'єднань, зговору та інше так звану монополію. Ми вже установили, що нерегульованих ринків не буває, а якщо їх не регулює держава, то ці функції виконують монопольні структури.

Монополія небажана, особливо там, де ринок може бути конкурентним, оскільки рано чи пізно сприяє застою у виробництві, уповільненню темпів науково-технічного прогресу. Крім того, підприємці-монополісти дуже часто шляхом лобіювання використовують законодавчу владу для обмеження конкуренції для того, щоб отримувати вигоди за рахунок інших і на шкоду іншим. Для боротьби з цим явищем у країнах зі змішаною економікою активно використовується політика державного антимонопольного регулювання.

Монопольне становище суб'єкта підприємництва в Україні може визначатися, коли його частка на ринку певного товару перевищує 35 %, а в окремих випадках є і навіть меншою.

Основними етапами визначення монопольного становища суб'єкта господарювання на ринку є встановлення:

- об'єкта аналізу;
- конкретної продукції (робіт, послуг) підприємця, що може кваліфікуватися як товар (товари);
- контингенту покупців;
- тривалості часу, стосовно якого досліджується стан конкуренції;
- товарних і територіальних меж ринку;
- обсягу ринку, на якому діє суб'єкт господарювання;
- обсягу товару, що пропонується суб'єктом господарювання на цьому ринку;
- структури ринку;
- ознак ринкової влади.

Визначення меж товарних ринків і монопольного становища суб'єктів господарювання на них здійснюється на підставі досліджень стану

відповідних ринків за період, що, як правило, дорівнює одному календарному року.

Товарні межі ринку розглядаються як група взаємозамінних товарів (товари однієї споживчої вартості), у межах якої споживач може перейти від споживання одного товару до споживання іншого.

Територіальні межі ринку визначаються шляхом установаження мінімальної території, поза якою, на погляд споживача, придбання товарів, що належать до групи взаємозамінних товарів, є можливим або недоцільним.

Обсяг ринку визначається як загальний обсяг товарних надходжень на ринок у визначених територіальних межах товарної групи, до якої належить товар підприємця.

Зловживання монопольним становищем залишається найбільш поширеним видом порушення антимонопольного законодавства. Неправомірні дії монопольних утворень, як правило, спрямовані на одержання незаконного прибутку негайно або додаткових переваг у конкуренції шляхом недопущення, обмеження або усунення конкуренції для одержання незаконного прибутку в майбутньому, покриття неефективних витрат за рахунок споживачів та інших підприємців або збуту товару низької споживчої вартості. До подібних дій, зокрема, належать:

- нав'язування таких умов договору, що ставлять контрагентів у нерівне становище;
- нав'язування контрагенту додаткових умов, що не стосуються предмета договору;
- нав'язування товару, непотрібного контрагенту.

Законом України «Про внесення змін та доповнень до Закону України «Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності» визначаються також *зловживання, пов'язані з ціновою політикою суб'єктів господарювання*, у результаті якої можуть постраждати споживачі. При цьому треба звернути увагу на те, що коли різниця в цінах на товар пояснюється особливостями оподаткування в регіоні

(наприклад, курортне місце, сезонність попиту та ін.), транспортними витратами, то такі ціни не можуть кваліфікуватися як дискримінаційні.

Варто розрізняти дискримінаційні ціни на товари для певних груп споживачів за умови, що така диференціація знаходиться у межах правового поля.

Установлення монополю високої ціни на товари, що призвело або може призвести до порушення прав споживачів, в усіх випадках ґрунтується на бажанні одержання особливого, тобто незаконного прибутку.

Зниження ціни для одержання прибутку внаслідок збільшення товарообігу є звичайним правилом поведінки суб'єкта господарювання в умовах конкуренції. При встановленні таким суб'єктом монополю низької ціни протягом тривалого часу треба також спрогнозувати можливість повернення усунутих із ринку суб'єктів господарювання.

При цьому необхідно визначити, чи не одержало монополюне утворення від органів влади і управління прямо або опосередковано субсидії для покриття збитків від застосування низької ціни. Не може вважатися низькою монополюна ціна, яка покриває економічно обґрунтовані витрати.

Суб'єкт господарювання може мати також виправдані об'єктивними обставинами підстави для продажу товару нижче собівартості, зокрема у випадках сезонного розпродажу, реалізації застарілих моделей, реалізації некондиційних, бракованих товарів, знецінювання або істотного зменшення попиту на відповідний товар.

Недобросовісною конкуренцією визначаються будь-які дії в конкуренції, що суперечать законам, правилам, торговим та іншим чесним звичаям у підприємницькій діяльності. Поняття, види недобросовісної конкуренції, відповідальність за неї та правові засади захисту від недобросовісної конкуренції визначені законодавством України.

Антимонополюне регулювання передбачає санкції, спрямовані проти «недобросовісної ділової практики», яка містить:

- цінову дискримінацію (необґрунтовані знижки для одних клієнтів, надбавки – для інших);
- примусові угоди (тобто купівля та продаж із певною попередньою умовою, примусові «набори» товарів та послуг);
- примусове «прив’язання» покупців до продавців;
- зниження цін нижче витрат виробництва (зростання «демпінгу» для витіснення суперників та захоплення ринку);
- відмова від збуту продукції «невигідним» клієнтам, які мають справу з конкурентами відповідної фірми або необґрунтоване повернення замовлених товарів;
- необґрунтовані бойкоти, страйки товаровиробників.

Можна виділити *прямі і побічні методи* антимонопольного державного регулювання, однак межі між ними нерідко умовні, тому деякі методи регулювання виконують функції прямих і побічних важелів. Важливо, щоб усі методи державного регулювання базувалися на правовій законодавчій основі.

До *прямих методів антимонопольного регулювання* належать адміністративні заходи, що усувають монопольне положення окремих суб’єктів на ринку або запобігають йому. Антимонопольне законодавство передбачає заходи адміністративного характеру, виражені у формі різних заборонних заходів, економічних санкцій, а також заходів кримінально-правової відповідальності.

По-справжньому значимим нормативно-правовим актом у сфері антимонопольного законодавства України став Закон «Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення правового регулювання у сфері захисту економічної конкуренції» від 05.07.2011 р. Зазначеним документом було внесено такі зміни:

1. З метою запобігання порушенням законодавства про захист економічної конкуренції, підвищення передбачуваності його застосування АМКУ чи адміністративна колегія АМКУ може надавати суб’єктам

господарювання на підставі наданої ними інформації висновки у формі рекомендаційних роз'яснень щодо відповідності дій суб'єктів господарювання положенням Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції (щодо поширення інформації, що вводить в оману)».

2. Передбачено штраф у розмірі до 1 % доходу (виручки) суб'єкта господарювання від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) за останній звітний рік, що передував року, у якому накладається штраф за надання рекомендацій суб'єктами господарювання, об'єднаннями, органами влади, органами місцевого самоврядування, органами адміністративно-господарського управління та контролю, що схиляють до вчинення порушень законодавства про захист економічної конкуренції чи сприяють вчиненню таких порушень.

3. Плата за подання заяв про надання дозволу на узгоджені дії, концентрацію, надання висновків відповідно до Закону України «Про захист економічної конкуренції» для суб'єктів господарювання з місцезнаходженням за межами України може вноситися у євро чи доларах США за офіційним курсом Національного банку України на день внесення такої плати.

4. Рішення про накладення штрафів у розмірі понад 4 тис. неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (68 тис. грн.) приймаються виключно АМКУ, адміністративною колегією АМКУ на їх засіданнях. До цього виключно АМКУ розглядав справи про накладення штрафів у розмірі понад 1 тис. неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (17 тис. грн.).

Законом передбачається здійснення постійного контролю щодо запобігання нових монопольних утворень. Для цього всі нові об'єднання мають відповідно із законодавством отримати згоду спеціально створених антимонопольних комітетів на реєстрацію.

До *побічних методів антимонопольного регулювання* належать переважно фінансово-кредитні методи запобігання і подолання монопольних явищ в економіці.

Особлива роль у подоланні монопольного положення державних органів і створенні умов автономного вільного функціонування ринкової економіки належить бюджетному регулюванню.

Сучасні державні бюджети розвинених країн виконують не стільки звичайні фіскальні функції, тобто обов'язкову акумуляцію частини доходів товаровиробників і населення, що необхідні для фінансування державних і місцевих органів влади, інших державних інститутів, скільки активні перерозподільні функції, регулюючи розвиток соціальних і економічних процесів та функції децентралізації владних повноважень.

3) *Проведення стабілізації економіки.* Уряд, використовуючи фінансову та грошову політики, прагне подолати кризові явища, спад виробництва, знизити безробіття, згладити інфляційні процеси. Відомі два шляхи проведення стабілізації економіки:

1. збільшення державних витрат при зниженні податків;
2. скорочення державних витрат при збільшенні податків.

Ця функція спрямована на запобігання, гальмування економічного спаду, закріплення і підтримання показників функціонування економіки на певному рівні.

Основні напрями стабілізації економіки на 2012 рік ґрунтуються на положеннях Програми економічних реформ на 2010-2014 рр. «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» та Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Модернізація України – наш стратегічний вибір», а також Концепції Державної програми економічного і соціального розвитку України на 2012 р., схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 березня 2011 року.

Реалізація бюджетної політики спрямована на формування сприятливого макроекономічного середовища, здійснення послідовних та ефективних заходів у податково-бюджетній сфері, забезпечення стабільності державних фінансів, високих темпів економічного зростання на основі проведення модернізації економіки держави та підвищення її конкурентоспроможності, формування бюджету на 2012 рік за принципом середньострокового бюджетного планування з чіткими фіскальними та видатковими орієнтирами.

Бюджетна політика як одна з рушійних сил розвитку України передбачає у 2012 році подальшу стабілізацію державних фінансів, забезпечення економічного зростання та розбудову конкурентоспроможної економіки, підвищення стандартів життя для підтримки збалансованого розвитку держави.

Ураховуючи положення Програми економічних реформ на 2010-2014 рр., система цінностей для України передбачає формування основних напрямів соціально-економічної політики, орієнтованих на:

- забезпечення соціально-економічного розвитку України;
- спрямування фінансової та податкової політики на побудову ефективної держави;
- забезпечення зростання рівня життя громадян та виконання заходів із подолання та запобігання бідності відповідно до Указу Президента України від 26 лютого 2010 року «Про невідкладні заходи з подолання бідності»;
- збереження та прискорення людського розвитку шляхом підвищення ефективності та забезпечення стабільності соціального захисту, поліпшення якості і доступності медичної допомоги та освіти;
- детінізацію економіки і доходів громадян, що забезпечить збільшення надходжень бюджетів та фондів загальнообов'язкового державного соціального і пенсійного страхування без посилення фіскального

навантаження та з дотриманням принципу справедливості при наданні суспільних послуг;

- створення сприятливих умов для бізнесу шляхом зниження адміністративних бар'єрів для його розвитку і модернізації податкової системи;
- модернізацію інфраструктури та базових галузей економіки (зокрема енергетичної, вугільної, нафтогазової галузей, сільського господарства, житлово-комунального господарства, транспортного комплексу, оборонної промисловості), а також перехід від системи надання дотацій до системи самоокупності виробництва.

Основними результатами реалізації бюджетної політики у 2012 році повинні стати економічне зростання, формування сприятливого інвестиційного клімату, що базуватимуться на розширенні інвестиційного та внутрішнього споживчого попиту, зміцненні конкурентоспроможності національної економіки, підвищенні ефективності використання виробничих ресурсів та науково-технологічного потенціалу.

4) *Розподіл ресурсів.* Розподіл ресурсів в Україні здійснюється у відповідності до Закону України «Про державний бюджет».

Держава своєю економічною політикою регулює діяльність підприємств на мікроекономічному рівні. Вона створює умови для розвитку сільського господарства, зв'язку, транспорту, визначає витрати на охорону здоров'я, освіти.

Розвиток національної економіки передбачається здійснювати в умовах створення фінансових можливостей для відновлення інвестиційної активності та активізації процесів модернізації національного виробництва шляхом подальшого проведення податкової реформи, поліпшення бізнес-клімату, активізації кредитування банківською системою реального сектору економіки та здешевлення вартості кредитних ресурсів, що надаються підприємствам реального сектору економіки, реалізації виваженої соціальної

політики, спрямованої на підвищення рівня життя населення, узгодженого з можливостями економіки.

Інвестиційна активність підтримуватиметься шляхом поліпшення фінансового стану підприємств в умовах зміцнення банківської системи та проведення фіскальної політики, спрямованої на зниження податкового навантаження та створення умов для покращення інвестиційного клімату.

Підвищенню рівня доходів населення сприятиме поступове щоквартальне підвищення розміру прожиткового мінімуму для всіх соціальних і демографічних груп населення, мінімальної заробітної плати та впорядкування системи оплати праці в бюджетній сфері на основі Єдиної тарифної сітки.

Формування цінової динаміки відбуватиметься в умовах зменшення податкового навантаження на реальний сектор економіки, виваженої тарифної політики та помірних темпів зростання світових цін, що сприятиме уповільненню темпів зростання цін виробників промислової продукції.

Розвиток конкуренції, товарна насиченість на споживчому ринку в умовах прогнозованого зростання виробництва у галузях, орієнтованих на споживчий ринок, та підвищення рівня доходів населення дадуть змогу досягти збалансування попиту та пропонування.

Здійснення відповідних заходів разом із проведенням узгодженої антиінфляційної політики, виваженої монетарної та бюджетної політики, помірним зростанням цін виробників промислової продукції забезпечать уповільнення темпів зростання споживчих цін.

Стабілізація економічного розвитку, посилення інвестиційної активності сприятимуть збереженню курсової стабільності гривні, а здійснення заходів із забезпечення повної продуктивної зайнятості та регулюючих заходів, спрямованих на ліквідацію прихованого безробіття.

5) *Перерозподіл ресурсів.* Перерозподіл доходів характеризується вилученням частини доходу в одних осіб для їх передачі іншим особам або добровільна передача доходів одними особами іншим, більш нужденним.

Через додатковий перерозподіл доходів, прийняті програми соціального захисту, держава бере на себе турботу про незахищених громадян.

Насамперед йдеться про розподіл національного доходу через бюджетну систему країни, яка ґрунтується на податковій політиці та політиці доходів населення, за допомогою яких здійснюються інвестиції у розвиток соціальної інфраструктури, тобто на «людський капітал», виплати соціальних трансфертів, а також раціоналізація структури і динаміки доходів різних прошарків населення та ін. До методів соціального регулювання слід віднести і соціальні трансферти – різні способи перерозподілу доходів, а також різного роду безпосередньо регульовальні методи: тарифні угоди, регулювання робочих місць відповідно до чисельності та якості робочої сили, погоджене регулювання доходів і цін.

б) Забезпечення соціальних гарантій. Держава гарантує виконання своїх зобов'язань на рівні мінімальних соціальних стандартів.

Підвищення базових соціальних стандартів та гарантій передбачає економічно обґрунтоване підвищення:

мінімальної заробітної плати та посадового окладу (тарифної ставки) працівника I тарифного розряду Єдиної тарифної сітки з метою поступового наближення його розміру до рівня мінімальної заробітної плати з урахуванням Концепції удосконалення оплати праці працівників бюджетної сфери, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 19 січня 2011 року.

прожиткового мінімуму та рівня його забезпечення з урахуванням індексу споживчих цін.

підвищення розміру державної соціальної допомоги у 2016 році (у тому числі максимального) на кожну дитину віком від 3 до 18 років.

Економічний розвиток – засіб поліпшення життя. У своїй економічній діяльності люди тісно взаємопов'язані: зміна умов життя однієї людини залежить від зміни умов життя іншого. Ці зміни вимагають узгодження діяльності із забезпечення сприятливих умов життя.

Таким чином, загальнодержавна економічна політика в період ринкових перетворень базується передусім на результатах новітніх відкриттів і розробок, зокрема у соціально-економічній сфері, на довгострокових прогнозах структурних і якісних зрушень у товарному виробництві, змін на внутрішніх і зовнішніх ринках та на ступені економічної міцності регіонів. Критерієм економічного розвитку держави, її узагальнюючою оцінкою виступає рівень ВВП у розрахунку на душу населення кожної економічної території і всієї країни в цілому.

3.3. Функції та основні завдання соціально-економічної політики держави

Особливістю соціально-економічної політики України є пріоритет соціального захисту населення, підвищення ролі особистого трудового доходу, формування нового механізму фінансування та регулювання розвитку соціальної сфери.

Основний зміст політики соціального захисту працездатного населення зводиться до створення необхідних умов підвищення кожним працівником свого добробуту за рахунок особистого трудового вкладу, підприємництва, ділової активності. З урахуванням стану економіки держава здійснює захист від зростання цін товарного дефіциту для гарантованого забезпечення прожиткового мінімуму. Державне регулювання здійснюється шляхом реалізації таких заходів:

- визначення мінімальної заробітної платні, мінімальних споживчих бюджетів, прожиткового мінімуму;
- створення державних і недержавних пенсійних фондів та фондів соціального захисту;
- зміни умов оплати праці, розроблення нової системи пенсійного забезпечення, допомог, стипендій, окладів у бюджетних організаціях і установах та їх фінансове забезпечення;

- запровадження системи індексації доходів і збережень населення;
- розроблення загальнодержавних і регіональних програм допомоги окремим верствам населення;
- реалізації заходів щодо захисту внутрішнього споживчого ринку;
- запровадження компенсаційного механізму для населення у зв'язку з підвищенням цін на товари і послуги.

При регулюванні доходів населення враховується низка різних показників. Зокрема рівень мінімальної заробітної плати, тарифна система оплати праці, пенсійне забезпечення та ін.

Оплата праці – це будь-який заробіток, обчислений у грошовому вимірі, який підприємства, підприємці, організації, установи оплачують своїм працівникам за виконану роботу або надану послугу. Функції заробітної плати показані на *рис. 1*.

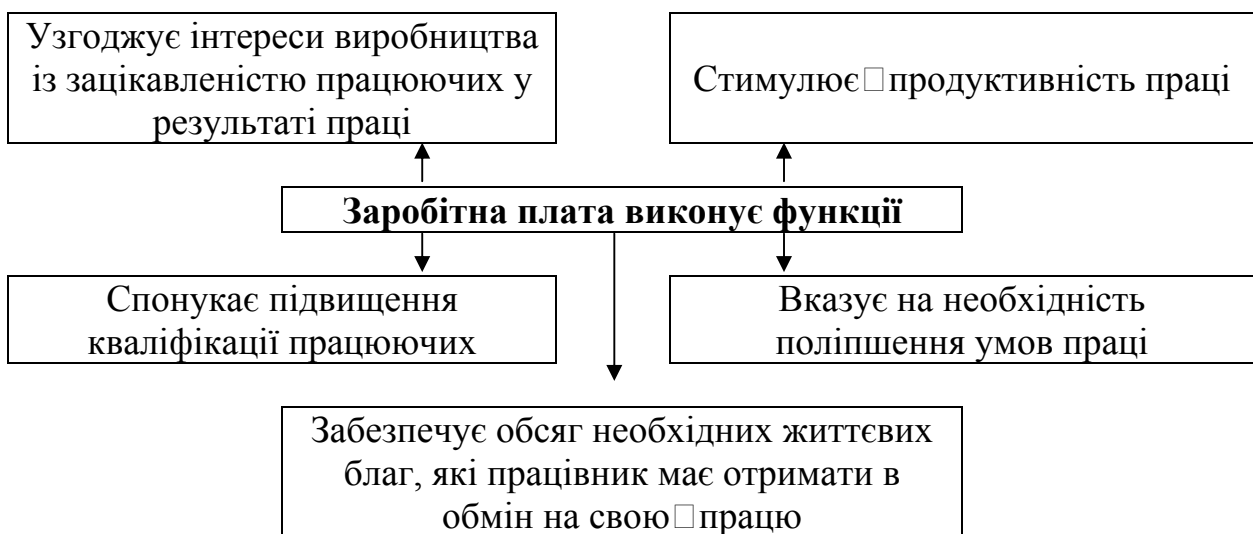

Рис. Функції заробітної плати

Мінімальна заробітна плата – це встановлена державою величина заробітної плати, нижче якої не може проводитися оплата за фактично виконану найманим працівником повну місячну (денну або годинну) норму праці або робочого часу. Мінімальна заробітна плата регулюється з урахуванням рівнів економічного розвитку, продуктивності праці, середньої

заробітної плати, величини прожиткового мінімуму (межі малозабезпеченості) та вартісної величини мінімального споживчого бюджету. Згідно з МОП мінімальна заробітна плата в економіці повинна складати не менше 60 % середньої заробітної плати.

Важливим питанням соціальної політики, а особливо політики доходів, є *регулювання бідності*. Бідність визначається двома факторами: часткою населення з доходами, меншими від вартості мінімального споживчого кошика та відхиленням величини прожиткового мінімуму відносно середнього рівня достатку.

В Україні оцінка бідності здійснюється відповідно до Методики комплексної оцінки бідності, якою передбачається розрахунок системи показників, які безпосередньо характеризують становище бідного населення. Комплексна оцінка бідності проводиться з використанням таких показників:

- межі бідності;
- рівня бідності;
- сукупного дефіциту доходів бідного населення;
- середнього дефіциту доходів бідного населення;
- глибини бідності.

Межа бідності – рівень доходу, нижче від якого є неможливим задоволення основних потреб. Держава повинна опікуватися сім'ями, де рівень фактичного доходу на 10-20 % перевищує межу бідності, оскільки вони можуть у будь-який час потрапити до групи бідних.

Рівень бідності – розмір доходу, що забезпечує прожитковий мінімум. Розраховується як співвідношення до середніх доходів у країні або прямими розрахунками. Кількісним показником рівня бідності є лінія бідності, що позначає виражену у відсотках частку населення, сімейний дохід якої є нижчим за певний абсолютний рівень. У США цей показник встановлюється централізовано федеральним урядом на рівні потрійної вартості продовольчого кошика і змінюється залежно від динаміки цін і складу сім'ї.

$Rб = (Hбід. / H) * 100$ де:

Нбід. – чисельність бідного населення, тис. осіб; *Н* – загальна чисельність населення країни.

Сукупний дефіцит доходів бідного населення – це сума коштів, яких не вистачає бідному населенню країни в цілому до визначеної межі бідності.

Середній дефіцит доходів бідного населення – це сума коштів, яких у середньому не вистачає одній бідній особі до визначеної межі бідності.

Глибина бідності – відносний показник, який характеризує рівень дефіциту коштів до встановленої величини.

Методикою передбачаються показники розшарування серед бідного населення:

межа крайньої бідності;

рівень крайньої форми бідності;

питома вага вкрай бідних серед бідного населення;

коефіцієнт диференціації бідних.

Крайня форма бідності – бідність, яка порівняно із стандартами асоціюється з межею виживання.

Межа крайньої форми бідності – вартісний поріг доходу (витрат), нижче якого є неможливим задоволення основних потреб людини. Її критерієм є 60 % медіанного рівня сукупних доходів (витрат).

Рівень крайньої форми бідності – це питома вага населення, що має доходи, нижчі за межу крайньої форми бідності, у загальній чисельності населення країни: $R_{к.ф.бідн.} = N_{к.ф.бідн.} / N * 100$ де:

Нк.ф.бідн. – чисельність населення з доходами, нижчими за межу крайньої бідності.

Питома вага вкрай бідних серед бідного населення вказує на частку нужденних у кількості бідного населення. Коефіцієнт диференціації бідності – показник, який визначає ступінь розшарування серед бідного населення відносно межі бідності.

Показники бідності розраховуються по країні в цілому та за регіонами. Державне регулювання зводиться до захисту виявлених груп населення і

гарантованого забезпечення прожиткового мінімуму шляхом надання адресної матеріальної допомоги, підвищення пенсійного забезпечення, утримання дитячих будинків, інтернатів, будинків для інвалідів і людей похилого віку, допомоги з безробіття, житлових субсидій, пільг та ін.

Поняття якість життя конкретизує категорію «рівень життя (ІЛР)». В ООН було запропоновано комбінований показник – індекс якості життя, який характеризує:

- рівень освіти;
- медичного обслуговування;
- тривалість життя;
- ступінь зайнятості населення;
- його платоспроможність;
- доступ до політичного життя та ін.

Для забезпечення нормального рівня життя держава визначає розмір прожиткового мінімуму. В Україні його визнано базовим державним соціальним стандартом. При аналізі прожиткового мінімуму розрізняють:

фізіологічний мінімум – вартість товарів та послуг, необхідних для задоволення тільки основних фізіологічних потреб, причому протягом відносно короткого періоду, практично без придбання одягу, взуття, інших непродовольчих товарів;

соціальний мінімум (бюджет мінімального достатку) – мінімальні норми задоволення фізіологічних, соціальних і духовних потреб. Це вартість товарів та послуг, які суспільство визнає необхідними для збереження прийняттого рівня життя. Фактори, що обумовлюють рівень прожиткового мінімуму, наведено на *рис. 2*.

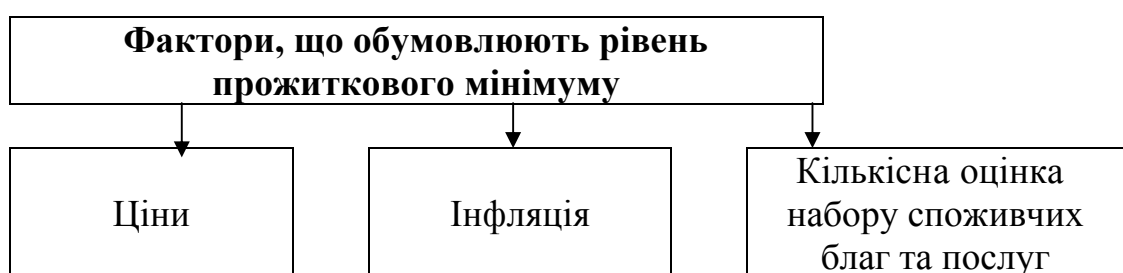

Рис. Фактори, що обумовлюють рівень прожиткового мінімуму

Прожитковий мінімум визначається на основі так званого кошика споживача.

Кошик споживача – вартість стандартного набору товарів та послуг масового вживання середнього споживача в конкретній країні в певний час.

Світова практика широко використовує і таку категорію, як *індекс вартості життя* – індекс роздрібних цін спеціального набору товарів і послуг, що входить в бюджет середнього споживача (споживчий кошик) і становить його прожитковий мінімум.

Соціальний захист – це державна підтримка верств населення, які можуть зазнавати негативного впливу ринкових процесів, для забезпечення відповідного життєвого рівня. Соціальний захист включає такі заходи:

- надання правової, фінансової, матеріальної допомоги окремим громадянам (найбільш вразливим верствам населення);
- створення соціальних гарантій для економічно активної частини населення;
- комплекс законодавчо закріплених гарантій, що протидіють дестабілізуючим життєвим факторам (інфляція, спад виробництва, економічна криза, безробіття та ін.).

Основні елементи системи соціального захисту населення:

1. встановлення допустимих параметрів життя (розміру прожиткового мінімуму, мінімальної пенсії, соціальної допомоги);
2. захист населення від зростання цін і товарного дефіциту для гарантованого забезпечення прожиткового мінімуму громадянам;
3. вирішення проблеми безробіття і забезпечення ефективної зайнятості, перепідготовка кадрів;
4. пенсійне забезпечення (людей похилого віку, інвалідів, сімей, що втратили годувальника);
5. утримання дитячих будинків, інтернатів, будинків для людей

похилого віку та ін;

6. соціальні трансфери (допомога з безробіття, одноразові чи щомісячні виплати на дітей, із материнства, із хвороби та інших причин, житлові субсидії та ін.);

7. соціальне обслуговування (надання соціальних послуг окремим категоріям громадян та ін.);

8. надання необхідної медичної допомоги;

9. соціальне страхування та ін.

Соціальне страхування – система фінансового відшкодування (часткового або повного) фізичним особам певних життєвих ризиків. Основні форми соціального захисту наведено на *рис. 3*.

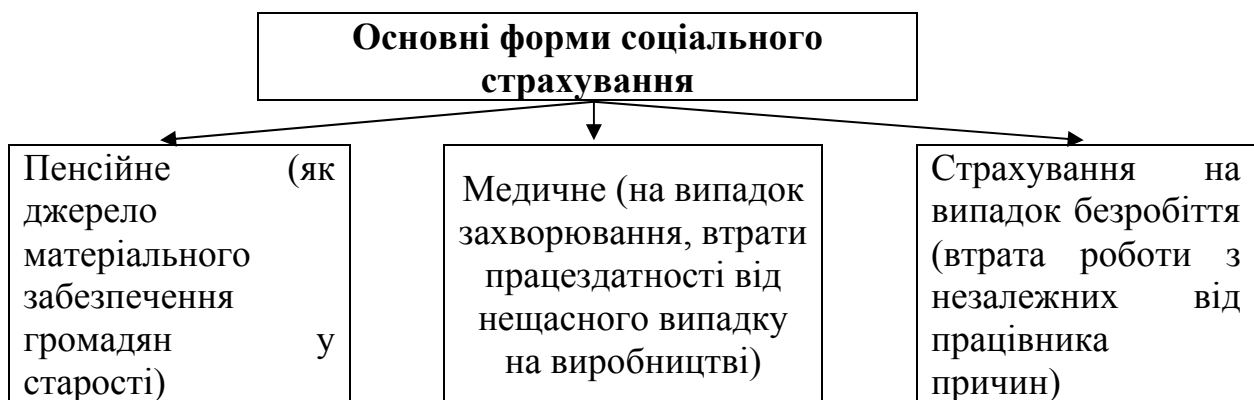

Рис. Форми соціального страхування

Основними принципами соціального страхування є:

- безпосередня фінансова участь у страхуванні всіх застрахованих осіб;
- обов'язковість страхування усіх працівників;
- державне гарантування виплат із соціального страхування.

Таким чином, основними завданнями соціально-економічної політики держави є:

по-перше, пошук оптимального співвідношення соціально-економічної стабільності з економічним зростанням;

по-друге, вона повинна вирішити проблеми, що з'являються у

суспільстві у певний період часу, наприклад:

- погашення заборгованості із заробітної плати та соціальних виплат;
- забезпечення прожиткового мінімуму;
- боротьба з бідністю, надання адресної допомоги;
- захист громадян від інфляції за допомогою своєчасної індексації доходів;
- обмеження безробіття та стимулювання зайнятості населення;
- створення екологічно та соціально безпечних умов життя;
- запобігання соціальній деградації та ін.

Відповідно до основних принципів соціально орієнтованої ринкової економіки на державу покладаються функції з формування норм і цінностей, спрямованих на створення оптимальної функціональної структури суспільства. У сучасних умовах держава повинна забезпечувати реалізацію насамперед таких загальноцивілізаційних цінностей, як економічна ефективність, людська гідність (рівність можливостей та мінімальний рівень споживання), збільшення рівності здобутків, свободу (вибору й здійснення підприємницької діяльності, конкуренції, отримання й поширення інформації, вибору місця проживання та ін.), а також збереження інституційних цінностей (сім'ї, національного суверенітету держави та ін.). Оптимальне співвідношення наведених вище складових соціально-економічного розвитку обумовлює раціоналізацію інструментів та методів державної політики. Використання методів реалізується переважно через механізми розподілу та перерозподілу благ у суспільстві.

Соціально-економічна політика держави повинна передбачати всебічний доступ до соціальних послуг через надання державних кредитів, грошових виплат на задоволення соціальних потреб унаслідок обмеженості ресурсів тільки для осіб із незначними доходами, а також до гарантованого мінімуму заробітної плати. Отже, проблеми розвитку соціальної сфери тісно пов'язані з кардинальними проблемами економічної реформи. Інвестиції у соціальну сферу у розвинутих країнах постають сьогодні важливою

складовою суспільного прогресу. Взаємодія економічного й соціального означає не тільки те, що економічний розвиток забезпечує зростання можливостей для задоволення соціальних потреб, а й зворотню дію соціальної складової на підтримання високої економічної активності. Соціалізація економіки має бути спрямована на виявлення потенціалу людської особистості.

Соціальна орієнтація економіки має враховувати людські і матеріальні ресурси, екологічну обстановку, національну своєрідність і традиції. Із розвитком суспільства змінюються не тільки природні умови чи запаси ресурсів, а й людські потреби, індивідуальність цільової функції суспільства обумовлює необхідність переоцінювання співвідношення складових економічного розвитку.

Зміни у соціальній сфері тісно пов'язані зі змінами в усіх сферах життєдіяльності суспільства, тобто їм притаманна функціональна залежність від економічно-політичної, гуманітарної та інших сфер суспільної взаємодії. Таке визначення соціального розвитку має багато аспектів і передбачає орієнтацію на духовне вдосконалення особистості, досягнення політичної і громадянської злагоди в суспільстві, духовне вдосконалення суспільства через вплив на особистість та ін. Ідеться про політичну, громадянську, економічну та соціальну стабільність суспільного і державного життя як обов'язкову передумову забезпечення належної якості життя людини, її прав і свобод, тобто всіх тих детермінант, що визначають категорію добробуту в суспільстві.

Духовні фактори разом із культурою буття народу, яка має опиратися на високий рівень суспільної моралі, особливо впливають на соціальну сферу. Однак соціальна сфера залишається порівняно самостійною, хоча й впливає на інші сфери життєдіяльності суспільства, об'єднує ці можливості й адекватно перетворює кожен з них, унаслідок чого перебудовується, нейтралізує або асимілює ці впливи.

Економічний прогрес пов'язаний із прогресом соціальним, без цього взаємозв'язку неможливий соціально-економічний розвиток країни. Утім дати оцінку такому зв'язку складно, оскільки важко визначити результати соціальних процесів за допомогою виключно кількісних показників. Взаємодоповнюваність, взаємозалежність соціального та економічного – характерна риса системного суспільного розвитку. Тут економічна якість прогресу однаковою мірою поєднується з соціальною якістю, що концептуально має передбачати домінування гуманістичних факторів, на основі котрих будуються економічні та соціальні відносини.

Узагальнюючим показником стану суспільної сфери виступає єдність істотних потреб життя людей із засобами їх задоволення. Зокрема, потенціал соціальної сфери, рівень та якість життя сімей, рівень соціальної захищеності населення, індекс людського розвитку, соціальна напруженість пов'язані з об'єктивною і суб'єктивною оцінкою міри задоволення потреб особистості в медичному і побутовому обслуговуванні, освіті, культурно-духовному спілкуванні, політичному житті та ін.

Розвиток соціальної сфери визначають закони соціального розвитку. Соціальна сфера характеризується наявністю власних внутрішніх законів розвитку, що виявляються як суттєві, необхідні, стійкі системоутворювальні зв'язки повторюваних явищ і процесів соціального відтворення людини й суспільства, із взаємодією економічних, політичних, соціокультурних виявів суспільного життя як компонентів конкретної соціальної системи суспільства, її взаємозв'язку із суспільством взагалі. Ці закони мають об'єктивний характер і реалізуються завдяки діяльності людей, наукове пізнання яких можливе лише при врахуванні єдності об'єктивного та суб'єктивного. До них належать закони соціальних переміщень, соціального порівняння, динаміки соціальної активності, розвитку соціальної структури, саморегулювання відносин на основі узгодження очікувань суб'єктів та ін.

Диференціація економічної і соціальної підсистем залежить від специфіки потреб та інтересів кожної з них.

Економічні потреби – це матеріальні потреби людини, у тому числі ті, що пов'язані з функціонуванням суспільного виробництва.

Соціальні потреби – це потреби людини як особистості, що первісно задані самою природою людини і розвиваються у зв'язку з її функціонуванням у суспільстві.

Задоволення тих чи інших потреб здійснюється за умов певного соціально-економічного порядку, тобто обмежень, що коригуються як ринковим механізмом саморегулювання, так і іншими складовими механізми. Пов'язано це з угодами та діями, які гальмують конкуренцію, або обставинами, коли заради збереження конкуренції нехтують соціальними інтересами на користь економічних. Тому має бути встановлений порядок для створення норм формування якості конкуренції та її захисту, а також норм захисту існування самої конкуренції, оскільки вона є безпосередньою рушійною силою економічного розвитку між незалежними економічними суб'єктами.

У сучасних умовах процес соціально-економічного розвитку набирає нових ознак, що по-різному характеризують якісні зміни перехідної економіки. Ці зміни відповідають реаліям функціонування системи (суспільні, економічні, політичні та ін.), із певним періодом, який обумовлює поступовий розвиток. Отже, у розвитку будь-якої економічної системи настає період, коли вона перевищує свої можливості і розпочинає переростати в іншу систему. Сьогодні в Україні існують усі потенційні можливості для побудови соціально орієнтованої національної моделі на основі змін (це слід особливо підкреслити) в економічній стратегії, що полягають у визнанні пріоритетності структурної та промислової політики з урахуванням функціональної цілісності ринкової системи та проведенні приватизації як фактора підвищення економічної ефективності.

Основними напрямками для реалізації такої моделі можуть, зокрема, бути:

- усебічне розширення сфери дії ринкових законів та інститутів як тривалий регульований процес із боку держави і поступового переходу до посилення ринкового саморегулювання;
- цілеспрямоване підтримання державою ключових економічних параметрів, застосування критерію економічної безпеки для визначення ефективності соціально-економічної стратегії та тактики;
- виважена промислова політика, цілеспрямована перебудова виробничої структури з метою досягнення соціальної ефективності й міжнародної конкурентоспроможності економіки, орієнтація на мобілізацію власних інвестиційних ресурсів;
- максимальне залучення існуючої інституційної системи, урахування національної специфіки, використання історично сформованого менталітету економічних суб'єктів до економічного процесу;
- поєднання сильної держави з сильними суб'єктами господарювання на ринку;
- стимулювання ефективного попиту, незначний обсяг державних витрат у сукупному попиті;
- постійне врахування соціальних проблем економічних перетворень.

Соціальна переорієнтація економічної політики держави за таких умов повинна розглядатися як основна мета реалізованих реформ, безпосереднє втілення в життя завдань, що визначають довгострокову стратегію соціально-економічного розвитку держави, розбудову в Україні ефективної соціально орієнтованої економіки. Світовий досвід дає змогу виокремити пріоритетні напрями економічної стратегії держави для української економіки:

1. формування засад ринкової економіки;
2. економічна стабілізація;
3. забезпечення економічного зростання;
4. подолання негативних наслідків трансформаційного періоду.

Перший напрям передбачає послідовне створення ринкового середовища. Поряд із традиційним забезпеченням правового середовища,

податковою і соціальною політикою функціями держави стають свідомо побудова ринкових інститутів і підтримання псевдоринкової рівноваги за допомогою утворення штучної координаційної структури, яка має підтримувати прогресивний рівень суспільного виробництва і з часом поступатиметься місцем сформованим ринковим важелям. При цьому зменшення ступеня безпосереднього керівництва економікою повинно супроводжуватися посиленням непрямих методів управління. Формування основ ринкової економіки повинно забезпечувати саморегулювання економічної системи.

Проте економічна стратегія набуває реальної сили, якщо здобуває масову підтримку різних класів, груп, прошарків (страт) населення, тому має бути сформована соціальна база для її втілення за умови дотримання соціальної справедливості та стабільності в суспільстві.

Другий напрям стримує погіршення основних соціально-економічних показників і має розглядатися ширше, ніж стабілізація грошово-фінансової сфери, тобто включати стабілізацію виробництва, рівня життя населення, захист довкілля та ін.

Третій напрям має реалізувати досягнення перших двох формуванням умов для задоволення інтересів економічних суб'єктів до розширення й удосконалення виробництва, структурної перебудови економіки на основі структурних змін продуктивних сил із послідовним усуненням макроекономічних диспропорцій між фазами процесу відтворення – нагромадженням і споживанням, проміжною і кінцевою продукцією, між сферами народного господарства, мікро- і макрорівнями, витратами і цінами, товарною і грошовою масами, продуктивністю праці та її оплатою й інших чинників для забезпечення збалансованого самовідтворення економічної системи.

Четвертий напрям повинен охоплювати заходи щодо подолання недоліків командно-адміністративної системи через руйнацію владних управлінських структур та визначення критерію ефективності їх діяльності,

формування і розвиток ринкових інституційних структур, демократичних суспільних інститутів, забезпечення свободи підприємництва, застосування обмежень щодо зловживань бюрократичного чиновництва та зменшення бюджетних витрат на державний апарат управління.

Реалізація економічної стратегії за визначеними напрямками вимагає виконання певних стратегічних завдань, які передбачають:

- переорієнтацію системи державних видатків;
- створення ефективної податкової політики;
- збільшення доходів та сукупного попиту;
- розширення обсягів кредитування, передусім довгострокового;
- упорядкування системи ціноутворення і структури цін;
- антимонопольні заходи держави;
- розвиток прогресивних та ключових галузей народного господарства з визначенням їхніх пріоритетів і перспектив;
- сприяння збільшенню заощаджень та інвестицій, регулювання галузевої структури інвестицій;
- залучення іноземних інвестицій;
- обмеження некритичного імпорту;
- нарощування обсягів експорту та поліпшення його структури, приватизацію нерентабельної державної власності;
- утворення державних і недержавних інститутів структурування й узгодження інтересів суб'єктів господарювання державного управління;
- соціальне забезпечення і соціальний захист населення;
- розвиток освіти, науки, культури та ін.

Характерними ознаками системи економічної стратегії в Україні мають стати її цілісність, комплексність, узгодження елементів, неперервність у часі, послідовність і наступність.

Таким чином, соціально орієнтована економіка стає життєздатною тільки тоді, коли дотримуються необхідні межі соціального захисту, оскільки

лише тоді забезпечуються суспільні умови для того, щоб людина могла збільшувати свій трудовий внесок, реалізувати свої можливості, переходити до групи населення з більшими доходами. Соціальна база такої економіки – масовий прошарок економічно активного населення, яким виявляє себе середній клас, здатний стати двигуном економіки і виявляти вплив на проведення активної соціальної політики державою, що має стати головним пріоритетом у її діяльності.

3.4. Справедливість як принципова основа політики держави

Останнім часом у трактуванні соціальної політики переважають терміни соціальної рівності (нерівності), що очевидно пов'язано з актуалізацією проблематики соціальної справедливості. Справедливість з давніх часів є ідеалом суспільного життя, як базова цінність була притаманна майже всім релігіям і культурам. Заповідь, яка наказує ставитись до інших так, як хочеш, щоб ставились до тебе, є в буддизмі, ісламі, християнстві, іудаїзмі, індуїзмі, конфуціанстві тощо.

Поряд з теологічним трактуванням розвивалися філософсько-теоретичні дослідження проблеми справедливості, основи яких заклали античні філософи Платон і Аристотель. Платон визначає справедливість як вищу добродійність у державі, побудованій на принципах блага. Він ґрунтовно розглядає справедливість у діалозі «Держава», який значно вплинув на всю європейську культуру. З точки зору Платона, справедливе суспільство – це те, в якому кожна людина може повною мірою реалізувати природні здібності. І Платон, і Аристотель дотримувались концепції «природних» класів та залежності справедливості від соціального статусу. За словами Аристотеля: «Деякі люди раби, а інші вільні громадяни тому, що так призначено природою... Правильно та справедливо те, що одними слід правити, а інші мають здійснювати правління, до якого вони здатні від природи; і якщо так, то влада пана над рабом є справедливою».

З розвитком суспільних відносин змінювалося і сприйняття справедливості: згодом поняття набуло соціального характеру, акцент перемістився з відносин людини з богом на стосунки усередині суспільства, на зміну теологічному світосприйняттю прийшло юридичне.

В юридичному плані проблему справедливості трактував Ф. Бекон: «В громадянському суспільстві панує закон або насильство. Але насильство іноді приймає обличчя закону, тоді закон більш говорить про насильство, ніж про правову рівність. Таким чином, існують три джерела несправедливості: насильство як таке, зловмисна підступність, що ховається під іменем закону, та жорсткість самого закону». Автор концептуальних основ розподільчої справедливості Юм, трактував це поняття більш прагматично. Він вважав, що правила та норми виникають у суспільстві для розв'язання невідвортної утилітарної задачі ненасильницького узгодження різноспрямованих інтересів. Справедливість – підтримка порядку та стабільності на основі балансу інтересів.

Гегель розглядає справедливість як правовий феномен державно-законодавчого походження. Він стверджує, що справедливість складає дещо визначне у громадянському суспільстві та передбачає встановлення добрих законів, які ведуть до «процвітання держави», а ті правителі, які дали своєму народу збір законів, зробили цим видатний акт справедливості. Конституція є «чинною справедливістю», що має рівність та свободу як свою кінцеву мету.

Моделі сприйняття справедливості. Незважаючи на глобалізаційні процеси, що відбуваються у світі, зближення основних загальнолюдських цінностей, можна виділити кілька суттєво відмінних моделей сприйняття справедливості. Можливо, усвідомлення витоків та особливостей формування уявлень про справедливість різних культур і народів може дати відповіді про причини успіхів або невдач соціальних політик, а також допоможе використати їх переваги та відвернути невдачі.

У сприйнятті традиційних східних цивілізацій переважають колективні цінності, які мають пріоритет над індивідуальними інтересами, при цьому людина асоціює себе з певним соціумом.

Модель соціальної справедливості у Японії значно відрізняється від європейської та американської. В Японії правильний розподіл і правильне виконання соціальної ролі має дуже велике значення. Для японців характерним є пошук відповідності між соціальною позицією та обов'язками, саме в цьому виявляється справедливість у суспільстві. Ще один аспект справедливості по-японськи полягає у добродійності правління, заснованому на конфуціанстві: «Тому не існує розриву між правлячим класом та підвладним, між ними встановлюється справедливий соціальний обмін: правитель дає народу благо і отримує правління. Японський тип правління ґрунтується на взаємозалежності правлячих та підлеглих, тому розкішне життя правителя буде причиною втрати ним влади». Так, як і в Японії, у Китаї зміст соціальної справедливості спирається на ідеї конфуціанства (гармонічного розвитку на основі «великого єднання» та «великого добробуту», досягнення мрії про всеохопну рівність).

При цьому егалітарна ідея поєднується з ідеєю соціальної ієрархії. Тобто, з давнини в Китаї вважали справедливим суспільство, яке поділяється на тих, хто працює і виробляє, і тих, хто керує та управляє. Кожен повинен добре виконувати свої обов'язки: держава має бути сильною та централізованою, чиновники мають забезпечувати порядок (зокрема, деяку економічну рівність). Соціальна рівність реалізувалася у тому, що всі сослів'я мали право на освіту. Критерієм соціального зростання особистості були здібності, грамотність, розум.

Західне (економічне) сприйняття. З розвитком промислового виробництва та виробничих відносин поняття справедливості дедалі більше розглядається в економічній площині. Воно стає базовим поняттям не лише філософії та права, а й економіки. В економічних словниках вона часто трактується як неупередженість, а в теорії добробуту використовується

концепція справедливості розподілу. Справедливість у сенсі безпристрастності також не є однозначною: справедливість може означати рівність, або те, що винагорода має відповідати здійсненому внеску (заслугам), або навіть те, що всі очікування мають виправдовуватись. Проілюструємо ці відмінності на прикладі пенсії: справедливість як рівність має передбачати однаковий розмір пенсій; справедливість як відповідність винагороді за заслугами передбачає, що пенсія має бути більше у людей, які виконували складнішу та відповідальнішу роботу; справедливість як підтвердження очікувань означає, що люди мають отримувати ту пенсію, на яку вони були вправі розраховувати

Стан економіки характеризується розміщенням (або використанням) ресурсів та розподілом результатів економічної діяльності, отриманих під час використання ресурсів. Оптимізація стану економіки з точки зору розвитку суспільства – це прагнення до ефективного використання ресурсів і справедливого розподілу отриманих результатів. Проте однозначно визначити критерій справедливості тут дуже складно.

Якщо за основу обґрунтування критерію справедливості взяти теорію суспільного добробуту, то теоретичним критерієм справедливості умовно можна обрати один з критеріїв оцінки суспільного добробуту, наприклад Парето, який базується на уявленні про суспільний добробут як сумарний вектор добробуту окремих споживачів. При цьому добробут зростає, якщо зростає користь, отримана окремим споживачем, а користь решти членів суспільства принаймні не зменшується. Цей критерій відповідає теорії класичного лібералізму, у якій центральне місце посідають інтереси особистості. Відповідно до цієї теорії, кожна людина готова і здатна сама найбільш ефективно реалізувати свої таланти. Суспільство у даному випадку трактується як сукупність таких людей (індивідів). Добре суспільство – це таке суспільство, яке не заважає людям вільно реалізовувати свої приватні інтереси. Уряди створені людьми для захисту прав (передусім – права

приватної власності). Рівність у ліберальному суспільстві – це рівність можливостей, а не результатів.

Справедливість встановлюється ринком, а ефективність розуміється як Парето-ефективність, тобто ресурси дісталися тим особам, які можуть сплатити за них більшу ціну, і як наслідок, краще (більш раціонально) їх використати.

Інша теорія – егалітаризм – передбачає, що всі члени суспільства повинні мати не лише рівні можливості, а й рівні результати. Цим досягається єднання та згуртування суспільства. Згідно з егалітарним принципом, справедливим є лише рівний розподіл користі між членами суспільства: будь-який рівний розподіл є кращим, ніж нерівний.

Уряди мають прагнути, щоб всі члени суспільства отримували рівні блага. Різновидом егалітаризму є теорія Дж. Роулза, на думку якого має бути максимізована користь для найбільш нужденних членів суспільства, від чого виграв отримає все суспільство. Отже, критерій Роулза полягає у дотриманні двох принципів: всі члени суспільства повинні мати рівні права та свободи; суспільство має приймати рішення, виходячи з інтересів найменш забезпечених груп населення.

Вибір оптимальної моделі взаємодії між рівністю та справедливістю. Перед будь-якою економічною системою стоїть проблема вибору між ринковим розподілом доходів, який коригується державою, або ж державним розподілом доходів, який коригується ринком. Прагнення до досягнення рівності шляхом перерозподілу доходів, як правило, асоціюється зі справедливістю, але майже завжди супроводжується падінням економічної ефективності. Така ситуація призводить до падіння економічної активності і заможних (оскільки велику частину їхнього доходу держава вилучає у вигляді податку), і бідних (втрачається стимул працювати, оскільки є можливість жити за рахунок допомоги).

Теорію перерозподілу неодноразово доволі різко критикували економісти та соціологи. Так, наприклад, робота французького філософа і

соціолога Бертрана де Жувенеля з етики перерозподілу є своєрідним викликом основним цінностям теорії перерозподілу. Основну увагу він приділяє не стільки економічним, скільки моральним аспектам перерозподілу доходів у суспільстві, а саме вивченню того, як перерозподіл доходів впливає на особисту свободу і культуру. Зокрема, політика перерозподілу підлягає критиці за руйнування відчуття особистої відповідальності.

Це відбувається шляхом надання індивідами державі повноважень з прийняття життєво важливих рішень. На його думку, задовольняючи життєво необхідні потреби індивіда, держава залишає йому рішення лише щодо витрачання кишенькових грошей. Однак, найважливішим результатом політики перерозподілу для де Жувенеля є згубний процес централізації, який знищує шар незалежних і багатих людей, скорочує приватну ініціативу та відбирає в індивідів можливість здійснювати інвестиції.

Нерівність у доходах забезпечує економічну ефективність, але супроводжується соціальною несправедливістю та майновою диференціацією населення. Аргументом на користь нерівності доходів є необхідність збереження стимулів до праці, виробництва продукції та отримання доходів.

Крім того, сам перерозподіл коштує доволі дорого: утримання податкової системи є для суспільства більш витратним, ніж сума сплачених податків.

За оцінками західних економістів, намагання збільшити доходи бідних за рахунок більш високого оподаткування багатих негативно впливає на економічну ефективність.

Таким чином, вибір між рівністю та нерівністю зазвичай перетворюється у вибір між соціальною справедливістю та економічною ефективністю. І, напевно, оптимальним варіантом є досягнення компромісу.

Європейську модель можна розділити на кілька варіантів: скандинавську, яка характеризується високим рівнем видатків на соціальний захист, значним податковим втручанням, високою роллю профспілок та найбільш повною

реалізацією принципу соціальної рівності; континентальну, що базується на соціальному страхуванні та системі пенсій і у якій домінує принцип професійної солідарності; середземноморську — із «перекосом» у бік пенсійного забезпечення і відносно невеликих сімейних допомог та допомог із безробіття. Скандинавська модель забезпечує високий рівень зайнятості та низькі ризики бідності, у ній найкраще поєднано ефективність і справедливість. Очевидно, саме тому країни північної Європи продовжують посідати чільні місця у світових рейтингах.

Ідеї балансу між інтересами приватного бізнесу, держави та суспільства стали своєрідною «візитною картою» Європи. «Соціальна ринкова економіка» як втілення європейського сприйняття поєднання економічної ефективності та соціальної справедливості найбільшою мірою може служити взірцем для країн, що розвиваються. Хоча неоліберальні ідеї з прагненням до скорочення соціальних видатків стають дедалі більш популярними в Україні.

Американська (англосаксонська) модель справедливості будується на ідеї рівності можливостей. Соціально-економічний розвиток Сполучених Штатів заохочує свободу підприємницької діяльності та створює умови для збагачення найбільш активної частини населення. Взаємозв'язок економічного і соціального життя базується на високій продуктивності праці та масовій орієнтації на досягнення особистого успіху. Втручання в економіку з боку держави є незначним, а придатний рівень добробуту малозабезпечених груп досягається за рахунок перерозподілу частини національного доходу і податкових функцій. Рівень перерозподілу ВВП через державний бюджет є невеликим (у порівнянні з європейськими країнами) — менш ніж 17—18% через федеральний бюджет і близько 30% — через консолідований.

Проте, поряд з високим рівнем добробуту, у США існують серйозні проблеми бідності та нерівності. Основними напрямками політики, спрямованої на подолання цих проблем, є:

- трансферти для виплати допомоги найбільш нужденним, інвалідам та безробітним; програма соціального забезпечення «Медикер», яка є державним страхуванням на випадок хвороби і надає безкоштовну медичну допомогу;
- перерозподіл доходів шляхом державного втручання у ринкове ціноутворення (встановлення цін на продукцію фермерських господарств);
- встановлення мінімальної заробітної плати.

Політичний чинник соціальної політики. Теоретичною основою вивчення політичних чинників можна назвати «теорію суспільного вибору», що сформувалася як самостійний напрям у 1960—1970-х роках. Її народженню сприяли роботи американського економіста К. Ерроу та шотландського економіста Д. Блека. Але засновником теорії вважають американського економіста Джеймса Бьюкенена, автора робіт «Формула згоди» (1962), «Теорії суспільного вибору» (1972), «Свобода, ринок та держава» (1986), який отримав Нобелівську премію за дослідження договірних та конституційних принципів прийняття економічних рішень. У Нобелівській лекції «Конституція економічної політики» (1986) він виклав основні ідеї та методологію дослідження нової теорії. Сутність «теорії суспільного вибору» полягає у вивченні способів та методів, завдяки яким люди використовують урядові заклади в своїх цілях. Основний висновок прибічників теорії суспільного вибору — держава має виконувати охоронні функції і не брати участь у господарській діяльності. Блага спільного користування мають перетворитись у товари та послуги, які продаються на ринку. Дж. Бьюкенен пропонує провести приватизацію у суспільному секторі, що, на його думку, має знизити бюрократизацію економіки, посилити конкуренцію, зменшити політичну ренту тощо. Господарські суб'єкти мають укладати угоди без регламентації з боку держави. Отже «вірджинці» пропагують вільне підприємництво: якщо уряд не здатен діяти в інтересах всього суспільства, то краще взагалі відмовитись від його участі, оскільки ринок, незважаючи на всі його вади, є більш здатним до

регулювання економічного та соціального життя, ніж державне втручання, оскільки чиновники часто переслідують особисті або вузькогрупові цілі.

Теорія суспільного вибору не дає універсальних засобів для соціальної політики. Цінність її полягає у тому, щоб застерегти суспільство від надмірного розширення економічної ролі держави та перебільшення довіри до результатів голосування у парламенті. Ця теорія показує, що спроби урядових органів усунути вади ринку не завжди дають позитивні результати. Одна з причин цього — адміністративна неефективність державних органів та неприйняття ними конкуренції. Друга полягає у тому, що влада часто використовує лобі. Прихильники теорії суспільного вибору показали, що не можна довіряти результатам голосування, оскільки вони у значній мірі залежать від регламенту прийняття рішень. Парадокс голосування (так званий парадокс Кондорсе) — протиріччя, яке виникає внаслідок того, що голосування на основі принципу більшості не забезпечує виявлення дійсних інтересів суспільства відносно економічних благ.

Тому будь-які політичні рішення в ідеалі необхідно оцінювати з точки зору їх впливу на основні групи суспільства. Це питання є надто важливим і актуальним для України, де яскраво проявлені обидві вади способів прийняття рішень: адміністративна неефективність і використання лобі.

Отже, вади обох підходів — «ринкової справедливості» і «справедливості соціальної держави» полягають в їх недосконалоості: ринок не завжди вільний, а держава не завжди є виразником цінностей суспільства. Прикро, але досконала теорія обох підходів на практиці не завжди дає очікувані результати, а пошук балансу між справедливістю та ефективністю триває і далі. Тому мова має йти не про обов'язковий вибір між двома альтернативними теоріями, а про пошук балансу між свободою та регулюванням. У зв'язку з цим, завданням експертів з оцінки політики має бути «тримання руки на пульсі» — уловлювання змін, що відбуваються у суспільстві, адекватна їх оцінка відповідно до обраних критеріїв соціальної

справедливості, прогнозування наслідків цих змін та напрацювання альтернативних заходів щодо попередження можливих загроз та підтримування соціального балансу.

Реалізація принципів сталого людського розвитку як засіб досягнення соціальної справедливості. Незважаючи на існування достатньо чітко викладених теорій суспільного добробуту, нібито здатних забезпечити справедливість, у них майже не йдеться про справедливість у глобальному масштабі та справедливість між поколіннями. Адже раціональний та справедливий розподіл результатів між членами суспільства, а також ефективне використання ресурсів не передбачають збереження ресурсів для майбутніх поколінь людей. У більшості випадків сучасні критерії успіху як окремої особистості, так і держави в цілому є неадекватними та неприродними з точки зору забезпечення сталого розвитку.

У ХХ столітті у взаємодії природи і суспільства настала нова ера, коли вплив людини на природне середовище різко зріс. Антропогенне забруднення атмосфери призводить до глобальних змін довкілля. Учені говорять про його незворотні зміни: знищення запасів чистої води, зміни у повітряній оболонці, знищення лісів та забрудненні ґрунтів. «Зміна клімату є найгострішою проблемою, яка стоїть перед нашим поколінням....»

Зміна клімату загрожує самій суті людських свобод та різко обмежує можливості вибору. Воно ставить під сумнів основний принцип, сформульований ще в епоху Просвітництва, згідно з яким прогрес людства обіцяє йому більш досконале майбутнє у порівнянні з минулим». Ці зміни є наслідком стрімкого розвитку «суспільств споживання» і перетворення споживання у найвищу життєву цінність. Взірцем стали ті люди та країни, які досягли найвищого рівня споживання у суто матеріальному сенсі, найбільше вражають досягнення у накопиченні максимальної кількості благ. Те, що темпи економічного зростання постають метою розвитку, є пагубним і для розвитку окремих націй, і для цивілізації в цілому. Вісім найбільш розвинених країн споживають понад половину природних ресурсів Землі та

викидають в атмосферу 2/5 забруднень. Модель «понадспоживання» глибоко вкорінилася у західному суспільстві, особливо у Сполучених Штатах Америки, які, маючи шість відсотків населення планети, споживають непропорційно високу частку світових природних та енергетичних ресурсів.

Сьогодні людство почало усвідомлювати реальну загрозу глобальної екологічної катастрофи, однією з головних причин якої є панівна ціннісна парадигма, орієнтована на нестримне зростання матеріального споживання на основі використання природних ресурсів. Єдино вірними сьогодні видаються концепції, спрямовані на збереження рівноваги між людиною та довкіллям. А це означає скорочення споживання. Центральним завданням розвитку має бути більш збалансований перерозподіл ресурсів. Це потребуватиме скорочення споживання найбільших споживачів, що може знизити їхній рівень життя у сенсі обсягів фізичного споживання, але дасть можливість покращити якість життя індивіду, сім'ї та суспільства. Необхідне скорочення споживання може бути частково досягнуто за допомогою реформ у системі виробництва та використання технологій: максимальної переробки відходів та мінімального забруднення довкілля.

Імовірно, що для виживання людства необхідно закласти нові ціннісні орієнтири, спрямовані не на безрозсудне споживання, а на обмеження матеріальних потреб. Основу таких цінностей можуть скласти екологічна етика та концепція сталого розвитку. Вперше термін «сталий розвиток» отримав своє закріплення як політичний намір у документах Комісії Брундтланду 1983 році. За його допомогою було означено цілі розвитку як таке задоволення потреб нинішнього часу, що не погіршує можливості майбутніх поколінь щодо задоволення їхніх потреб. З того часу концепція сталого розвитку отримала доволі широку підтримку у світі. Доповідь ООН про людський розвиток «Сталий розвиток та рівність можливостей» (2011) також акцентує увагу на питаннях сталого розвитку та справедливості: «Людський розвиток, який полягає у розширенні можливостей вибору для людей, будується на спільному використанні природних ресурсів. Сприяння

людському розвитку вимагає розв'язання проблеми сталості – на місцевому, регіональному та глобальних рівнях, — і це може і має бути зроблено у такий спосіб, який є справедливим, і таким, що розширює права та можливості людей».

Глобальний аспект соціальної справедливості. Частіше за все соціальну політику сприймають як державну, але останнім часом набувають актуальності ширші трактування та розгляд наднаціонального аспекту соціального розвитку. Таке новітнє та всеохопне явище сучасної історії, як глобалізація, змінює уявлення щодо багатьох суспільних категорій, у тому числі і соціальної політики, яка перестає бути замкненою національними кордонами. Не вдаючись до оцінки самого явища глобалізації (з цього приводу відбувається багато фахових дискусій, висловлюються абсолютно протилежні судження щодо наслідків), спробуємо охарактеризувати нові виклики для соціальної політики у глобалізованому світі та нові можливості відповідей на них. На сьогоднішній день розрив між бідними та багатими у світі досягнув небувалої величини, що безперечно свідчить про несправедливий розподіл ресурсів між різними групами населення, різними народами та країнами. Незважаючи на величезні суми міжнародної допомоги країнам, що розвиваються, ситуація з нерівністю не покращується. За оцінкою Е. Райнерта, автора книги «Як багаті країни стали багатими, і чому бідні країни залишаються бідними», половина населення Землі сьогодні має дохід менше, ніж 2 дол. на день». Основною причиною такої ситуації він називає штучне поширення переконання, що «економіка без кордонів» є суспільним благом. Ця думка лежить в основі ідеології Міжнародного валютного фонду, Світового Банку, міжнародних фінансових організацій. Проте слідування цій ідеології не виправдало себе у багатьох випадках: «Сьогодні ціла прірва відділяє реальність країн третього світу від світових фінансових організацій. Замість гармонії, яку пророкували прибічники ідеї світового порядку, ми бачимо голод, війни та ознаки екологічної катастрофи».

Отже, прагнучи європейської інтеграції та включаючись у глобалізаційні процеси, необхідно мати на увазі, що побудова дійсно демократичного суспільства з реальним втіленням принципів соціальної справедливості не може бути досягнута автоматично шляхом зміни панівного керівного режиму. Потрібна наполеглива трудомістка праця з реформування соціально-економічних відносин, створення державних інститутів, перетворення свідомості.

Реалії сьогодення потребують пошуку шляхів пом'якшення соціальних загроз, які також мають бути реалізовані у глобальному масштабі. Сьогодні дедалі більшу роль у світі відіграють такі міжнародні організації, як ООН, ЄЕС та ін. Вони мають власні бюджети та кошти для реалізації власної політики; документи та рішення, ухвалені на міжнародному рівні, стають первісними щодо рішень, прийнятих на національному рівні; окремі держави втрачають безперечну самостійність у питаннях управління соціальними процесами; відбувається конвергенція соціальних інститутів.

Базові цінності справедливості викладені у Загальній декларації про права людини, Міжнародній конвенції про громадянські та політичні права, про економічні та соціальні права, європейській Конвенції про захист прав людини, Американській конвенції про права людини, Африканській хартії прав людини і народів. У Декларації тисячоліття, прийнятій ООН у 2000 р., також зафіксовано прихильність до прав та свобод людини в умовах глобалізації.

Ідеологія соціальної справедливості «по-європейські» намагається поєднати прагнення до економічного зростання з сильним соціальним захистом. На Барселонському засіданні ЄС у березні 2002 р., в резолюції No22, була зроблена спроба досягти домовленості щодо її формулювання:

«Європейська соціальна модель спирається на добрі економічні досягнення, високий рівень соціальної захищеності, високий рівень освіти та соціальний діалог».

У більшості європейських країн у процесі розроблення та прийняття законів якимось чином враховується можливий суспільний резонанс від дій влади. Особливо це стосується соціальної сфери: чи відповідають закони принципам соціальної справедливості. Від відповіді на це питання залежить як суспільно-політична стабільність, так і економічна ефективність.

Країни ЄС все більше схиляються до висновку про необхідність консолідації зусиль для пошуку шляхів покращення сьогоденної ситуації та створення умов для сталого та всебічного розвитку. Спрямована на це нова стратегія «Європа 2020» передбачає, зокрема, ліквідацію безробіття та покращення якості життя. Вона встановлює три основних фактора зміцнення економіки.

1. Розвиток, який базується на знаннях та інноваціях. Об'єднання зусиль для створення інновацій, що дасть змогу створювати нові робочі місця і сприяти економічному зростанню. Підвищення якості освіти. Залучення молодих людей до ринку праці. Сприяння суцільному використанню швидкісного Інтернету, забезпечення можливостей участі у загальному цифровому просторі.

2. Сталий розвиток, раціональне використання ресурсів та екологічна безпека. Розумне використання джерел енергії, перехід на економіку з низьким споживання вуглеводневої сировини. Збільшення джерел відновлюваної енергії. Модернізація транспортного сектору. Зниження залежності економічного зростання від кількості спожитих ресурсів.

3. Сприяння зайнятості, досягнення громадянської згоди. Покращення умов для підприємництва, передовсім для малого та середнього бізнесу. Підвищення мобільності робочої сили. Надання можливостей для отримання нових знань для збільшення можливостей працевлаштування. Зниження рівня бідності на всій території Європейського Союзу шляхом економічного зростання та підвищення зайнятості.

За всієї суперечливості у співвідношенні рівності та справедливості, можна виділити принаймні дві форми справедливої рівності: рівність перед

законом і рівність можливостей. Розглядаючи поняття рівності можливостей, необхідно визнати, що соціально справедливим є забезпечення можливостей гідної зайнятості для економічно активного населення, рівного доступу населення до освіти й охорони здоров'я, соціальна підтримка соціально вразливих осіб.

Задля досягнення соціальної справедливості не обов'язково знищувати ринкові відносини, та не можна цілком покладатись на «розум» вільного ринку. Необхідно задати ринку розумні параметри розподілу ресурсів (зокрема власності), запровадити прогресивне оподаткування на кінцеві доходи економічних суб'єктів. Результатом цього має стати оптимальне використання ресурсів та досягнення бажаної для суспільства соціальної справедливості.

3.5. Проблема реформування моделі соціальної політики в сучасній Україні

Модель соціальної політики України змінилась за роки незалежності від патерналістської моделі радянського типу до моделі більш схожої на сучасну європейську за формальними ознаками. Дослідники вважають, що модель соціальної політики України має представляти собою симбіоз лібералізму та соціальної орієнтації. Перший дає можливість в умовах відсутності достатніх фінансових коштів у держави створити умови для самореалізації і самозабезпечення економічних суб'єктів. Друга складова передбачає формування раціональної системи соціального захисту населення. В умовах соціально-ринкової трансформації держава має виступити соціальним амортизатором перетворень і одночасно проводити активну соціальну політику на нових, адекватних ринковим вимогам, засадах. Достатньо цікавим поглядом на проблеми вибору сучасною Україною національної моделі соціальної політики є погляд автора статті «Міфи соціальної політики, або З чого слід розпочати формування нової

моделі» Анатолія Колота. Він вважає, що не зважаючи на штучно прищеплені хибні положення, догми і штампи, які свідомо чи несвідомо популяризуються політиками, а нерідко й науковцями, досягти відчутних змін на краще на «ниві» соціального розвитку дуже проблематично або взагалі неможливо. Нинішній стан соціальної сфери та рівень задоволення соціальних потреб в Україні загальновідомі. Немає підстав заперечувати, що соціально-трудова сфера України в цілому, особливо суто соціальна її складова, усі останні роки перебувала в полі зору держорганів, інших суб'єктів громадянського суспільства. Обсяги її фінансування не на багато, але все ж збільшувалися. Проте ситуація на краще не змінилася, очікуваних результатів не досягнуто. В основі соціальної політики останніх років, чимало догм, хибних постулатів і міфів, які заперечуються результатами незалежних наукових досліджень та реальною практикою. Вирішення проблем часто лежить зовсім в іншій площині, ніж це розуміють владні структури та суб'єкти громадянського суспільства. Так, із самого початку ринкових трансформацій і досі на соціальну сферу розповсюджується ліберальна концепція. Але робити це без створення економічних, правових, організаційних передумов розвитку державно-приватного партнерства в соціальній сфері, без використання нових організаційно-економічних механізмів функціонування соціальних інститутів означає свідомо чи несвідомо продукувати відносини, які неминуче спричиняють деградацію соціальної сфери, що власне і сталося в Україні.

Значна частина існуючих інститутів соціальної сфери за своєю формою є державними. За організаційно-економічними і передусім фінансовими механізмами функціонування в них домінують відносини, характерні для Європи першої чверті ХХ століття. Подвійні стандарти де-факто стали нормою соціального розвитку, змушують населення України жити одночасно у двох вимірах, паралельних світах. Правові засади одного виміру закріплені Конституцією (проголошення соціальної держави, права на працю, освіту, охорону здоров'я, достатній життєвий рівень та ін.) та ратифікованими

Україною міжнародними нормами (конвенціями, хартіями, кодексами та ін.), які існують у більшості де-юре. Інший вимір – той, у якому реально відбувається життєдіяльність людей, відтворюється трудовий потенціал, формується рівень життя більшості населення і в якому де-факто діють інші норми, стандарти, принципи, права, обов'язки. Таким чином, на практиці маємо неприпустимий розрив між тим, що закріплено в законодавчих актах, декларується на найвищих щаблях влади, і тим, що фактично формується і відтворюється на «полі» соціальної політики. Очевидна відповідь на питання: «Чи може за таких умов соціальна політика в державі формуватися на зрозумілих, прозорих, обґрунтованих засадах, бути справедливою і забезпечувати соціальну згуртованість?»

Наступна складова хибних парадигм і міфів – це поширена думка, що з економічним зростанням автоматично створюються передумови і можливості для вирішення проблем у сфері соціального розвитку. Звідси і міф, що всі проблеми соціальної сфери знаходяться в ресурсній площині, а інституціональні перетворення є другорядними. За такого підходу логічним видається намагання оцінити досягнення в соціальній сфері економічними показниками, констатацією їхньої динаміки безвідносно до реальних змін соціального буття. При цьому в основному використовуються середньостатистичні показники, які не дають реального уявлення про соціальну нерівність, масштаби й глибину бідності, про деформації у розподільчих відносинах і доступ усіх верств населення до користування суспільними благами та ін.

Незалежними економічними дослідженнями доведено, а практичним досвідом підтверджено, що без активної соціальної політики, яка передбачає, зокрема перерозподільчі заходи з боку держави, економічне зростання не є гарантією соціальної безпеки. І такі атрибути ринкових трансформацій, як значні масштаби і глибина бідності, маргіналізація багатьох верств населення, соціальна ізоляція, роз'єднаність, не будуть подолані і не самоликвідуються лише за умов позитивної економічної динаміки.

На заваді формуванню цивілізованої моделі соціального розвитку є міф про те, що соціальна політика має бути похідною від економічної. Така другорядність, що мала місце до цих пір, не випадкова, а є продовженням сприйняття людини лише як працівника, реалізація здібностей і самореалізація якого можливі лише на виробництві. Однак, умови і потреби розвитку економіки інноваційного типу та соціальної держави вимагають запровадження нових принципів формування соціальної політики, усвідомлення її нової ролі в забезпеченні соціальної динаміки. Слід виходити з того, що соціальна політика вже виросла з рамок економічної політики, а загальна економізація політики, що була характерною і великою мірою виправданою в доіндустріальному та індустріальному суспільстві, яке сповідувало інші цінності, – це вже атрибутика вчорашнього дня. У державі соціального типу, у суспільстві, в якому людина розглядається не тільки як фактор, але і як головна цінність, мета соціально-економічного розвитку, економічна політика мають розглядатися виключно як складова соціальної політики.

Необхідно хоча б укорінити думку, що соціальна сфера – це не суцільні витрати, а інститут, що формує передумови стабільності, стійкості та потенційного економічного зростання. Потрібна нова парадигма формування планів, національних програм економічного розвитку. Змістові характеристики останніх мають задаватися соціальними стандартами, пріоритетами, параметрами. Тонни, метри, кілометри, обсяги видобування та інше мають за структурою, якістю, кількістю відповідати соціальним потребам суспільства. Реальність же така, що при опрацюванні соціально-економічних рішень на всіх рівнях (починаючи з державного) на «виході» маємо, як правило, окремо суто економічні і суто соціальні заходи. При цьому в реальних розрахунках вплив соціальних чинників на економічну динаміку до уваги майже не береться.

В українському соціумі поширеною залишається думка, що природа соціальної політики пов'язана насамперед із тим, що суспільство складається

з економічно сильних та економічно слабких індивідів (домогосподарств), а інститутом, який має підтримувати слабких, створюючи умови для реалізації принципу соціальної справедливості, є якраз соціальна політика. Таке трактування є звуженим і шкідливим. Це призводить до ототожнення соціальної політики із соціальним захистом або соціальним забезпеченням. Соціальна політика не може бути ефективною, якщо своїм об'єктом має виключно соціально вразливі верстви населення, які, безумовно, потребують уваги з боку держави та суспільства в цілому. Умови, необхідні для підтримки соціально вразливих груп непрацюючого населення, створюються зайнятими в суспільному виробництві, на них можуть і повинні поширюватися заходи щодо їх соціальної підтримки та розвитку. Більше того, оскільки можливості реалізації соціальної політики залежать від сфери праці, то основою соціальної політики та соціального розвитку є саме соціально-трудова політика. А значить, соціальна політика стосується всього соціуму. У її сфері перебувають і економічно сильні, і економічно слабкі.

Науково не підтверджена поширена думка про необхідність двовекторності в реалізації соціальної політики, а саме: концентрації зусиль переважно на двох полюсах вікової піраміди населення країни – верхньому і нижньому. Сучасне становище вимагає опрацювання нового вектора соціальної динаміки, при якому повинні не лише підтримувати демографічні полюси, а й вибудовувати соціальний баланс демографічних поколінь. Не можна не звертати уваги на те, що сьогодні більш уразливим є населення середніх (працездатних) вікових груп. Дійсно, у породжених зовнішніми і внутрішніми чинниками, а саме зростаючою гнучкістю ринку праці, небаченою мобільністю виробництва, наявних і потенційних структурних зрушеннях, асиметрією у розвитку ринку праці та ринку освітніх послуг, поглибленням диспропорцій у структурі робочих місць та ін., ускладнюється нестабільне становище працездатного населення, яке повинно не тільки забезпечувати свій добробут, але й виконувати соціальні обов'язки стосовно дітей та членів сім'ї похилого віку. Утім, зараз саме населення середніх

вікових груп залишається на узбіччі загальної соціально-економічної політики. Лівова частка факторів, що впливають на життєдіяльність і добробут працездатного населення, перебуває у площині ринку праці, який розвивається в основному під впливом загальної економічної кон'юнктури. У таких умовах особливого значення набуває державна політика зайнятості як складова соціальної політики стосовно працездатного, економічно активного населення. Тому місію соціальної політики в сучасних умовах не слід пов'язувати ні з захистом соціально уразливих верств населення, ні зі створенням умов для фізіологічного виживання людини, ні з пом'якшенням соціальних конфліктів, що виникають через відсутність балансу інтересів сторін і суб'єктів соціально-економічних відносин, хоча, безумовно, все це важливо та актуально.

Сучасна соціальна політика – це продукт розвитку людської цивілізації, це інститут, що створює передумови для того, щоб кожен індивід вирішував соціальні проблеми не самостійно, а за допомогою потенціалу держави, підприємницьких структур, інших суб'єктів громадянського суспільства. Соціальна політика в сучасному її розумінні – це не стільки соціальний захист, соціальне забезпечення, скільки закладання підвалин соціального виміру, соціального розвитку. Головне, на що суспільство має розраховувати при реалізації соціальної політики, – це досягнення сучасних соціальних стандартів людського розвитку. Причому розвитком повинні характеризуватися всі умови життєдіяльності людини на всіх етапах його життєвого циклу. Отже, основними складовими соціальної політики мають бути розвиток трудового потенціалу, інтелектуалізація процесів, сприяння продуктивній зайнятості, забезпечення гідних умов та гідної оплати праці, розвиток соціальної сфери та створення гідних умов життєдіяльності для тих, хто ще або вже не може себе захистити.

Ще один міф, який необхідно подолати задля унеможливлення деградації соціального розвитку, – це твердження, що умови глобалізації знижують роль держави в розробленні і здійсненні соціальної політики, яка

має перейти переважно у відання інших інститутів громадянського суспільства. За цим міфом, побутує твердження, що в провідних країнах світу знижується роль держави в реалізації соціальної політики і домінують «захисні» важелі. Насправді, реальністю для більшості країн Заходу є масштабність, розширення та ускладнення функцій держави в соціально-трудовій сфері (що відбувається під впливом процесів глобалізації), а не зниження ролі національної держави в цій сфері. Інша справа, що методи впливу національних урядів на соціально-трудова сферу та соціальний розвиток, діапазон їхньої регулюючої діяльності ті, що були 10-15 років тому. Великим перебільшенням є твердження про крах моделей соціальної держави під тиском глобалізації та інших тенденцій сьогодення. Не мають практичного підтвердження ідеї «дешевої», «малої» держави, мінімального її втручання в соціально-економічне буття.

Вимагає критичного сприйняття й поширена в суспільстві думка, що державний бюджет України в останні роки є надто соціальним. Перш ніж підтвердити або спростувати цей висновок, слід визначитися з критеріями рівня соціальності бюджету. Автор поділяє позицію тих економістів, які критерій соціальності головного фінансового плану вважають не стільки структурою його витрат, скільки здатністю вирішувати наявні соціальні проблеми. Якщо керуватися цим критерієм, то є всі підстави стверджувати, що український бюджет у найближчій перспективі не стане соціальним, оскільки його фінансові можливості не дозволяють гідно вирішити соціальні проблеми і власне «соціалізацію» економічних відносин на рівні європейських вимог.

Водночас владні структури, інститути громадянського суспільства можуть і повинні виходити з позицій, що будь-який бюджет за своєю суттю і призначенням має бути здебільшого соціальним. Адже суспільство, його суб'єкти свідомо відраховують частину зароблених доходів для усупільненого, централізованого розв'язання нагальних проблем, перш за все соціального характеру, через інститут місцевих і державного бюджетів.

Наступний міф, що сприяє збільшенню асиметрії між економічним і соціальним розвитком, це нав'язана суспільству думка про те, що становлення ринкової економіки неминуче пов'язане зі значним розшаруванням, зростаючою нерівністю. Під цим гаслом протягом двох останніх десятиліть здійснювалися розподільчі та перерозподільчі процеси, наслідком яких стали гострі диспропорції в соціальній сфері, що проявляються, по-перше, у надмірній нерівності доходів та бідності населення, по-друге, у надзвичайній нерівності розподілу власності.

Розподіл ресурсів, доходів завжди характеризується певною мірою нерівністю. Остання є системною характеристикою розподільчих відносин у сфері доходів і розподілу суспільних благ у цілому. При однакових обсягах ресурсів доступність до них конкретних груп населення та окремих індивідів може варіюватися. Утім, науково доведено і практично підтверджено, що нерівність повинна вписуватися в суспільно прийнятні межі, що значні масштаби і глибина нерівності не є іманентними характеристиками ринкового господарства. Дослідження, проведені в останні роки Світовим банком, іншими міжнародними організаціями, підтверджують негативний вплив надмірної нерівності на економічне зростання. Відзначимо також, що цілий ряд досліджень, побудованих на динамічних моделях ринку, показують, як зростання нерівності, що не стримується прогресивними податками та перерозподілом доходів, призводить до значного зростання доходів лише багатих і зубожіння всіх інших верств населення.

Це, на жаль, підтверджується і українською практикою. Існуючі в Україні механізми формування та перерозподілу доходів населення налаштовані і працюють на користь заможних громадян, адже велика частина сукупного приросту доходів фактично спрямовується на збільшення доходів найзаможніших. Діючий формат розбудови соціальної політики продукує аномальні явища, коли нерівність і концентрація доходів заможних зростають, а деформовані розподільчі механізми не дають змоги скоротити масштаби і глибину бідності навіть в умовах економічного зростання.

Форсоване зростання і без того високих доходів відбувається на тлі меншого податкового тягаря для багатих, оскільки більша частка їхніх доходів виступає не у формі заробітної плати, а як дивіденди, відсотки та ін., які оподатковуються за більш низькими податками або взагалі не оподатковуються. Прірва між багатством і бідністю, нерівністю в широкому значенні в Україні є надзвичайна порівняно із ситуацією в розвинених країнах світу. Якщо в країнах Європейського Союзу статки 10 % найбагатших і 10 % найбідніших відрізняються в п'ять-шість разів, то в Україні в 35-40 разів. Таке суспільство апріорі не може бути ані соціально згуртованим, ані стійким. Ми повинні розуміти, що без перебудови розподільчих механізмів у напрямі розумного обмеження зростання високих доходів із використанням потенціалу економічно-правових заходів неможливо скоротити неприпустимо велику нерівність, зменшити бідність та створити умови для сталого соціально-економічного розвитку. Отже, не зменшуючи ролі ресурсної складової соціальної політики, ми повинні суттєво посилити потенціал її інституціонального компонента.

Отже, в українській державі ще не розроблена ефективна модель національної соціальної політики, де було б поєднано досягнення сучасних європейських моделей та врахована національна специфіка надання соціальної допомоги в умовах економічного реформування суспільства.

Питання для самоперевірки

1. Визначити економічні чинники впливу на соціальну політику держави.
2. Дати визначення поняття «державна соціальна політика».
3. Визначити основні засади внутрішньої політики держави в соціальній сфері.
4. Розкрийте основні принципи соціально-економічної політики держави.
5. Назвіть основні економічні пріоритети соціального спрямування.
6. У чому полягають цілі та завдання соціально-економічної політики держави?
7. Що таке соціальні амортизатори та якою є їхня роль в економіці?
8. Проаналізуйте елементи механізму розподілу та перерозподілу доходів.

9. Які цілі переслідує держава, регулюючи мінімальний розмір заробітної плати?
10. Проаналізуйте проблеми, що стримують формування середнього класу в Україні.
11. Яку роль у реалізації соціальної політики відіграє соціальне страхування?
12. Фактори, що обумовлюють рівень прожиткового мінімуму.
13. Заходи державного регулювання соціальної політики.
14. Охарактеризувати показники рівня бідності.
15. Основні елементи системи соціального захисту населення.
16. Напрями економічної стратегії держави для української економіки.
17. Розкрийте основні функції соціально-економічної політики держави.
18. Визначте основні завдання соціально-економічної політики держави.
19. Наукові трактування поняття «соціальна справедливість».
20. Категорія справедливості в соціальній системі держави.
21. Політичний чинник соціальної політики.
22. Глобальний аспект соціальної справедливості.
23. Деформація соціальної справедливості.

Рекомендована література

1. Актуальні проблеми соціальної політики України: Навч. посібн. / А.О. Ярошенко, Н.Б. Отрешко, С.В. Толстоухова, Л.А. Литва, І.М. Чернін, С.В. Пасічніченко, Ткач, Ю.С. Фіголь. За ред. А.О. Ярошенко. – К., НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. – 222с.
2. Алексеев Н.Н. Основы философии права / Н.Н. Алексеев – СПб.: Юридический институт, 1998. – 216 с.
3. Грищук О.В., Добош З.А. Конвергенція справедливості і права: філософсько-правовий аспект: [монографія] / О.В. Грищук, З.А. Довбаш – Хмельницький: Хмельницький університет управління і права, 2013. – 272 с.
4. Головка-Гавришева О. І. Правове регулювання соціальної політики у Європейському Союзі: теоретичні аспекти [монографія] / О. І. Головка-Гавришева – Львів, 2008. – 220 с.
5. Кальной и.И. Философия права: учебник / И.И. Кальной – СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Прес», 2006. – 259 с
6. Качан Лідія Соціальна справедливість: гідна праця та соціальний захист / Лідія Качан // Соціальний захист – 2013. - №2. – С. 7-11.
7. Корецька С.О. Соціальна політика України: теорія, методологія і механізми реалізації [монографія] / С.О. Корецька – Донецьк: Юго-Восток, 2010. – 445 с.
8. Кочетков А. А. Основы экономической теории: курс лекций // А. Кочетков. – 2-е изд. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К^о», 2005. – 492 с.

9. Ламперт Хайнц. Социальная рыночная экономика. Германский путь / Л. Хайнц. – М.: Дело, 1994.
10. Лопушняк Г. С. Державна соціальна політика як передумова економічного розвитку України [монографія] / Г.С. Лопушняк – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2011. – 372 с.
11. Макарова О.В. Соціальна політика в Україні: Монографія / О.В. Макарова ; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. — К., 2015. — 244 с
12. Нерсесянц В.С. Философия права: учебник / В.С. Нерсесянц. – М.: Норма, 2009. – 848
13. Огаренко Т.О. Соціально-правові регулятори українського суспільства: [монографія] / Т.О. Огаренко. – Запоріжжя: КПУ, 2012. – 240 с.
14. Право, общество, государство: история, современные тенденции и перспективы развития: [монография] / [И.А. Воронина, Т.К. Захарченко, Н.Н. Олейник и др.] – Донецк: Юго-Восток, 2013. – 291 с.
15. Ролз Дж. Теория справедливости / Дж. Ролз [пер. с англ. В. Целищева, В. Карпович, А. Щевченко] – Новосибирск: Изд-во НГУ, 1995. – 536 с.
16. Становлення ідеологічних засад соціальної політики в сфері соціального захисту населення в Україні: Підручник для вищих навчальних закладів / За заг. ред. А.О. Ярошенко / Л.А. Литва, Н.Б. Отрешко, С.В. Пасічніченко. – Київ, 2013. – 150 с.
17. Хайруллин В.И. Категория справедливости в истории политико-правовой мысли / В.И.Хайруллин. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 192 с.
18. Ягодка А. Г. Соціальна інфраструктура і політика: навч. посібн. / А. Ягодка – К.: КНЕУ, 2000. – 168 с.
19. Ярова Л. В. Соціальна політика України в контексті європейської інтеграції [монографія] / Л. В. Ярова – Одеса: Фенікс, 2011. – 320 с.

Модуль IV. Соціальна політика в системі забезпечення прав людини

4.1. Правове регулювання соціальної політики

Державна соціальна політика базується на системі нормативно-правових актів, дотримання яких є обов'язковим для кожного громадянина, незалежно від його майнового стану, етнонаціональної чи конфесійної приналежності, а також ратифікованих Україною міжнародних норм.

На сучасному етапі процес розроблення нормативно-правового забезпечення соціальної політики дещо активізувався, хоча самі документи

як і з концептуального погляду, так і за змістом не є досконалыми, оскільки прийняті без урахування закономірностей розвитку суспільства і об'єктивних економічних законів, теоретичного обґрунтування або як протилежність теоретичним висновкам чи здоровому глузду.

Основоположним актом соціального законодавства України є її Конституція. Вона визначає найбільш загальні концептуальні підходи до формування соціальної політики, побудови соціальної держави. Цей документ урегулює організаційне забезпечення соціальної політики на різних рівнях державної влади, управління та місцевого самоврядування. Зокрема в ст. 92 Конституції України зазначено, що виключно законами України визначаються основи соціального захисту, форми і види пенсійного забезпечення; засади регулювання праці, зайнятості, сім'ї, охорони дитинства, материнства, батьківства; виховання, освіти, культури та охорони здоров'я; екологічної безпеки. Статті 85, 106, 116, 138, 142, 143 визначають повноваження Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, зокрема питання соціальної політики.

Відповідно до Основного Закону України, держава гарантує кожному громадянину право на працю, право на своєчасне одержання винагороди за працю на належному рівні, право на соціальний захист, право на житло, право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, право на охорону здоров'я, медичну допомогу, медичне страхування та право на освіту.

Правову основу соціальної політики української держави, окрім Конституції України, складають такі нормативно-правові акти, що регулюють засади соціальної політики та механізм її реалізації:

- 1- Міжнародні нормативно-правові акти у сфері соціальної політики, ратифіковані в установленому порядку.
- 2- Закони України.
- 3- Постанови та інші акти Верховної Ради України.
- 4- Укази і розпорядження Президента України

5- Постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України.

6- Акти органів місцевої адміністрації.

Одним із пріоритетних напрямів європейській інтеграції була визначена адаптація соціальної політики України до стандартів Європейського Союзу, що означає реформування цієї сфери з активним залученням інститутів і програм Європейського Союзу, включаючи системи страхування, охорони праці, здоров'я, пенсійного забезпечення, політики зайнятості та ін. Важливим у цьому контексті став намір України ратифікувати Європейську соціальну хартію і укласти міжнародні договори про координацію систем соціального забезпечення працівників, які мають українське громадянство і працюють на території держав-членів Євросоюзу.

У посланні Президента України Верховній Раді України «Європейський вибір. Концептуальні основи стратегії економічного і соціального розвитку на 2002-2011 рр.» наголошувалося, що Україна має набути членство в СОТ у 2002-2003 рр., підписати з Євросоюзом угоду про асоціацію і домовитися про створення зони вільної торгівлі в 2003-2004 рр. і митного союзу в 2005-2007 рр., досягти створення реальних передумов для вступу України в Європейський Союз до 2011 року.

На сьогодні з цих пунктів поки що вдалося досягти вступу України до Світової організації торгівлі (2008р.).

Міжнародну соціальну політику можна представити такими нормативно-правовими актами: Загальна декларація прав людини, Європейська соціальна хартія, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, конвенційні стандарти Міжнародної організації праці та інші міжнародні документи.

Загальну декларацію прав людини ще у грудні 1946 року Генеральна Асамблея ООН проголосила як завдання, до виконання якого повинні прагнути всі народи і всі держави з тим, щоб кожна людина і кожний орган суспільства прагнули через освіту сприяти поважанню цих прав і свобод та забезпеченню за допомогою національних і міжнародних прогресивних

заходів загального та ефективного визнання і здійснення їх як серед народів держав-членів ООН, так і на територіях народів, що перебувають під їх юрисдикцією.

В єдиному пакеті із Загальною декларацією прав людини знаходиться і Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН у 1966 році й ратифікований Україною в 1976 році. У ньому зазначені обов'язки, покладені на кожну державу, щодо дотримання і забезпечення гарантій реалізації основних прав людини в економічній, соціальній та культурній сферах.

Європейська соціальна хартія (переглянута) і протоколи до неї гарантують певну кількість основних соціальних прав. Підписавши її у 1996 році Україна визначила цілі, до здійснення яких прагнутиме, і як член Ради Європи взяла на себе зобов'язання щодо дотримання встановлених останньою норм, зокрема у сфері соціальної безпеки. На жаль, Верховна Рада України так і не ратифікувала трьох із дев'яти обов'язкових статей Європейської соціальної хартії, до яких належить ст.12 – право на соціальне забезпечення, ст.13 – право на соціальну та медичну допомогу, ст.19 – право трудящих-мігрантів та їхніх сімей на захист і допомогу. Україна також не приєдналася до п.1 ст.4 Хартії, яка гарантує право на справедливий винагороду, при цьому всі зазначені права, окрім прав мігрантів, гарантовані Конституцією України.

Важливим нормативним документом є також і Європейський кодекс соціального забезпечення, який було прийнято ще в 1964 р. і держава Україна прагне його ратифікувати. Він гарантує мінімальні рівні захисту, зокрема медичне обслуговування, страхову допомогу внаслідок хвороби та нещасного випадку на виробництві, народження дитини, безробіття, інвалідності, втрати годувальника, а також виплати багатодітним сім'ям і пенсії.

Серед конвенцій, які сприяють переїзду робітників та їхніх сімей з однієї країни до іншої для їх правового захисту та соціального забезпечення, слід виділити такі:

- Європейська конвенція із соціальної та медичної допомоги, що базується на принципі рівного ставлення. Кожна держава, що є стороною цієї конвенції, зобов'язується надавати громадянам, які перебувають на території цієї держави, а походять з інших держав-учасниць конвенції, таку саму соціальну й медичну допомогу, як і громадянам своєї країни;
- Європейська конвенція про соціальне забезпечення, яка базується на основних чотирьох принципах: рівне ставлення, однакове застосування законодавства, збереження прав, виплата грошових соціальних виплат особам, які переїхали на територію іншої країни. Ця конвенція покриває все законодавство, що регулює питання допомоги в разі захворювання, народження дитини та інвалідності, пенсій за вислугою років та втрати годувальника, допомоги внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання, виплат, пов'язаних зі страхуванням життя та безробіттям, а також грошових виплат на сім'ю.

Головними завданнями соціальної політики відповідно до Конвенції Міжнародної організації праці є:

- підвищення життєвого рівня (розділ II, ст. 3 про необхідність узгодження планування економічного розвитку для поєднання з еволюцією відповідних груп населення шляхом уникнення руйнування традиційних соціальних структур; ст. 4 стосовно заходів розвитку виробництва і підвищення життєвого рівня виробників сільськогосподарської продукції; ст. 5 щодо забезпечення відповідних умов незалежним виробникам і найманим працівникам для досягнення відповідного життєвого рівня та забезпечення дотримання прожиткового мінімуму);
- правове регулювання статусу працівників-мігрантів (розділ III, ст. 6 про умови найму трудівників-мігрантів; ст. 7 щодо компенсацій районам відтоку робочої сили із заробітної плати і збережень працівників-

мігрантів; ст. 8 про договірно-правове регулювання статусу працівників-мігрантів між державам; ст. 9 про врахування вартості проживання під час трудової міграції);

- оплата праці та пов'язані з нею питання (розділ IV, ст. 10 про встановлення мінімальної заробітної плати та пов'язані з цим права працівників; ст. 11 про ведення обліку виплати заробітної плати, інформування про її розмір, форму та місце виплати; ст. 12 про аванси; ст. 13 про підтримку добровільних форм збереження заробітної плати);

- заборона всіх видів та форм дискримінації у трудових відносинах (розділ V, ст. 14 про скасування усіх видів дискримінації щодо трудового законодавства, допуску на державну службу, умов найму і кар'єрного росту, умов праці, забезпечення принципу рівної оплати за працю однакової вартості);

- просвітництво та професійна освіта (розділ IV, ст. 15 про створення мережі загальної і професійної освіти дітей та підлітків, мінімального віку прийняття на роботу, ст. 16 про створення системи підвищення кваліфікації кадрів).

Гармонізація правового регулювання трудових відносин у рамках міжнародних міждержавних організацій спричинює необхідність узгодження національно-правового регулювання соціальної політики, метою якої є гарантування соціальної захищеності та безпеки всього населення держави.

Особливе місце в механізмі здійснення державного впливу, регулювання суспільних відносин займає Верховна Рада України, яка за своїм статусом єдиного органу законодавчої влади повинна створювати правову основу ефективного впровадження державної соціальної політики.

Першочергове значення серед загальнодержавних законів, що регулюють питання соціальної політики належить Закону України «Про державні стандарти та державні соціальні гарантії» із змінами, унесеними від 15 березня 2012 року. Цей закон визначає правові засади формування та застосування державних соціальних стандартів і нормативів, спрямованих на

реалізацію основних соціальних гарантій, закріплених Конституцією та законами України. У ньому зазначено, що «державні соціальні гарантії та державні соціальні стандарти і нормативи є основою для розрахунку видатків на соціальні цілі та формування на їх основі бюджетів усіх рівнів та соціальних фондів, міжбюджетних відносин, розроблення загальнодержавних і місцевих програм економічного і соціального розвитку». Нормативи витрат (фінансування) визначаються як «показники поточних і капітальних витрат із бюджетів усіх рівнів на забезпечення задоволення потреб на рівні, не нижчому від державних соціальних стандартів і нормативів».

Прийняття Бюджетного кодексу України дозволило визначити фінансовий норматив бюджетної забезпеченості, який необхідно розуміти як гарантований державою та визначений на основі відповідних соціальних стандартів рівень фінансового забезпечення завдань і функцій, що здійснюються відповідно Радою Міністрів Автономної Республіки Крим, місцевими державними адміністраціями, виконавчими органами місцевого самоврядування, які використовуються для визначення обсягу міжбюджетних трансфертів.

Аналізуючи правові основи регулювання державної політики в Україні, вважаємо за доцільне зосередити увагу на законодавчих актах, які встановлюють зв'язок соціальних виплат із грошовим еквівалентом забезпечення мінімального гарантованого рівня життя. Так ще в 1991 році був прийнятий Закон України «Про мінімальний прожитковий бюджет». Цей бюджет був прожитковим мінімумом і закладав основу для наступних розрахунків соціальних виплат, які гарантували б соціально прийнятний рівень життя. Для закладання правової основи надання адресної матеріальної допомоги найменш захищеним верствам населення в 1994 році був прийнятий Закон України «Про межу малозабезпеченості». У 1999 році Верховна Рада України прийняла Закон України «Про прожитковий

мінімум», який є одним із соціальних стандартів. Для реалізації зазначених законів характерним є збільшення цього соціального нормативу.

Загальні питання пенсійного забезпечення в Україні регламентують закони України «Загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», «Про пенсійне забезпечення», «Про пенсії за особливі заслуги перед Україною», «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове соціальне страхування». Окрім них, існують закони, що регулюють питання пенсійного забезпечення окремих категорій населення, зокрема громадян, постраждалих унаслідок Чорнобильської катастрофи, військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, журналістів, державних службовців, наукових працівників, прокурорів, суддів, працівників гірських районів, народних депутатів та ін. Така велика кількість законодавчих актів свідчить про недосконалість чинного законодавства, а також про диференціацію населення в питаннях призначення та розрахунку розміру пенсії.

Відповідно до Основ законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, які було ухвалено для реалізації Концепції соціального забезпечення населення України, існує п'ять видів цього страхування: пенсійне страхування; страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням; медичне страхування; страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності; страхування на випадок безробіття.

Першим прийнятим законом із окремих видів загальнообов'язкового державного соціального страхування був Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності». Цим законом встановлено страхування від нещасного випадку за принципом паритетності держави представників, застрахованих

осіб і роботодавців в управлінні зазначеного виду страхування (управління фондом соціального страхування від нещасних випадків).

Аналогічні норми встановлені і законами України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття», «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності і витратами, обумовленими народженням та похованням», «Про розмір внесків на деякі види загальнообов'язкового державного соціального страхування».

Із 1 січня 2011 року набрав чинності Закон України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування». Цим нормативним актом запроваджено єдиний соціальний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, а функції щодо розпорядження внесками всіх фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування передані Пенсійному фонду .

Не прийнято ще законодавчого акта стосовно обов'язкового медичного страхування, який би міг значно поліпшити фінансове забезпечення охорони здоров'я.

Вирішення органами місцевого самоврядування значного обсягу соціальних проблем є реалізацією соціальних зобов'язань держави. Це підтверджується і Законом України «Про місцеве самоврядування», який містить низку норм та вимог щодо здійснення соціального захисту населення на місцевому рівні: необхідність формування і реалізації місцевих соціальних програм; залучення недержавних суб'єктів до здійснення заходів соціальної політики, зокрема на договірних засадах; повноваження органів місцевого самоврядування щодо формування небюджетних фондів і розпорядження їхніми коштами в інтересах територіальної громади; встановлення і забезпечення додаткових до державних соціальних гарантій населенню; встановлення соціальних пільг юридичним і фізичним особам, які надають безоплатні соціальні послуги уразливим верствам населення.

Також законом визначені власні та делеговані повноваження виконавчих органів сільських, селищних і міських рад у сфері соціального захисту населення та у сфері освіти, охорони здоров'я, культури, спорту.

До основних недоліків чинного законодавства належать: невизначеність пріоритетності в прийнятті законодавчих актів, велика кількість змін і доповнень до вже прийнятих законів, нестабільність та внутрішня суперечливість законодавчих актів та норм, правова неврегульованість багатьох суспільних відносин, недостатня наукова обґрунтованість частини законодавчих актів, відсутність належного тлумачення більшості нормативних документів. Певні недоліки зумовлені відсутністю послідовних дій у сфері державної соціальної політики і забезпечення на її основі не лише єдності нормативно-правової системи в державі, а й узгодженості й стабільності, розрахованої на тривалу перспективу.

Проголошення України як соціальної держави вимагає здійснення активної та послідовної політики, спрямованої на забезпечення гідного рівня життя та умов праці, а також досягнення взаєморозуміння в суспільстві.

Особлива роль у сфері формування та реалізації державної соціальної політики належить Президенту України. Нормативно-правові акти, видані Президентом України, можна об'єднати за певними групами:

1. Укази Президента України, що мають організаційне спрямування.

«Про Положення про Міністерство соціальної політики України» від 06.04.2011 р. – встановлює основні завдання, функції та права Міністерства соціальної політики України як головного органу у системі центральних органів виконавчої влади з формування та забезпечення реалізації державної політики у сферах зайнятості населення та трудової міграції, трудових відносин, соціального захисту населення, із питань сім'ї та дітей, а також захисту прав депортованих за національною ознакою осіб, які повернулися в Україну, та як спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків та

спеціально уповноваженого органу виконачої влади з питань попередження насильства в сім'ї. Визначає повноваження міністра цього органу.

«Про Положення про Пенсійний фонд України» від 06.04.2011р. – встановлює основні завдання та функції Пенсійного фонду України, повноваження його голови, визначає статус цієї установи як центрального органу виконачої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через віце-прем'єр-міністра України – Міністра соціальної політики. Створений для забезпечення реалізації державної політики з питань пенсійного забезпечення та збору, ведення обліку надходжень від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

«Про Положення про Державну інспекцію України з питань праці» від 06.04.2011 р. – встановлює основні завдання та функції Державної інспекції України з питань праці, повноваження її голови, визначає статус цієї установи як центрального органу виконачої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через віце-прем'єр-міністра України – Міністра соціальної політики України. Забезпечує реалізацію державної політики з питань нагляду та контролю за дотриманням законодавства про працю, зайнятість населення, законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності. У зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, на випадок безробіття в частині призначення нарахування та виплати допомоги, компенсацій, надання соціальних послуг та інших видів матеріального забезпечення для дотримання прав та гарантій застрахованих осіб.

«Про Положення про Міністерство культури України » від 06.04.2011 р. – встановлює основні завдання, функції та права Міністерства культури України як головного органу в системі центральних органів виконачої влади щодо формування державної політики у сфері

кінематографії, формування та забезпечення реалізації державної політики у сферах культури та мистецтв, охорони культурної спадщини, вивезення, ввезення і повернення культурних цінностей, державної мовної політики, а також спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у сфері міжнаціональних відносин, релігії та захисту прав національних меншин України. Визначає повноваження міністра цього органу.

«Про Положення про Державну службу з питань інвалідів та ветеранів війни України» від 06.04.2011 р. – встановлює основні завдання та функції Державної служби з питань інвалідів та ветеранів війни України, повноваження її голови, визначає статус цієї установи як центрального органу виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через віце-прем'єр-міністра України – Міністра соціальної політики України. Створена для забезпечення реалізації державної політики у сфері соціального захисту інвалідів, ветеранів війни, інших осіб, на яких поширюється дія Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», ветеранів праці, ветеранів військової служби, військовослужбовців, звільнених у запас або відставку, жертв нацистських переслідувань.

«Положення про Державну міграційну службу України» від 06.04.2011 р. – встановлює основні завдання та функції Державної міграційної служби України, повноваження її голови, визначає статус цієї установи як центрального органу виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України. Створена для реалізації державної політики у сферах міграції (імміграції та еміграції), реєстрації фізичних осіб, біженців та інших, визначених законодавством, категорій мігрантів.

«Про затвердження Положення про Державну службу України з лікарських засобів» від 08.04.2011 р. – встановлює основні завдання та функції Державної служби України з лікарських засобів, повноваження її голови, визначає статус цієї установи як центрального органу виконавчої

влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра охорони здоров'я України. Створена для забезпечення реалізації державної політики у сферах контролю якості та безпеки лікарських засобів, зокрема медичних імунобіологічних препаратів, медичної техніки і виробів медичного призначення, що перебувають в обігу та/або застосовуються у сфері охорони здоров'я, дозволені до реалізації в аптечних закладах і їх структурних підрозділах, а також ліцензування господарської діяльності з виробництва лікарських засобів, гуртової та роздрібної торгівлі лікарськими засобами.

«Про положення про Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України» від 08.04.2011 р. – встановлює основні завдання, функції та права Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України як головного органу у системі центральних органів виконавчої влади з формування та забезпечення реалізації державної політики у сфері освіти і науки, інновацій та інформатизації, інтелектуальної власності, молоді, фізичної культури та спорту. Визначає повноваження міністра цього органу.

«Питання Державної служби України з питань протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу та інших соціально-небезпечних захворювань» від 08.04.2011 р. – встановлює основні завдання та функції Державної служби України з питань протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу та інших соціально-небезпечних захворювань, повноваження її голови, визначає статус цієї установи як центрального органу виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра охорони здоров'я України.

«Про Положення про Міністерство охорони здоров'я України» від 13.04.2011 р. встановлює основні завдання, функції та права Міністерства охорони здоров'я як головного органу у системі центральних органів виконавчої влади у формуванні та забезпеченні реалізації державної політики у сфері охорони здоров'я, формуванні державної політики у сферах санітарного та епідеміологічного благополуччя населення, створення,

виробництва, контролю якості та реалізації лікарських засобів, медичних імунобіологічних препаратів і медичних виробів, протидії ВІЛ-інфекції\СНІДу та іншим соціально небезпечним захворюванням.

«Про Положення про Державну службу молоді та спорту України» від 31.05.2011 р. – встановлює основні завдання та функції Держмолодьспорту України, повноваження голови, визначає статус цієї установи як центрального органу виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра освіти і науки, молоді і спорту України. Створена для реалізації державної політики у молодіжній сфері, сфері фізичної культури і спорту.

2. Укази Президента України спрямовані на вирішення поточних проблем:

«Про затвердження комплексних заходів щодо профілактики бездоглядності та правопорушень серед дітей, їх соціальної реабілітації в суспільстві» від 18.03.1998 р. – формування основи для комплексного вирішення питань щодо профілактики бездоглядності та правопорушень серед дітей і створення належних умов для фізичного, інтелектуального та духовного розвитку дітей, а також їх підготовки до самостійного життя. Спеціальний акт, спрямований на вирішення проблем дитячої бездоглядності та правопорушень серед дітей. Ним було передбачено комплекс профілактичних і запобіжних дій для протидії дитячій безпритульності, які раніше не були передбачені в національному законодавстві.

«Про заходи щодо поліпшення становища багатодітних сімей» від 12.11.1999 р. – забезпечення сприятливих умов для виконання багатодітними сім'ями своєї соціальної функції; підвищення життєвого рівня багатодітних сімей; утвердження ролі сім'ї як основи суспільства.

«Про додаткові заходи щодо запобігання дитячій бездоглядності» від 28.01.2000 р. – запобігання поширенню дитячої бездоглядності; соціальний захист дітей, що залишилися без батьківського піклування; підвищення ефективності профілактики правопорушень серед дітей. У ньому було

враховано досвід виконання Указу Президента України від 18.03.1998 р. та передбачено додаткові заходи щодо посилення соціалізації бездоглядних дітей.

«Про додаткові заходи посилення соціального захисту інвалідів та проведення у 2003 році Року людей з інвалідністю» від 02.12.2002 р. – посилення соціального захисту інвалідів; створення умов для нормальної життєдіяльності інвалідів; покращення доступу інвалідів до об'єктів соціальної інфраструктури. Визначив низку заходів для адаптації національного законодавства до міжнародних стандартів у сфері соціального захисту та соціальної реабілітації інвалідів.

«Про додаткові заходи щодо вдосконалення системи здійснення соціальних виплат громадянам» від 05.05.2004 р – удосконалення системи здійснення соціальних виплат громадянам; підвищення ефективності механізмів управління системою здійснення соціальних виплат громадянам; поліпшення матеріального становища окремих категорій громадян.

Спрямований на ліквідацію заборгованості із соціальних виплат різним соціально незахищеним категоріям і збільшення бюджетних асигнувань на соціальний захист громадян, постраждалих унаслідок Чорнобильської катастрофи. Було задекларовано пріоритети соціальної бюджетної політики на наступні періоди, а також концентрацію повноважень у сфері соціального захисту та соціального забезпечення в рамках Міністерства праці та соціальної політики України.

«Про заходи щодо посилення державної підтримки колишніх політичних в'язнів, репресованих та їх громадських організацій» від 11.07.2005 р. – покращення соціального і правового захисту колишніх політичних в'язнів і репресованих громадян; вирішення життєво важливих проблем колишніх політичних в'язнів і репресованих громадян. Спрямований на усунення недоліків чинного законодавства та передбачив підготовку відповідних змін, а також розроблення проекту

загальнодержавної програми соціального захисту колишніх політичних в'язнів, схваленою КМУ.

«Про основні напрями вдосконалення системи соціальних виплат населенню» від 10.05.2006 р. – посилення соціального захисту соціально вразливих верств населення та спрощення процедур надання державної соціальної допомоги. Визнано за необхідне вдосконалити моніторинг системи соціальних виплат, упорядкувати види державної соціальної допомоги та посилити адресність соціальної підтримки окремих груп населення, спростити процедури призначення державної соціальної допомоги, запровадити нові технології прийому громадян в органах праці та соціального захисту населення за принципом «єдиного вікна», удосконалити інститут державних соціальних інспекторів, впровадити міжнародний досвід використання сучасних соціальних технологій та методів роботи.

«Про додаткові невідкладні заходи протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу в Україні» від 12.12.2007 р. – вдосконалення міжвідомчої та міжсекторальної координації у сфері протидії ВІЛ-інфекції\СНІДу; посилення контролю за виконанням законодавства із запобігання ВІЛ-інфекції\СНІДу та соціального захисту населення. Визначено низку заходів, спрямованих на медичну та соціальну реабілітацію ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД, а також утворення Координаційної ради з проблем ВІЛ-інфекції/СНІДу, туберкульозу та наркоманії як консультативно-дорадчого органу при Президентові України.

«Про заходи щодо сприяння розвитку пластового (скаутського) руху в Україні» від 28.03.2008 р. – створення сприятливих умов для розвитку пластового (скаутського) руху в Україні, спрямованого на всебічний розвиток молоді особистості, її моральних, духовних, і фізичних якостей, патріотичне виховання підрастаючого покоління, відродження історичних і культурних традицій українського народу.

«Про заходи щодо забезпечення житлових прав мешканців гуртожитків» від 24.11.2008 р. – вжиття заходів щодо унеможливлення примусового виселення мешканців з гуртожитків на період до законодавчого

врегулювання питання щодо механізму реалізації права таких мешканців на приватизацію у гуртожитках житла, у якому вони проживають.

«Про додаткові заходи щодо вдосконалення соціального діалогу в Україні» від 19.05.2008 р. – передбачає врахування КМУ під час формування основних напрямів соціально-економічного розвитку України та розроблення заходів щодо їх реалізації пропозицій Національної тристоронньої соціально-економічної ради; забезпечення перегляду за участю сторін соціального діалогу методології формування наборів продуктів харчування, а також мінімальних наборів послуг, необхідних для задоволення основних соціальних та культурних потреб особистості, з метою об'єктивного визначення рівня державних соціальних гарантій і державних соціальних стандартів; запровадження в установленому порядку механізму гарантування безумовної виплати роботодавцями компенсації працівникам за затримку виплати заробітної плати. Прийнятий 23 грудня 2010 року Закон України «Про соціальний діалог в Україні».

«Про деякі заходи щодо сприяння вирішенню актуальних проблем молоді» від 06.01.2010 р. – встановлює завдання для органів виконавчої влади щодо вживання заходів для своєчасної та в повному обсязі виплати стипендій студентам вищих навчальних закладів; активізації роботи з пропаганди здорового і безпечного способу життя, забезпечення належного контролю за рекламою, кіно- та відеопродукцією з метою недопущення пропаганди в молодіжному середовищі насильства та жорстокості, національної та релігійної ворожнечі; удосконалення планування витрат, пов'язаних із пільговим проїздом студентів вищих та учнів професійно-технічних навчальних закладів, а також зобов'язує КМУ передбачити відповідні кошти у бюджеті для реалізації Державної програми забезпечення молоді житлом на 2002-2012 рр. та інших заходів, спрямованих на підтримку молодіжних і дитячих громадських організацій.

«Про невідкладні заходи з подолання бідності» від 26.02.2010 р. – визначає заходи подолання бідності, передусім її найгостріших проявів, є

найважливішим пріоритетом у здійсненні реформ в Україні – соціальній державі, яка має на меті впровадження європейських стандартів життя та встановлює завдання для органів влади щодо розроблення певних механізмів та заходів для підвищення ефективності державної політики, шляхів прискорення вирішення проблем у цій сфері.

3. Укази Президента України стратегічного спрямування:

«Про основні напрямки соціальної політики на 1997-2000 рр.» від 18.10.1997 р. – створення конкретних механізмів реалізації принципів соціально орієнтованої економіки та підвищення ефективності соціальної політики держави на основі раціонального використання наявних фінансових та матеріальних ресурсів. Перший документ глави держави щодо основних напрямів у відповідній сфері на визначений період.

«Про основні напрямки соціальної політики до 2004 року» від 24.05.2000 р. – створення умов для формування та реалізації соціальної політики на основі визначеної стратегії економічного розвитку держави. Визначив напрями державної соціальної політики на 2000-2004 рр. на основі підсумків реалізації Основних напрямів соціальної політики на 1997-2000 рр. Згодом практику визначення цих напрямів Указами Президента України було призупинено.

«Про Стратегію подолання бідності» від 15.08.2001 р. – визначення основних напрямів державної політики щодо стабільності та підвищення рівня життя громадян, подолання найгостріших проявів бідності; створення об'єктивних передумов для стабільного зростання реальних грошових доходів населення; забезпечення оптимального рівня зайнятості населення. Уперше було визнано бідність як загальнонаціональну соціальну проблему, а також визначено основні напрями державної політики щодо подолання бідності на період до 2010 року, зокрема щорічне розроблення та затвердження Кабінетом Міністрів України заходів для реалізації відповідної стратегії.

«Про Концепцію ціноутворення у сфері житлово-комунальних послуг» від 28.12.2007 р. – визначення пріоритетних напрямів та завдань щодо вдосконалення ціноутворення у сфері житлово-комунальних послуг, забезпечення захисту прав споживачів на отримання ними товарів і послуг належної якості в достатньому обсязі та за економічно обгрунтованими цінами, створення умов для збалансованого розвитку підприємств житлово-комунального господарства та системного правового вирішення існуючих у цій сфері проблем.

«Про Концепцію державної міграційної політики» від 30.05.2011 р. – визначає напрями, стратегічні завдання державної міграційної політики України, принципи і пріоритети діяльності державних органів у сфері міграції, напрями вдосконалення її законодавчого та інституціонального забезпечення, а також механізми реалізації Концепції.

Процес формування та реалізації державної соціальної політики України, контрольований Президентом України, не є можливим поза функціонуванням значного кола пов'язаних із соціальною політикою структур законодавчої і виконавчої влади. По суті, саме взаємодія цих структур між собою становить зміст соціальних процесів у країні від етапу визначення пріоритетів соціальної політики до реалізації завдань, унаслідок яких і відбувається впровадження соціальної політики.

4.2. Створення нормативно-правової бази соціальної політики

В основу формування нормативної бази соціальної політики в Україні, починаючи з 1991 р. були покладені правові засади визнаного в нашій державі міжнародного законодавства, спрямованого на забезпечення прав і свобод людини. Орієнтирами та підґрунтям для цього стали Загальна декларація прав людини. Європейська соціальна хартія, Європейський кодекс соціального забезпечення, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, конвенції

Міжнародної організації праці, такі як, наприклад, «Конвенція про політику в сфері зайнятості», «Конвенція про права дитини», «Конвенція про рівну винагороду чоловіків та жінок за працю рівної цінності» та інші міжнародні акти.

Основи нормативно-правової бази соціальної політики визначають також міжнародні та міжурядові угоди, що регламентують співпрацю і взаємодопомогу або забезпечення окремих прав та гарантій громадянам. Наприклад, це міжурядові конвенції про уникнення подвійного оподаткування, міжурядові угоди про гарантії прав у галузі пенсійного забезпечення, про взаємне працевлаштування громадян, Угода про співробітництво між Дитячим фондом ООН та Урядом України.

У цілому основні нормативні акти, що впливають на формування соціальної політики в Україні, можна згрупувати наступним чином:

- Конституція України, в якій встановлюється право на соціальний захист у ст. 46;
- декларації, хартії, конвенції та інші міжнародні угоди стосовно прав людини, які ратифіковані в Україні;
- міжнародні та міжурядові угоди;
- документи, що передбачають визначення основних принципів державної політики у сфері соціального захисту і є основою для планування політики у цій сфері (наприклад, «Основні напрями соціальної політики» та ін.);
- законодавство, в якому закріплюється надання і гарантування спеціальних прав;
- документи, що регламентують реалізацію соціальної політики щодо окремої групи громадян або певної проблеми;
- укази, розпорядження Президента України, постанови, розпорядження Кабінету Міністрів України, накази, розпорядження, постанови відповідних міністерств та відомств;
- документи, що регламентують діяльність у соціальній сфері на місцевому рівні, - акти органів місцевого самоврядування (постанови, рішення), що

стосуються впровадження місцевих програм, заходів, встановлення окремих видів соціальної допомоги тощо.

Одним з перших кроків на шляху формування соціальної політики незалежної держави стало схвалення Закону **«Про мінімальний споживчий бюджет»** у липні 1991 р. Цей бюджет, по суті, був прожитковим мінімумом і закладав основу для наступних розрахунків соціальних виплат, які б гарантували соціально прийнятний рівень життя. Передбачалось, що використання мінімального споживчого бюджету як соціального нормативу забезпечить проведення соціальної політики, спрямованої на допомогу насамперед найменш захищеним верствам населення. Також в 1991 р. набув чинності Закон **«Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні»**, в якому з урахуванням світової практики було визначено поняття й критерії інвалідності, компетенцію державних органів щодо соціального захисту цієї категорії громадян, установлено права й відповідні пільги, що надаються інвалідам, визначено систему реабілітації та забезпечення життєдіяльності.

В цей період важливу роль відіграло прийняття інших законів, спрямованих на забезпечення окремих вразливих категорій громадян. Це такі законодавчі акти, як **«Про державну допомогу сім'ям з дітьми»** від 21.11.1992 року, **«Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»** від 22.10.1993 року та ін.

Для формування власної стратегії соціального захисту важливим було схвалення Постановою Верховної Ради України 21.12.1993р. **Концепції соціального забезпечення населення України**. Закладені в Концепції ідеї передбачали поряд із вдосконаленням діючої солідарної пенсійної системи розвиток трьох складових компонентів: обов'язкового пенсійного страхування; пенсійного забезпечення за місцем роботи через пенсійні плани, що перебувають у приватному секторі; добровільного особистого страхування через недержавні пенсійні фонди. В подальшому ці норми знайшли продовження в **Основних напрямках реформування пенсійного забезпечення в Україні**, схвалених у квітні 1998 р.

У прийнятій 1996 р. Конституції в ст. 1 Україна проголосила себе демократичною, соціальною, правовою державою. Характеристика новоствореної держави як соціальної мала особливе значення з точки зору зобов'язань держави перед людиною, суспільством, особливо в аспекті гарантування соціальних прав громадянам.

«Основні напрями соціальної політики на 1997-2000 роки» стали першим державним нормативно-правовим документом, затвердженим Указом Президента України, який визначив стратегічні цілі та пріоритетні напрями соціальної політики. В Основних напрямках було визначено курс розвитку соціальної сфери на три роки, при цьому державна участь мала полягати у встановленні мінімальних соціальних гарантій, поєднанні загальнодержавних механізмів з розвитком ініціативи місцевих органів влади і створенням єдиного соціального простору, забезпечення реалізації прав громадян у соціальній сфері, зафіксованих у Конституції України і законодавчих актах.

14.01.1998р. були прийняті Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, що визначили принципи та загальні правові, фінансові й організаційні засади загальнообов'язкового державного соціального страхування громадян в Україні. Законом передбачено такі види загальнообов'язкового державного соціального страхування: пенсійне; у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням; медичне; від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності; на випадок безробіття тощо.

Логічним продовженням формування законодавчої бази щодо загальнообов'язкового державного соціального страхування стало прийняття законів **«Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття»** від 22.03.2000р., **«Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням»** від 18.01.2001 р.

Щодо такої вагомий складової державного соціального страхування, як

пенсійне, то, відповідно до **Основних напрямів реформування пенсійного забезпечення в Україні**, схвалених Указом Президента України від 13.04.1998 р., основним змістом подальшої роботи з реформування пенсійного забезпечення стало запровадження його трирівневої системи. Передбачалось, що нова пенсійна система має складатися з трьох рівнів (відповідно майбутні пенсії - з трьох частин).

Перший рівень - реформована солідарна система, побудована на принципах «соціального страхування» та «солідарності поколінь».

Другий рівень - обов'язкова накопичувальна пенсійна система. Частина обов'язкових внесків до пенсійної системи накопичуватиметься в єдиному фонді та обліковуватиметься на індивідуальних пенсійних рахунках громадян, які сплачуватимуть такі внески.

Третій рівень - система добровільного недержавного пенсійного забезпечення. Працівники матимуть можливість, за бажанням, додатково до заощаджень у загальнообов'язковій системі, перераховувати внески до обраного ними недержавного пенсійного фонду, а потім отримувати додаткову пенсію. Трирівнева пенсійна система має розподілити між трьома її складовими ризики, пов'язані зі змінами в демографічній ситуації та з коливаннями в економіці.

15.07. 1999 р. було прийнято Закон України **«Про прожитковий мінімум»**, у ст. 2 якого регламентувалось, що прожитковий мінімум застосовується для загальної оцінки рівня життя в Україні, що є основою реалізації соціальної політики та розроблення окремих державних соціальних програм; встановлення розмірів мінімальної заробітної плати та мінімальної пенсії за віком, визначення розмірів соціальної допомоги, допомоги сім'ям з дітьми, допомоги по безробіттю, а також стипендій та Інших соціальних виплат, виходячи з вимог Конституції та законів України; визначення права на призначення соціальної допомоги; визначення державних соціальних гарантій і стандартів обслуговування та забезпечення в галузях охорони здоров'я, освіти, соціального обслуговування та ін.; встановлення величини неоподаткованого мінімуму

доходів громадян; формування Державного бюджету України та місцевих бюджетів. Закон закладав правову основу для встановлення прожиткового мінімуму, затвердження та врахування його при реалізації державою конституційних гарантій громадян на соціальний захист.

Законом **«Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії»** від 5.10.2000р. було визначено правові засади формування та застосування державних соціальних стандартів і нормативів, спрямованих на реалізацію закріплених Конституцією України та законами України основних соціальних гарантій.

24.05.2000р. Президент України підписав Указ **«Про основні напрямки соціальної політики на період до 2004 року»**. Згідно з цим документом, базовими пріоритетами соціальної політики держави визнано створення необхідних умов для підвищення рівня життя населення, а саме: розвиток трудового потенціалу; формування середнього класу; недопущення надмірної диференціації населення за рівнем доходів; проведення пенсійної реформи; надання адресної підтримки незахищеним верствам населення; всебічний розвиток освіти та культури; поліпшення охорони здоров'я населення.

Поставлені завдання не були в повній мірі реалізовані на практиці, і це обумовлено цілим комплексом негативних чинників, передусім економічного характеру. Разом з тим зі схваленням Основних напрямів соціальної політики в Україні активізувалась робота щодо прийняття законів соціального спрямування.

9.07.2003р. Верховною Радою України було ухвалено базові закони з реформування системи пенсійного забезпечення — **«Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»** та **«Про недержавне пенсійне забезпечення»**.

Закон **«Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»**, розроблений відповідно до Конституції та Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, визначив принципи, засади та механізми функціонування системи загальнообов'язкового

державного пенсійного страхування, порядок призначення, перерахунку і виплати пенсій, надання соціальних послуг з коштів Пенсійного фонду, що формуються за рахунок страхових внесків роботодавців, бюджетних та інших джерел. Також Закон регулює порядок формування Накопичувального пенсійного фонду та фінансування за рахунок його коштів видатків на оплату договорів страхування довічних пенсій або одноразових виплат застрахованим особам, членам їх сімей та іншим особам.

Законом «Про недержавне пенсійне забезпечення» були встановлені детальні вимоги щодо процедури заснування недержавних пенсійних фондів, системи управління цими фондами та їх активами. Визначено, що система недержавного пенсійного забезпечення - це складова частина системи накопичувального пенсійного забезпечення, яка ґрунтується на засадах добровільної участі фізичних та юридичних осіб, крім випадків, передбачених законами, у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання учасниками недержавного пенсійного забезпечення додаткових до загальнообов'язкового державного пенсійного страхування пенсійних виплат.

Законодавство про недержавне пенсійне забезпечення складається з цього Закону, законодавства про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, законів України **«Про страхування»**, **«Про банки і банківську діяльність»**, **«Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)»**, **«Про цінні папери та фондовий ринок»**, **«Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні»**, **«Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг»** та інших нормативно-правових актів.

Основні організаційні та правові засади надання соціальних послуг були закріплені в Законі **«Про соціальні послуги»** від 19.06.2003 р. Формування системи соціальних послуг продовжилося прийняттям **Концепції реформування системи соціальних послуг** від 13.04. 2007 р. У документі зазначено, що якщо розбудова системи соціального захисту розпочалася з реформи пенсійного забезпечення та соціальних виплат, то наступний етап

передбачає реформування системи соціальних послуг з метою підвищення їх якості. Це завдання спрямоване на посилення захисту конституційних прав та свобод громадян, забезпечення поваги до кожної людини, її гідності та гуманізму. Надання якісних послуг не лише задовольняє фізичні, соціальні і культурні потреби окремої людини, але й сприяє формуванню і збереженню духовних цінностей у суспільстві.

Система соціальних послуг, згідно з Концепцією, повинна відповідати таким вимогам:

- орієнтованість на задоволення потреб отримувачів послуг;
- адресність надання послуг;
- залучення отримувача послуг до розв'язання власних проблем.
- децентралізація системи надання соціальних послуг.
- створення для надавачів соціальних послуг усіх форм власності рівних умов на ринку таких послуг;
- ефективність надання соціальних послуг;
- прозорість та підзвітність системи соціальних послуг;
- забезпечення якості соціальних послуг;
- використання найкращого досвіду.

Важливою подією в здійсненні соціального захисту в Україні стало прийняття на державному рівні рішення про збільшення допомоги при народженні дитини. З 31 березня 2005 р. допомога при народженні дитини почала виплачуватися у сумі, кратній 22,6 розміру прожиткового мінімуму. В подальшому розмір цієї допомоги був збільшений. На сьогоднішній день ця соціальна виплата є одним з головних досягнень реформування соціальної сфери, яке сприятиме покращенню демографічної ситуації в Україні.

Протягом 2004-2005 років були прийняті нормативні акти, спрямовані на соціальний захист окремих категорій громадян: **«Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей»** від 2.06. 2005 р., **«Про соціальний захист дітей війни»** від 18.11.2004р., **«Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей,**

позбавлених батьківського піклування» від 13.01. 2005 р.

Одне з основних завдань держави на сучасному етапі - створити передумови для збільшення доходів бюджету і громадян. Ця вимога часу відображається в стратегічних документах. Так, у Посланні Президента до Верховної Ради України **«Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки»** наголошено на необхідності невідкладної перебудови соціальної сфери і насамперед істотного підвищення добробуту людей, подолання глибокого падіння життєвого рівня внаслідок тривалої економічної кризи. Наголошено також на зміцненні позицій середнього класу, ліквідації прихованого безробіття, проведенні політики продуктивної зайнятості, запровадженні повномасштабної пенсійної реформи, реформуванні системи охорони здоров'я, проведенні житлово-комунальної реформи.

Під політикою продуктивної зайнятості маються на увазі заходи, властиві активній соціальній політиці, тобто запровадження дієвих стимулів створення нових робочих місць, забезпечення гарантій зайнятості в процесі приватизації та реструктуризації підприємств. підтримка підприємництва і самозайнятості населення, розширення практики громадських робіт та підвищення гнучкості ринку праці.

На сьогодні наявні певні здобутки у сфері соціальної політики, але проголошені в законодавчих актах орієнтири потребують серйозної роботи для їх реалізації. Існують серйозні невирішені проблеми у соціальній сфері, такі як низький рівень зайнятості і масовий характер безробіття; бідність; незадовільний рівень пенсій, посилення диференціації суспільства тощо.

Відображенням проблем в реалізації соціальної політики є, зокрема, депопуляція населення. Так, згідно рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29.12. 2009 р. **«Про стан соціально-демографічного розвитку, охорони здоров'я і ринку праці в Україні»** проявом демографічної кризи стало погіршення майже всіх демографічних показників. Унаслідок зростання депопуляції, що триває з 1991 року, чисельність населення України

скоротилася більш як на 6 млн. осіб. Основними проблемами погіршення демографічної ситуації в Україні є:

- зниження показника народжуваності,
- збільшення показника смертності,
- скорочення тривалості життя,
- загальне старіння населення.

Це впливає на кількісно-якісний склад трудового потенціалу, продуктивність суспільної праці. Економічні та соціальні проблеми спричинили безробіття, поширення нелегальної трудової діяльності, зниження національного інтелектуального та освітнього потенціалу, значне розшарування населення за рівнем доходів.

Наростання кризових явищ на національному ринку праці відбувається в результаті погіршення макроекономічної ситуації, скорочення обсягів вітчизняного виробництва, обумовлених впливом структурної, кон'юнктурної та інституційної кризи, звуженням можливостей створення нових робочих місць.

Найгострішою є проблема подолання бідності. Сьогодні подолання бідності - це той момент, який розглядається світовим співтовариством як ключовий у політиці будь-якої держави. Україна ж належить до країн з високим рівнем бідності, особливістю якої є значне скорочення доходу більшості населення, яке при цьому працює і зберігає відносно високий соціальний статус. На відміну від країн Західної Європи, наявність роботи в Україні ще не є гарантією мінімального достатку.

Як правило, рівень бідності визначається за показником, що свідчить, яку частку доходів громадяни витрачають на продовольчі та житлово-комунальні послуги. Чим вища ця сума по відношенню до зарплати, тим серйозніша проблема бідності в країні.

Проблема бідності в Україні набула офіційного визнання після затвердження Указом Президента України від 15 серпня 2001 р. **Стратегії подолання бідності**, яка встановила значення терміна «бідність», єдиний

відносний критерій віднесення різних верств населення до категорії бідних, визначила основні напрями та етапи подолання бідності на період до 2010 року.

За час реалізації зазначеної Стратегії прийнято **Комплексну програму забезпечення реалізації Стратегії подолання бідності**, затверджену постановою Кабінету Міністрів України від 21.12.2001 р., щороку затверджувалися плани заходів, спрямовані на подолання бідності, розроблялися та виконувалися регіональні програми подолання бідності. У **Державній цільовій соціальній програмі подолання та запобігання бідності на період до 2015 р.** зазначається, що за кожним напрямом подолання бідності відбулися позитивні зрушення. Забезпечено виконання завдань, а також досягнуто основну мету - стабілізація рівня життя і усунення найгостріших проявів бідності.

Моніторинг показників бідності свідчить про позитивні тенденції. Проте проблема бідності залишається актуальною і потребує подальшого розв'язання.

Не втратила гостроти проблема бідності серед працюючого населення. Кожна четверта сім'я з дітьми, в якій всі дорослі працюють, належить до категорії бідних. Не розв'язана проблема охоплення бідного населення соціальною підтримкою. Тільки 57 % осіб, що належать до категорії бідних за критерієм прожиткового мінімуму, отримують один з видів соціальної допомоги.

Високий рівень бідності спостерігається в сім'ях з двома дітьми (40,7 %) та багатодітних сім'ях (58,4 %), в сім'ях, у яких є діти і непрацюючі дорослі (36,3 %). Залишається високим рівень бідності в сільській місцевості (32,3 %), який значно перевищує рівень бідності у містах (20,2 %). Крім того, не ліквідовано заборгованість із заробітної плати, не запроваджено ефективну систему надання державної допомоги.

Для розв'язання проблеми бідності необхідна цілеспрямована політика, що ґрунтується на економічних та фінансових можливостях держави та максимальній ефективності їх використання.

У зв'язку з цим вкрай важливими є реалізація наступних **завдань**:

- запровадження нових механізмів відновлення виробництва, стимулювання економічного зростання та соціального прогресу, зокрема забезпечення ефективної зайнятості населення шляхом створення життєспроможних підприємств;
- створення умов для гідної праці, в тому числі забезпечення поваги та дотримання прав людини у сфері праці, продуктивної, вільно обраної зайнятості та соціального захисту, а також розвитку та активізації соціального діалогу на всіх рівнях;
- реалізація в кризових умовах короткострокових заходів з надання невідкладної допомоги найбільш уразливим верствам населення, подолання хронічної бідності, бідності серед працюючих;
- забезпечення реформування систем оплати праці, соціального захисту, пенсійного страхування, надання медичної допомоги, медичного обслуговування;
- запровадження дієвого механізму надання молоді, насамперед випускникам вищих навчальних закладів, першого робочого місця;
- розширення можливостей для працевлаштування людей з особливими потребами, зайнятості людей похилого віку;
- упровадження системи надання дієвої адресної соціальної допомоги.

На шляху вирішення проблем у сфері соціальної політики дуже важливим є **збільшити значення місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування** у розв'язанні проблем соціальної політики. Це зумовлено тим, що надання соціальних послуг має здійснюватися на максимально наближеному до населення територіальному рівні, на якому повинні бути належні організаційні, матеріальні та фінансові засоби, що забезпечують їх обсяг і якість відповідно до загальнодержавних стандартів. Саме на регіональному та місцевому рівнях повинна вирішуватись більшість соціальних проблем.

Надання соціальних послуг населенню на регіональному рівні повинно **бути максимально децентралізоване**. Централізований підхід до визначення

потреби в соціальних послугах і формування мережі соціальних служб, закладів та установ зумовлює орієнтацію якості та обсягу таких послуг переважно на фінансові можливості бюджету, а не на потреби населення і не передбачає залучення отримувачів послуг та їх представників до планування і контролю за якістю наданих послуг.

Це веде до високої вартості утримання в стаціонарних закладах для інвалідів, людей похилого віку, що пояснюється значними витратами на забезпечення матеріально-технічної бази та численного медичного адміністративно-господарського штату. Отже, для держави значно дешевше налагодити систему домашнього обслуговування за допомогою кваліфікованих соціальних, медичних працівників та функціонування мережі відповідних служб - відділень соціальної допомоги або територіальних центрів.

У зв'язку з цим треба інтенсивно **розвивати** мережу служб, таких як, **територіальні центри, з організації соціально-побутового обслуговування інвалідів та одиноких непрацездатних громадян похилого віку вдома.** Необхідно також розширювати мережу центрів і відділень соціально-побутової та медико-соціальної реабілітації. Це один із важливих шляхів здійснення завдань інтеграції інвалідів, ветеранів війни та праці у суспільство, підтримання їхньої соціальної активності та життєдіяльності.

Важливим для покращення соціальної політики є **підвищення ролі недержавних громадських організацій.** Недержавні організації здатні зробити вагомий внесок у розвиток системи соціального захисту. Саме НДО розробляють і апробують новаторські моделі та схеми роботи з клієнтами, до того ж вони здатні отримувати допомогу з боку міжнародних організацій. Для покращання партнерських відносин між органами влади та громадськими організаціями необхідно здійснювати спільне планування і координацію дій.

Наступним аспектом вдосконалення соціальної політики є **посилення адресного характеру соціального захисту незахищених верств населення.** Поглибленню адресності повинно сприяти вдосконалення методологічних підходів до визначення показників бідності, встановлення єдиних критеріїв

оцінок майнового стану сім'ї для визначення права на призначення певного виду соціальної допомоги, спрощення процедур надання соціальної допомоги, регулювання надання соціальних послуг через видачу ліцензій, впровадження стандартів якості та контролю за їх дотриманням. У сфері надання соціальних послуг адресність передбачає диференціацію надання соціальних послуг з урахуванням умов життя їх отримувача, адресне фінансування з місцевих бюджетів, закупівлю послуг або цільову соціальну допомогу отримувачу для оплати послуг обраного ним надавача послуг.

Також потребує **вдосконалення нормативно-правова база соціальної політики** в таких аспектах, як

- запровадження єдиного соціального внеску з метою уніфікації страхових внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування;
- розроблення юридичних, нормативно-правових основ благодійності задля її стимулювання;
- передбачення певних податкових пільг при запровадженні у життя соціальних проектів та програм, здійснення яких сьогодні не забезпечено або недостатньо забезпечено державою;
- укладення договорів з іншими країнами щодо соціального захисту громадян України, які працюють за її межами.

У сфері соціальних послуг забезпечення рівної конкурентоспроможності кожного з надавачів потребує вдосконалення нормативно-правової бази щодо можливості укласти контракти на надання соціальних послуг, стимулювання та регулювання діяльності комерційних організацій з надання соціальних послуг, а також удосконалення послуг та інфраструктури у державних закладах.

З метою підвищення ефективності соціальної політики доцільно **посилити її активну складову шляхом продуктивної, спрямованої політики зайнятості**. Саме у такий спосіб можливо здійснити закріпленій у багатьох державних документах орієнтир на «активність» соціальної політики. Особливе значення мають такі аспекти політики зайнятості, як

- сприяння зайнятості громадян, які потребують соціального захисту і не

спроможні конкурувати на ринку праці,

- посилення мотивації до легальної зайнятості,
- сприяння зайнятості населення шляхом збереження існуючих та створення нових робочих місць на підприємствах, в установах та організаціях усіх форм власності,
- впровадження заходів щодо детінізації відносин у сфері зайнятості населення.

Реформування сфери соціальних послуг має бути спрямоване на **підвищення ефективності управління бюджетними коштами**. Соціальні послуги мають спрямовуватися на надання допомоги у розв'язанні проблем і відповідати індивідуальним потребам людей, які опинилися у складних життєвих обставинах. Важливе значення мають такі вихідні принципи:

- добровільність отримання соціальних послуг, можливість вибору закладу;
- подолання споживацького підходу до отримання соціальних послуг;
- розвиток самостійності і активності отримувача послуг, його власних можливостей у розв'язанні проблем, що виникають;
- вивчення і поширення найкращого вітчизняного та міжнародного досвіду застосування методик надання соціальних послуг.

Система забезпечення якості соціальних послуг передбачає **введення мінімальних державних стандартів якості** та здійснення постійного контролю за їх дотриманням, регулювання діяльності з надання соціальних послуг шляхом ліцензування та реєстрації суб'єктів, що надають соціальні послуги. Зміст та організація соціальних послуг має забезпечувати найповніше задоволення індивідуальних потреб отримувачів послуг та спрямовуватися на досягнення позитивних змін в їх житті, сприяння інтеграції в суспільство.

Положення законодавства у сфері соціальної політики спрямовані на захист конституційних прав людини і громадянина. Шляхи покращення соціальної політики пов'язуються з забезпеченням подальшого поетапного наближення мінімальних соціальних державних гарантій до прожиткового мінімуму, із загальним підвищенням рівня життя населення, мінімального розміру

заробітної плати і пенсії, соціальних виплат. У той же час наявні серйозні невирішені проблеми, такі як бідність, депопуляція населення, низький рівень життя в цілому та ін., від вирішення яких залежить майбутнє соціальної державності в Україні.

Правове і нормативно-методичне забезпечення соціальної політики

Система управління соціально-політичними процесами в Україні має досить різноманітну правову основу і ґрунтується на основних положеннях Конституції України, Кодексу законів про працю та законів, прийнятих Верховною Радою.

Першочергове значення мають наступні закони і нормативні акти, що регулюють соціальні відносини: Закони України «Про межу малозабезпеченості», «Про мінімальний споживчий бюджет», «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», «Про оплату праці», «Про зайнятість населення», «Про освіту», «Про пенсійне забезпечення», «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні», «Про охорону здоров'я», «Про колективні договори і угоди», «Про підвищення соціальних гарантій для трудящих» та Конвенції МОП.

Правовою та нормативною базою служать також постанови уряду, укази Президента, положення та інструкції з питань соціальної політики.

Механізм правового регулювання соціально-політичних відносин включає систему норм різних галузей права і методів, форм юридичного впливу на суб'єкти та об'єкти управління з метою задоволення соціальних потреб індивідів і забезпечення можливостей реалізації соціальних інтересів членів суспільства.

Правове забезпечення системи управління соціально-політичними процесами направлене:

- на регулювання соціальних і перш за все трудових відносин, що складаються між роботодавцями та найманими працівниками;

- захист прав та законних інтересів працівників, що виходять із трудових відносин;
- дотримання, виконання та використання норм чинного законодавства у сфері праці, її охорони, пенсійного та соціального забезпечення;
- розробку та затвердження локальних нормативних і ненормативних актів організаційного, організаційно-розпорядчого та соціально-економічного характеру;
- підготовку пропозицій щодо зміни діючих або відміни застарілих, що фактично втратили чинність нормативних актів з питань соціальної політики.

Здійснення правового забезпечення соціально-політичних проблем в організації покладається на її керівника та інших посадових осіб (у межах наданих їм прав та повноважень при здійсненні ними організаційно-розпорядчих, адміністративно-господарських, трудових та інших функцій), а також на керівника системи управління персоналом та її працівників з питань, що входять до їх компетенції.

Крім правової бази, управління соціально-політичними процесами здійснюється на матеріалах нормативно-методичного характеру.

Нормативно-методичне забезпечення системи управління соціально-політичними процесами — це сукупність документів організаційного, організаційно-методичного, організаційно-розпорядчого, технічного, нормативного, техніко-економічного та економічного характеру, які встановлюють норми, правила, вимоги, характеристики, методи, що використовуються при вирішенні завдань щодо соціального управління, соціального захисту і затверджені в установленому порядку компетентними відповідними органами.

Нормативно-методичне забезпечення створює умови для ефективного процесу підготовки, прийняття та реалізації рішень з питань соціального управління. Воно полягає в організації розробки та використання методичних

документів, а також ведення нормативного господарства в системі управління соціально-політичними процесами.

Відповідальність за забезпечення нормативно-методичними документами несуть відповідні органи державного рівня з питань реалізації соціальної політики.

Нормативно-методичні документи можуть бути такі: нормативно-довідкові; організаційного, організаційно-розпорядчого та організаційно-методичного характеру; технічного, техніко-економічного та економічного характеру.

До документів організаційно-методичного та методичного характеру відносяться ті, що регламентують виконання функцій з управління соціально-політичними процесами.

Сюди входять:

- комплексні цільові програми;
- положення з формування регіональних соціальних програм;
- програм профорієнтаційної роботи;
- положення про врегулювання трудових взаємовідносин;
- положення про оплату, охорону та стимулювання праці;
- положення про надання допомоги, пільг, соціальних послуг окремим категоріям населення;
- інструкції про визначення розмірів тих чи інших платежів, субсидій, пільг окремим категоріям населення.

Розробку цих документів здійснюють працівники відповідних ланок системи управління соціально-політичними процесами.

Під впливом змін в економіці, розвитку продуктивних сил та науково-технічного прогресу збагачується інструментарій управління, вдосконалюються методи планування і реалізації соціальної політики, які спираються на науково-методичне обґрунтування, нові стандарти, норми, комплексні цільові програми та наукові рекомендації, наукові дослідження з питань соціального управління.

4.3. Міжнародно-правове регулювання відносин у сфері соціальної політики.

Сьогодні проблема упровадження міжнародних стандартів набула для України практичного значення. Передусім це зумовлено підготовкою проекту нового Трудового кодексу України, який має відповідати загальновизнаним міжнародним співтовариством правам і принципам у сфері праці, зокрема конвенціям і рекомендаціям МОП. Окрім того, ратифікація Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод та визнання Україною на своїй території юрисдикції Європейського суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції, висунуло нагальну проблему забезпечення безпосереднього застосування Конвенції судами загальної юрисдикції, іншими суб'єктами в державі. Упровадження європейських міжнародних стандартів вимагає й нова міжнародна ситуація, пов'язана з розширенням Європейського Союзу. 2012 р. 27 країн вступило до ЄС. На кордонах України утворилося велике європейське інтеграційне угруповання, протяжність якого становить 1400 км, з єдиними економічними і законодавчими нормами і процедурами. Незважаючи на певні труднощі щодо вступу України до ЄС і на віддалення у часі цієї події, курс на європейську інтеграцію залишається для України незмінним, отже, необхідна цілеспрямована праця щодо поступового упровадження в державі європейських стандартів, передусім в економічній і соціальній сферах.

Міжнародно-правове регулювання відносин у сфері соціального захисту здійснює значний вплив на розвиток національного законодавства. Такий вплив має як обов'язковий, так і необов'язковий характер. Виділяють кілька способів впливу міжнародних норм на внутрішнє законодавство: пряме застосування міжнародних актів після їх ратифікації; включення міжнародних норм до тексту законів; реалізація положень ратифікованих або нератифікованих актів за допомогою внутрішнього законодавства.

Відомо, що міжнародно-правові акти, котрі вміщують стандарти соціальних та економічних прав, поділяються на всесвітні (універсальні) й регіональні, зокрема європейські. Остання група актів має особливе значення для України з огляду на європейський стратегічний курс держави. Водночас важливим є врахування у національному законодавстві стандартів, встановлених міжнародними установами, що мають світове значення, — ООН і МОП.

Відразу зазначимо, що стан справ щодо ратифікації Україною міжнародних актів як світового, так і європейського рівнів у сфері соціального захисту є вкрай незадовільним. Лише Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН на XXI сесії у 1966 р. був ратифікований УРСР 19 жовтня 1973 р. і, таким чином, є частиною національного законодавства і обов'язковим для виконання. Водночас при прийнятті нових законодавчих актів в Україні у сфері соціального захисту, особливо при визначенні державних соціальних стандартів та державних соціальних гарантій, беруться до уваги міжнародні стандарти, зокрема встановлення прожиткового мінімуму, межі бідності тощо.

Особливість міжнародно-правового регулювання відносин у сфері соціального захисту полягає в особливому юридичному способі, за допомогою якого здійснюється таке регулювання. Мова йде про соціальні стандарти і соціальну стандартизацію як спеціальний вид соціально-захисної функції держави. Реалізація прав людини вимагає встановлення на державному рівні певних мінімальних стандартів як відправних показників для визначення рівня їх забезпеченості. Взагалі "стандарт" означає певний еталон, мірило, відносно якого вимірюються певні процеси, предмети, явища. Вироблення соціальних стандартів має особливе значення, оскільки саме від відповідності таким стандартам робляться висновки не тільки вітчизняними, а й зарубіжними, міжнародними експертами, — чи забезпечено певне право людини в Україні.

Поняття міжнародних стандартів досліджувалося в науковій літературі. Зокрема Р.АМюллерсон пише: "Терміном "міжнародні стандарти" охоплюються досить різні норми, такі як правила міжнародних договорів, резолюції міжнародних делегацій, політичні домовленості, як от Гельсінкський заключний акт, документи Віденської та Копенгагенської зустрічей, міжнародні звичаї". На думку С.В. Черниченко, "міжнародні стандарти в галузі прав людини — це міжнародно-правові, тобто такі, що впливають із норм міжнародного права, обов'язки держави".

В юридичному аспекті стандартизація соціальних прав становить собою діяльність компетентних державних органів щодо прийняття нормативно-правових актів, в яких встановлюються кількісні та якісні показники щодо забезпечення соціальних прав людини і громадянина.

Система стандартизації соціальних прав включає:

- 1) створення каталогу соціальних прав;
- 2) визначення змісту (елементів) кожного права;
- 3) встановлення державних гарантій забезпечення прав;
- 4) встановлення системи контролю за забезпеченням соціальних прав.

На наш погляд, підхід до соціальної стандартизації має бути таким, щоб розглядати ці стандарти не як технічні норми, а як юридичні норми з технічним змістом. Окрім того, стандартизації мають підлягати не лише нормативи потреб (споживання), а й певний набір гарантій їх забезпечення. Актуальною проблемою є встановлення відповідності рівня вітчизняних соціальних стандартів їх міжнародним аналогам. У ст. 9 Конституції встановлено, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою, є частиною національного законодавства України. У Законі України "Про міжнародні договори України" від 29 червня 2004 р. № 1906-IV встановлено: "Якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору". В Україні протягом

останнього десятиріччя ведеться робота щодо адаптації національного законодавства до міжнародних стандартів, у тому числі у сфері соціального захисту. На цьому напрямі державної політики, зокрема наголошується в Основних напрямках соціальної політики України на 1997—2000 роки та на період до 2004 року, затверджених указами Президента України, — до основних завдань соціальної політики України віднесено наближення національного законодавства до міжнародних стандартів відповідно до Європейської соціальної хартії, рішень ООН, конвенцій МОП, інших міжнародних норм.

Відповідно до Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу, затвердженої Указом Президента України від 11 червня 1998 р.⁸, з метою забезпечення всебічного входження України у європейський політичний, економічний і правовий простір адаптація соціальної політики України полягає у реформуванні систем страхування, охорони праці, здоров'я, пенсійного забезпечення, політики зайнятості та інших галузей соціальної політики відповідно до стандартів ЄС і поступовому досягненні загальноєвропейського рівня соціального забезпечення і захисту населення. Важливе значення в цьому контексті матимуть ратифікація і дальша імплементація Україною Європейської соціальної хартії, яка містить низку статей щодо загального права на соціальне забезпечення та спеціального соціального захисту для окремих категорій населення, а також укладання угод з координації систем соціального забезпечення робітників, які мають українське громадянство і працюють на території держав — членів ЄС.

Законом України від 18.03. 2004 р. № 1629-IV затверджено Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, яка визначає механізм досягнення Україною відповідності третьому Копенгагенському та Мадридському критеріям набуття членства в Європейському Союзі. Цей механізм включає адаптацію законодавства, утворення відповідних інституцій та інші додаткові заходи, необхідні для ефективного правотворення та правозастосування.

Адаптація законодавства України до законодавства ЄС є пріоритетною складовою процесу інтеграції України до Європейського Союзу, що у свою чергу є пріоритетним напрямом української зовнішньої політики.

Метою адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу є досягнення відповідності правової системи України з урахуванням критеріїв, що висуваються Європейським Союзом (ЄС) до держав, які мають намір вступити до нього. Правова система Європейського Союзу включає акти законодавства Європейського Союзу (але не обмежується ними), прийняті в межах Європейського Співтовариства, Спільної зовнішньої політики та політики безпеки і Співпраці у сфері юстиції та внутрішніх справ.

Невід'ємною частиною цієї Програми є Перелік актів законодавства України та Європейського Союзу в пріоритетних сферах адаптації.

Адаптація законодавства України є планомірним процесом, що включає декілька послідовних етапів, на кожному з яких повинен досягатися певний ступінь відповідності законодавства України до законодавства Європейського Союзу.

Надзвичайно велика за обсягом робота має бути здійснена щодо адаптації національного трудового законодавства і законодавства про соціальний захист до директив і регламентів ЄС, оскільки акти ЄС у цій сфері часто тісно пов'язані між собою. Це викликано реалізацією одного з принципів ринкової економіки — вільний рух послуг і вільне пересування трудящих. Перелік першочергових актів, що регулюють відносини у сфері застосування праці та соціального захисту, складається із 44 найменувань і включає акти з питань охорони праці та здоров'я працівників на робочому місці, безпеки виробничого середовища, вільного пересування працівників, схем соціального захисту для працівників, підприємців та членів їхніх родин, що пересуваються, статевого рівноправ'я у схемах соціального захисту тощо. З огляду на розширення ЄС і з урахуванням тієї обставини, що ці країни

безпосередньо межують з Україною, питання гармонізації законодавства щодо працівників-мігрантів набувають особливої актуальності.

Стандарти ООН у сфері соціального захисту

Серед міжнародних актів, які мають універсальне значення для всіх держав у справі захисту прав людини, є Міжнародний білль про права, який складається із Загальної декларації прав людини, Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права.

10 грудня 1948 р. Генеральна Асамблея ООН ухвалила Загальну декларацію прав людини, яка є узагальнюючим фундаментом для визначення, визнання, реалізації і захисту прав людини. Цей історичний документ має глобальне міжнародне значення і в сучасних умовах. Невеликий за обсягом — лише 30 статей та Преамбула — він становить квінтесенцію сутності комплексу природжених прав людини, необхідних для її гідного духовного і фізичного існування. Одне з головних місць у системі таких прав займає право людини як члена суспільства на соціальне забезпечення.

Згідно зі ст. 22 Декларації кожна людина як член суспільства має право на соціальне забезпечення і на здійснення необхідних для підтримання її гідності та для вільного розвитку її особи прав у економічній, соціальній і культурній галузях за допомогою національних зусиль і міжнародного співробітництва та відповідно до структури і ресурсів кожної держави. Крім того, кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який необхідний для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї, і право на забезпечення у разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від неї обставини. Материнство і дитинство дають право на особливе піклування і допомогу. Всі діти, народжені у шлюбі або поза шлюбом, повинні користуватися однаковим соціальним захистом (ст. 25).

Не зважаючи на те, що Загальна декларація була (і залишається) декларацією і не накладала будь-яких зобов'язань на держави, її значення у справі визнання прав людини у кожній конкретній державі важко переоцінити. Вона вперше сформулювала певні соціальні еталони — соціальні стандарти у сфері прав людини, стала своєрідним взірцем поняття такого соціального явища, як "права людини", "навчальним посібником" у цій справі для країн світу. Генеральна Асамблея ООН ухвалила цей документ як завдання, до якого повинні прагнути всі народи. Відтоді день 10 грудня в усьому світі відзначається як День прав людини. У грудні 1998 р. весь світ відзначав 50-ту річницю прийняття Загальної декларації прав людини як всесвітнє свято. Цей документ заклав основи подальших міжнародних угод — на світовому і регіональному рівнях — у галузі прав людини, зокрема у сфері соціального забезпечення.

Міжнародні пакти — це багатосторонні міжнародні договори, в яких сформульовані норми — соціальні стандарти щодо забезпечення і захисту прав людини та основних свобод, що ґрунтуються на положеннях Загальної декларації прав людини, та закріплені конкретні зобов'язання держав-учасниць щодо додержання і втілення в життя таких норм. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права був прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН на XXI сесії у 1966 р. (резолюція 2200 А/XXI/ від 16 грудня 1966 р.)¹¹, ратифікований УРСР 19 жовтня 1973р., таким чином, цей документ є частиною національного законодавства.

Стаття 9 Пакту містить зобов'язання держав, які беруть участь у цьому Пакті, визнавати право кожної людини на соціальне забезпечення, включаючи соціальне страхування.

Сім'я як природний і основний осередок суспільства підлягає соціальному захисту, їй мають надаватися якнайширша охорона і допомога, особливо при її утворенні й поки вона відповідає за турботу про несамотійних дітей та їх виховання. Особлива охорона повинна надаватися матерям протягом розумного періоду до і після пологів. Протягом цього періоду працюючим

матерям повинна надаватись оплачувана відпустка або відпустка з достатньою допомогою по соціальному забезпеченню (п. 2 ст. 10).

Особливі заходи охорони і допомоги мають вживатися щодо всіх дітей і підлітків без будь-якої дискримінації за ознакою сімейного походження чи за іншою ознакою. Дітей має бути захищено від економічної і соціальної експлуатації (п.3ст. 10).

Держави, що беруть участь у цьому Пакті, зобов'язалися визнавати право кожного на достатній життєвий рівень для нього і його сім'ї. Зауважимо, що поняття "прожитковий рівень" за Пактом включає не лише достатнє харчування, одяг і житло, а й неухильне поліпшення умов життя (ст. 11).

Окрім того, Пакт передбачає право кожної людини на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я. Для забезпечення повного здійснення цього права держави зобов'язуються вжити необхідних заходів забезпечення скорочення мертвонароджуваності та дитячої смертності й здорового розвитку дитини; поліпшення усіх аспектів гігієни зовнішнього середовища і гігієни праці в промисловості; запобігання і лікування епідемічних, ендемічних, професійних та інших хвороб і боротьби з ними; створення умов, які б забезпечували всім медичну допомогу і медичний догляд у разі хвороби (ст. 12).

Незважаючи на те, що цей Пакт з огляду на його ратифікацію є частиною національного законодавства України, проте його вимоги ще остаточно не впроваджені в юридичну практику. Поняття прожиткового мінімуму не включає такого стандарту, як "неухильне поліпшення умов життя", а стандарти щодо забезпечення усіх громадян медичною допомогою не тільки не поліпшилися з радянських часів, а навпаки, погіршилися.

Стаття 13 Пакту передбачає право кожної людини на освіту, причому повинна бути встановлена задовільна система стипендій і повинні постійно поліпшуватися матеріальні умови викладацького персоналу. Пакт встановлює обов'язок держави щодо соціального захисту як кожної людини,

так і окремих уразливих категорій — дітей, підлітків, жінок-матерів, працівників із сімейними обов'язками тощо.

Пактом встановлено контрольні заходи, зокрема передбачено обов'язок держав, котрі ратифікували цей документ, подання доповіді про вживані ними заходи і про прогрес на шляху до додержання прав, визнаних у цьому Пакті. Україна виконує це зобов'язання, регулярно надсилаючи доповіді Генеральному секретареві ООН, який надсилає їх на розгляд до Економічної і Соціальної Ради (ЕКОСОП).

У 1966 р. ООН прийняла Пакт про громадянські та політичні права, також ратифікований Україною. Серед цих прав передбачено такі соціальні права, як заборона примусової праці й вільне здійснення права на асоціацію, включаючи право на створення профспілок. Факультативним протоколом до цього Пакту встановлено процедуру розгляду скарг на порушення державами цього Пакту. Такі скарги, у тому числі індивідуальні, розглядає Комітет у правах людини (Женева). Україна ратифікувала Факультативний протокол, і він набрав для неї чинності 25.10. 1991 р. У Декларації тисячоліття Організації Об'єднаних Націй, ухваленій 8 вересня 2000 р. Генеральною Асамблеєю ООН, серед принципів, котрих мають дотримуватись члени ООН, закріплено такі принципи, як солідарність і спільний обов'язок щодо управління глобальним економічним і соціальним розвитком, викорінення злиденності, захист вразливих верств.

4. 4. Основні характеристики механізму реалізації прав людини

Практичне здійснення кожною особою системи своїх прав, свобод та обов'язків має особливе значення. В демократичному суспільстві права людини не лише проголошуються, але й робиться все заради їх практичного втілення в життя. Тому ефективна реалізація прав та свобод є одним з найважливіших факторів подальшого поглиблення демократії.

Проблема механізму реалізації прав громадян безпосередньо пов'язана з подальшим підвищенням якості законодавства, усієї роботи в галузі правового регулювання, удосконаленням діяльності державного апарату, громадських організацій та посадових осіб, котрі повинні забезпечувати реалізацію прав людини. Ці питання потребують всебічного наукового осмислення.

При розгляді самого процесу реалізації суб'єктивних прав громадян ми стикаємося з сукупністю різноманітних за змістом правовідносин та ситуацій, котрі різноманітних комбінаціях один з одним утворюють процес реалізації прав людини. Завдання полягає у тому, щоб, впливаючи на волю та свідомість суб'єктів, досягти виконання ними правових розпоряджень, сформуванню бажання робити ті вчинки, які від них вимагає правомірна поведінка.

Реалізація прав і свобод – це не тільки закріплення за громадянином суб'єктивного права, але, передусім, й сама безпосередня матеріалізація цих прав і свобод. Ефективність реалізації прав людини залежить від багатьох чинників: рівня правової культури посадових осіб та громадян, рівня їх політичної активності, якості правових норм, ступеню соціалізації членів суспільства, рівня їх свідомості і культури, тощо.

Між поняттями реалізації норм права та реалізацією закріплених ним прав і свобод громадян існує різниця. У зв'язку з цим слід врахувати наступні обставини:

- реалізація суб'єктивних прав пов'язана лише з правочинними нормами. Імперативні норми не можуть встановлювати права, оскільки кожний імператив – це не суб'єктивне право, а обов'язок того, кому цей імператив адресований. Це положення пояснюється тим, що лише правочинні норми надають суб'єкту права необхідні свободи, дають йому змогу захищати свої законні інтереси, можливість вільного вибору по відношенню до їх реалізації. Імперативні норми в цьому процесі теж відіграють велику роль, однак вони адресовані тим, хто повинен забезпечити

практичну реалізацію прав і свобод громадян. Особа, котра має певні суб'єктивні права, сама вирішує, коли, де і в якій саме з передбачених форм реалізувати своє суб'єктивне право, і чи потрібно його взагалі реалізовувати. Наприклад, громадянин може відмовитись від тих чи інших пільг, хоча вони надані йому державою і закріплені у відповідних нормах права. На відміну від цього у процесі реалізації забороняючих та зобов'язуючих правових норм об'єктом виступають не права людини, а їх обов'язки. Громадяни повинні повністю та неухильно дотримуватись цих норм, виконувати приписи, які вказані в зобов'язуючих нормах, і утримуватись від заборонених дій, які передбачені в забороняючих нормах, хоча їх бажання можуть і не співпадати зі змістом цих норм;

- не завжди реалізація суб'єктивного права пов'язана зі здійсненням лише однієї норми права, а саме тієї, в якій це суб'єктивне право сформульоване в загальному вигляді. Наприклад, норма ст. 53 Конституції України передбачає право громадян на освіту і ця норма є нормою прямої дії. Але практична реалізація цієї норми Конституції пов'язана з дотриманням правил, які встановлюються й іншими нормами, що регулюють реалізацію конституційного права на освіту в залежності від специфіки виду освіти та інших обставин. Останнє свідчить про те, що при практичному здійсненні якогось одного узагальненого суб'єктивного права реалізація кількох правових норм пов'язана з тим, що сам процес реалізації суб'єктивних прав регулюється низкою правових норм. Наприклад, крім Конституції, право громадян на отримання житла регулюється правовими нормами житлового законодавства;

- відмінність реалізації норм права від реалізації суб'єктивних прав проявляється і в різноманітних умовах, конкретних гарантіях та засобах по відновленню порушених правових норм і прав громадян. Відновлення порушеної правової норми полягає в тому, що орган, який її прийняв, чи орган, який за своїм статусом є вищим, скасовує попереднє рішення. На відміну від цього для поновлення порушеного суб'єктивного права орган,

який на це уповноважений, повинен прийняти рішення, яке може передбачати різноманітні засоби його захисту та поновлення (відшкодування заподіяної шкоди, різні варіанти реституції, тощо).

У зв'язку з проблемою реалізації суб'єктивних прав громадян постає питання про взаємозв'язок правовідносин та норм права. По-перше, норми права не завжди реалізуються через правовідносини. Наприклад, поза межами правовідносин громадяни можуть реалізувати свою свободу на заняття науковою, технічною чи художньою творчістю, право на свободу об'єднання у політичні партії тощо. Хоча таке об'єднання і передбачає встановлення стосунків між особою та відповідними недержавними структурами, ці стосунки не будуть мати правового характеру, оскільки регулюються не нормами права, а нормами громадських організацій.

По-друге, одне і те ж саме суб'єктивне право може реалізуватися як через правовідносини, так і поза ними. Наприклад, право громадян на відпочинок реалізується через правовідносини у тому випадку, коли його втілення пов'язане з урегульованим нормами права порядком отримання путівки до будинку відпочинку, санаторію, профілакторію. Поза правовідносинами залишаються випадки, коли особа організує свій відпочинок самостійно.

Виходячи з викладеного можна стверджувати, що реалізація прав громадян через правовідносини, являє собою регламентований правовими нормами юридичний процес, котрий у демократичному суспільстві спрямований на забезпечення кожному громадянину одержання тих матеріальних і духовних благ, які лежать в основі конкретних суб'єктивних прав, а також захист цих прав від будь-яких посягань.

Кожне право має свій порядок реалізації, який має специфічні, індивідуальні риси, що притаманні саме цьому праву. Встановлення порядку реалізації будь-якого права людини залежить від багатьох факторів об'єктивного та суб'єктивного характеру, а порядок реалізації може

змінюватися з розвитком системи суспільних відносин і вдосконаленням системи законодавства.

Зазвичай саме норми права закріплюють порядок реалізації прав та свобод людини. До цього порядку входить два складові елементи:

- 1) встановлення юридичних фактів,
- 2) фіксація основних форм та способів організації здійснення прав та свобод людини.

Юридичні факти – це передбачені нормами права обставини, які складають підставу для виникнення (зміни, припинення) конкретних правовідносин. Отже з юридичними фактами пов'язано виникнення, зміна або припинення володіння і користування людиною своїми правами та свободами (особисто чи через своїх законних представників). Юридичні факти є самостійним елементом процесу реалізації прав та свобод людини, які передбачені певними нормами права. Юридичними фактами виступають акти застосування правових норм, які необхідні для реалізації прав та свобод людини.

Ми бачимо, що реалізація конкретних прав та свобод перш за все обумовлена виникненням певних юридичних фактів. В процесі своєї життєдіяльності люди самі визначають, які з юридичних фактів тягнуть за собою бажані чи небажані для них правові наслідки. Відповідно вони прагнуть до створення сприятливих для них юридичних фактів і намагаються уникнути несприятливих. Прикладом такої активної поведінки суб'єкта до юридичних фактів може служити обставина, правовим наслідком якої виступає надання певного блага в результаті використання суб'єктивного права – житла, пенсії, надання пільг тощо.

Здебільшого юридичні факти отримують свій вираз у документах, котрі виступають як засіб фіксації в письмовому вигляді відомостей з приводу фактів, подій, явищ об'єктивної дійсності та розумової діяльності людини. Саме тому вони відіграють важливу, активну роль в процесі реалізації прав та свобод людини.

Види та призначення документів залежить від змісту самих юридичних фактів:

- 1) документи, які закріплюють фактичні та юридичні характеристики людини, її громадянство, службовий, сімейний або інший стан (свідоцтво про народження, паспорт, службове посвідчення, свідоцтво про шлюб, диплом про освіту тощо);
- 2) ініціативні документи (заяви, скарги, позови тощо);
- 3) ділові документи, які надають право вчиняти певні дії або ж вимагати їх вчинення від інших осіб (заповіт, договір, ордер на зайняття житлової площі, посвідчення на право безкоштовного проїзду в міському транспорті тощо);
- 4) акти застосування правових норм (накази, рішення, вироки тощо).

Юридичний порядок реалізації прав людини розрізняє два види:

А) ініціативний – реалізація прав та свобод забезпечується самою особою, котра на власний розсуд визначає порядок їх реалізації та організує їх здійснення (саме так реалізуються більшість політичних та особистих прав людини – свобода слова, совісті, мітингів, демонстрацій тощо). Наприклад, у відповідності зі ст. 35 Конституції України громадянин сам вирішує, чи буде він сповідувати яку-небудь релігію чи взагалі не буде сповідувати ніяку, відправляти релігійні культу (які саме, в якій формі, послідовності, в якому місці – вдома чи в храмі тощо) або ж вести атеїстичну пропаганду (у будь-якій формі та різний спосіб тощо). Закон надає можливість носію відповідного права самому визначати порядок його реалізації, вдаватись до яких-небудь організаційних заходів для його здійснення;

Б) процедурно-правовий – при такому порядку закон у тій чи іншій мірі визначає спосіб реалізації людиною своїх прав. Тобто закон встановлює певну процедуру реалізації права людини: послідовність дій самого носія прав і свобод, а також зобов'язаних суб'єктів права, зміст цих дій, виконання яких направлено на досягнення мети найбільш точного і повного використання певного права людини. В залежності від правозастосовчої

діяльності цей порядок має два види: 1) порядок при якому не використовується правозастосовча діяльність – тобто, реалізація прав людини в галузі цивільних (майнових) відносин, коли їх здійснення відбувається шляхом укладання договорів (угод), котрі не потребують складання правозастосовчих актів. Наприклад, реєстрація будь-якої угоди. 2) порядок реалізації прав людини, який включає в себе правозастосовчу діяльність відповідних органів чи громадських організацій. У цьому випадку правозастосовча діяльність (застосування диспозицій) має чітко визначені процедурні форми, порядок реалізації цих прав обов'язково передбачається нормами права і характеризується прийняттям правозастосовчих актів.

Правозастосовчий акт – індивідуально-конкретний, державно-владний припис, винесений відповідним органом в результаті вирішення юридичної справи.

Ці акти являють собою свого роду офіційне визнання особи носієм відповідного права. Кожна з них виконує функцію індивідуального регулювання суспільних відносин і крім того виступає мірилом державного контролю за правильністю реалізації прав людини.

За змістом та значенням у механізмі реалізації прав людини можна виділити такі види правозастосовчих актів:

1) Регламентуючі – необхідні для підтвердження наявності у конкретної особи певного права, окреслюють обсяг даного права, а також визначають форму та порядок його реалізації. Прикладом даного виду правозастосовчих актів може служити наказ адміністрації підприємства про прийняття особи на роботу або про надання працівнику відпустки тощо.

2) Реєстраційні – як засіб засвідчення законності певного стану особи, її дій тощо. Ці акти, як державно-владне веління (припис) надають особі певну можливість, зокрема вимагати відповідних дій, поведінки від зобов'язаних суб'єктів. Наприклад, після того, як особі виповниться 18 років, вона вноситься до списку виборців, після чого отримує право брати участь у виборах. Або ж особа, яка перебуває на обліку для отримання житла або ж на

покращання житлових умов має право претендувати на вирішення цього питання в порядку черги.

3) Акти про визнання – тобто акти, які визнають стан особи. Наприклад, визнання особи безвісно відсутньою, недієздатною, неосудною, померлою; визнання батьківства тощо. Зазвичай цей вид актів виносяться в судовому порядку, але інколи вони можуть виноситись і адміністративними органами, наприклад, органи внутрішніх справ (видача паспорта громадянина України). В механізмі реалізації прав людини акти визнання виступають в якості юридичних фактів, з якими пов'язують суттєві наслідки для здійснення прав людини.

4) Дозволяючі – закріплюють попередній дозвіл компетентного органу на використання того чи іншого права або свободи певною особою. Ці акти мають індивідуальний характер, тобто пов'язані з конкретним правом; індивідом, до якого застосовується правова норма; містять чітко визначені обставини часу, умов, місця, а також порядку реалізації права тощо. Наприклад, надання дозволу на придбання особою мисливської, газової зброї тощо.

5) Засновуючі – ці акти опосередковують владну діяльність держави, містять в собі її волю. Вони несуть в собі індивідуальне державно-владне веління, яке полягає в заснуванні якого-небудь факту (явища). Особи, яким направлений цей вид правозастосовчих актів, отримують нові правові можливості, що дозволяє їм реалізувати своє право у повному обсязі. Наприклад, акти про включення особи в склад якого-небудь органу чи комісії, на отримання нагороди, складання вступних іспитів до навчального закладу тощо.

6) Забороняючі – особливість цього виду правозастосовчих актів у тому, що вони передбачають обмеження реалізації прав та свобод людини. У більшості випадків це відбувається за умов реалізації прав та свобод людини шляхом внесення особою, яка бажає використати конкретне право, у відповідний компетентний державний орган своєї заяви або повідомлення.

Цей орган, розглядає заяву (повідомлення) особи і в тому випадку коли будуть знайдені підстави, які обумовляють небажаність реалізації права людиною, то він може прийняти рішення, яке забороняє використання цього права, тобто виносить забороняючий правозастосовчий акт.

Як свідчить практика, механізм реалізації прав людини характеризується комбінацією різних видів правозастосовчих актів і інших юридичних фактів. Етапи реалізації прав людини визначаються основними правозастосовчими актами, а допоміжні повинні забезпечувати підготовку і дію цих актів застосування норм права. Наприклад, візьмемо право на житло, яке закріплено у ст. 47 Конституції України. Для отримання житла з державного житлового фонду людина, передусім, повинна встати на облік по наданню житлових приміщень і покращання житлових умов. У законодавстві передбачені загальні правила, котрі стосуються порядку та підстав для вирішення цієї проблеми. Крім того існують і специфічні вимоги, які пред'являються до особи, яка претендує на отримання житла – місця і умов проживання, тобто, чи проживає вона у гуртожитку або ж має індивідуальне житло меншого розміру ніж їй належить за законом. Взяття на облік – є актом реєстрації, оскільки юридичне значення такого акту полягає у тому, що з моменту його прийняття у особи з'являється право вимагати надання житлового приміщення після того як надійде черга, або поза чергою за наявності для цього підстав. Елементи юридичного складу права на конкретне житлове приміщення – рішення райдержадміністрації (або ж адміністрації підприємства і міськкому профспілки) про надання житлового приміщення (регламентуючий правозастосовчий акт); ордер на заняття житлової площі, який видається на підставі цього рішення (дозволяючий правозастосовчий акт); безпосереднє уселення особи, яка має ордер; на підставі ордеру, особа укладає письмовий договір з житлово-експлуатаційним підприємством про наймання житлового приміщення, а в разі приватизації квартири особою – договір про участь у витратах на утримання будинку та прибудинкової території. Вищезгаданий порядок є

підставою для виникнення правовідносин щодо використання, володіння і розпорядження житловим приміщенням.

З'ясування природи, ролі та видів актів застосування у механізмі реалізації прав людини необхідно для чіткого і точного формулювання текстів законів, які і визначають цей механізм.

Наступним елементом механізму реалізації прав людини є застосування норм права. Процес застосування норм права залежить від особливостей їх змісту.

Для вирішення будь-якої юридичної справи застосування норми права має пройти три стадії:

- 1) встановлення фактичних обставин справи, що розглядається;
- 2) вибір та аналіз правових норм, які можуть бути застосовані;
- 3) прийняття рішення та його юридичне оформлення.

Інколи державні органи безпосередньо виступають ініціаторами і організаторами процесу, котрий пов'язаний із застосуванням правової норми в механізмі реалізації прав людини, оскільки самі зацікавлені в активному здійсненні особою своїх прав.

Наприклад, під час застосування норм заохочувального характеру саме державні органи і громадські організації починають процедуру застосування цього виду норм права або ж порушують клопотання про це перед відповідною інстанцією та документи для реалізації прийнятого рішення.

Ще одним елементом механізму реалізації прав людини є їх охорона (захист). Охорона (захист) є спеціальним видом правомірної діяльності органів держави, громадськості, або ж самої особи як носія прав і свобод. У законодавстві України проведено чіткий розподіл між реалізацією (здійсненням) прав людини і їх охороною (захистом). Наприклад, ст. 12 Цивільного кодексу України говорять:

Стаття 12. Здійснення цивільних прав

1. Особа здійснює свої цивільні права вільно, на власний розсуд.
2. Нездійснення особою своїх цивільних прав не є підставою для їх припинення, крім випадків, встановлених законом.

3. Особа може відмовитися від свого майнового права.

Відмова від права власності на транспортні засоби, тварин, нерухомі речі здійснюється у порядку, встановленому актами цивільного законодавства.

4. Особа може за відплатним або безвідплатним договором передати своє майнове право іншій особі, крім випадків, встановлених законом.

5. Якщо законом встановлені правові наслідки недобросовісного або нерозумного здійснення особою свого права, вважається, що поведінка особи є добросовісною та розумною, якщо інше не встановлено судом.”

А Розділ 3 цього кодексу говорить про захист цивільних прав. Так ст. 15 присвячена праву на захист цивільних прав та інтересів:

1. Кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорування.

2. Кожна особа має право на захист свого інтересу, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства.

У ст. 16. йдеться про захист цивільних прав та інтересів судом:

1. Кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу.

2. Способами захисту цивільних прав та інтересів можуть бути:

1) визнання права;

2) визнання правочину недійсним;

3) припинення дії, яка порушує право;

4) відновлення становища, яке існувало до порушення;

5) примусове виконання обов'язку в натурі;

6) зміна правовідношення;

7) припинення правовідношення;

8) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди;

9) відшкодування моральної (немайнової) шкоди;

10) визнання незаконними рішень, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб.

Суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом.

3. Суд може відмовити у захисті цивільного права та інтересу особи в разі порушення нею положень частин другої – п'ятої статті 13 цього Кодексу.

Крім того у розділі містяться статті присвячені захисту цивільних прав та інтересів Президентом України, органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим або органами місцевого самоврядування (ст. 17), захисту цивільних прав нотаріусом (ст. 18), самозахист цивільних прав (ст. 19).

Можна сказати, що до підстав, котрі обумовлюють необхідність захищати права людини слід відносити: невиконання юридичного обов'язку, як корелята права; суперечка про наявність того чи іншого права людини; зловживання правом, котре створює перешкоди для його здійснення. Діяльність, яка спрямована на подолання цих підстав складає зміст захисту прав людини.

Розглянемо чим відрізняється охорона прав людини від їх захисту. Отже, *охорона* – це взаємопов'язані заходи, спрямовані на запобігання правопорушень, встановлення умов і причин, які їх породжують, а також сприяють процесу реалізації прав людини. Зазвичай, здійснюються ці заходи державними органами та громадськими організаціями. Під *захистом* слід розуміти примусовий (стосовно зобов'язаної особи) спосіб здійснення суб'єктивного права, котрий застосовується у встановленому законом порядку уповноваженими на те органами чи компетентною особою. Ми можемо констатувати, що охорона включає заходи, які застосовуються до моменту порушення прав людини, а захист – після вчинення правопорушення, і перш за все для поновлення порушеного права людини, або ж у тому випадку, коли при їх здійсненні створюються певні перешкоди, виникає суперечка тощо.

Охорона прав людини необхідна на будь-якій стадії їх реалізації, тому що на будь-якій з них може статися їх порушення.

Розглянемо більш детально ці стадії:

1) стадія загального стану права людини, мається на увазі, стан володіння певним правом. Як приклад порушення цієї стадії можна навести видання неправомірного нормативного акту, котрий обмежує правові можливості особи (акт, що ускладнює порядок реалізації права людини, шляхом зобов'язання останньої надати довідку, яка не передбачена законом чи якийсь інший документ). Поновити це порушене право можливо лише шляхом скасування незаконного акту.

2) стадія переходу від стадії володіння до стадії безпосереднього використання права людини. Наприклад, при зверненні особи з заявою до компетентного органу з метою встановлення відповідних юридичних фактів і прийняття відповідного правозастосовчого акту тощо. Таке порушення може мати вираз у бездіяльності зобов'язаної особи, відмові визнати конкретне право чи порушенні строків розгляду справи тощо.

3) стадія безпосереднього використання людини. Прикладом може служити, відмова зобов'язаної особи виконувати вимоги акту застосування норми права.

На якій би стадії не було порушення права людини, воно має бути усунуте, а право поновлене. У випадку вчинення правопорушення, уповноважена особа може самостійно вжити примусових дій стосовно правопорушника, або звернутися за захистом до компетентного державного органу чи громадських організацій. Правові можливості, що спрямовані на захист прав людини і складають зміст права особи на захист. Реалізація права на захист має чіткий процедурний порядок:

- а) ініціатива заявника;
- б) винесення правозастосовчого акту компетентним органом;
- в) фактичне виконання цього акту.

Однак поняття “реалізації” та “охорони” неможна протиставити. В свої сукупності вони утворюють певний “комплекс захисту” де, реалізація – включає в себе і їх охорону (захист) в разі порушення з метою якнайбільш повного і всебічного їх здійснення. Охорона (захист) здебільшого є стадією реалізації, що повинна забезпечити реальну, найбільш повну та всебічну реалізацію прав людини.

Добре розроблений та закріплений у законі механізм реалізації прав людини, забезпечує найбільш повне, швидке та ефективно використання соціальних благ, закладених в його основі.

Юридичний механізм забезпечення прав людини – система юридичних засобів закріплення, реалізації, охорони та захисту прав людини.

Механізм реалізації суб'єктивного права складне соціальне явище, яке повинне розглядатися з декількох позицій: а) соціально-психологічних (значення внутрішніх якостей особи для реалізації своїх прав та свобод); б) соціологічних (зовнішні соціальні умови реалізації прав та свобод); в) правових, які сприяють чіткому визначенню самого суб'єктивного права.

Взаємодія державної волі і волі особи формуються на обов'язковій відповідності волі особи загальній волі, яка знаходить свій вияв у правових нормах. Проте це не означає, що при реалізації свого суб'єктивного права людина обмежена у виявленні своєї волі у головному, оскільки сама особа вирішує питання про те, чи буде вона реалізовувати своє право, чи ні. Разом з тим слід підкреслити, що особа може проявляти свободу волі лише у межах, встановлених правовими нормами. У процесі реалізації особою своїх прав та обов'язків через правовідносини, її воля має взаємодіяти з волею інших осіб, які тим чи іншим чином беруть участь у процесі реалізації.

Весь цей процес реалізації прав та свобод особи потрібен для досягнення бажаного результату, який задовольняє її потреби та інтереси. Права та свободи можуть реалізовуватись індивідом, як задля своїх особистих потреб, так і з метою захисту інтересів інших осіб, колективів, суспільства в цілому. Суспільний та особистий інтереси в їх сукупності є передумовою виникнення і закріплення у правовій формі прав та свобод особи, визначення їх змісту. Саме потреба гармонійного поєднання суспільних та особистих інтересів диктує необхідність чіткого фіксування меж прав і свобод людини.

На жаль, слід визнати, що існують ще норми права, де не знайдено оптимальне поєднання особистих та суспільних інтересів. Здебільшого за все це притаманне нормам, що містяться у відомчих нормативних актах. Інколи в них відомчі інтереси домінують над інтересами особи, що суперечить ідеї правової держави. Такий підхід є хибним, оскільки заподіює шкоду реальним суспільним та особистим інтересам, суперечить самому духу гуманістичного законодавства.

Вдосконалення механізму реалізації прав та свобод передбачає можливість переходу від одного виду реалізації до іншого, правильний вибір складових елементів, у тому числі з включенням до цього складу відповідних актів застосування, оптимізацію внутрішніх зв'язків між актами застосування й іншими юридичними фактами, покращання процесуально-процедурних форм.

Одним з напрямів удосконалення механізму реалізації прав людини є підсилення процедурно-правової упорядкованості цієї реалізації, яка здійснюється шляхом впровадження більш простих, зручних та ефективних процедурно-правових форм такої реалізації. Крім того, ці форми повинні поєднували у собі громадські та особисті інтереси.

Людина може бути впевнена в реалізації своїх прав, і повноті їх здійснення лише за умов процедурної урегульованості усіх юридичних дій. Перш за все це відноситься до тих прав людини, які пов'язані з діяльністю державних органів.

Вдосконалення процедурно-правової сторони реалізації прав людини полягає у більш точному (у відповідності з потребами суспільства та процесом демократизації самого механізму реалізації прав) порядку винесення того чи іншого виду правозастосовчого акту (реєстраційного, дозволяючого тощо). Не слід забувати і про те, що необхідно вдосконалювати і процес застосування норм права у механізмі реалізації прав людини.

Упорядкування механізму реалізації прав людини пов'язане з виникненням юридичних фактів та їх правовим регулюванням.

На наш погляд можна виділити три основні напрямки формування юридичних складів: 1) правильний вибір елементів, котрі складають зміст юридичного складу; 2) оптимізація внутрішніх зв'язків; 3) вдосконалення процедурно-правових форм, що обумовлюють розвиток фактичних складів.

Наприклад, надання громадянам можливості отримати житло в кредит призводить до зміни юридичного складу, який регламентує взяття їх на облік для отримання житла.

Раціоналізація юридичних фактів пов'язана із удосконаленням документів, які їх опосередковують. Наприклад, у відповідності з п. 1 Положення про паспорт громадянина України, затвердженого Постановою Верховної Ради України від 2 вересня 1993 р., паспорт громадянина України є документом, що посвідчує особу власника та підтверджує громадянство України.

На наш погляд, необхідно постійно проводити роботу по удосконаленню процедурно-правових форм реалізації прав, свобод та законних інтересів людини. Це можна робити в таких напрямках: 1) слід підвищити роль закону при регулюванні суспільних відносин, учасниками яких виступають громадяни. Для цього варто мінімізувати практику видання підзаконних, перш за все відомчих нормативних актів (положень, статутів, інструкцій тощо), які встановлюють порядок використання конкретних прав та свобод та законних інтересів людини; 2) необхідно впроваджувати практику регулярного перегляду відомчих нормативних актів, на предмет їх відповідності чинному законодавству, що постійно оновлюється.

Новий етап у розвитку механізму реалізації конституційних прав людини пов'язаний із прийняттям 28 червня 1996 р. Конституції України. По-перше, Конституція передбачає розробку і ухвалення спеціальних законів, які встановлюють порядок реалізації конкретних прав, свобод і законних інтересів людини. По-друге – ряд статей Конституції містить у собі прямі вказівки законодавця на встановлення у законі певного порядку реалізації прав людини («у відповідності із законом», «у встановленому законом порядку»). Словосполучення «у встановленому законом порядку» означає, що способи використання конституційного права визначаються поточним (галузевим) законодавством. Ці способи можуть міститися і у законах, котрі діяли раніше. У тому випадку коли вони не суперечать

положенням нової Конституції не обов'язково приймати нові закони. По-третє, Конституція України закріпила і гарантувала досить велике коло прав людини, і навіть у тому випадку, коли у Конституції прямо не вказано на необхідність встановлення порядку їх реалізації, така необхідність випливає із змісту конституційних прав та свобод. Значна увага по удосконаленню процедурно-правового порядку реалізації прав людини приділена у Законі України «Про громадянство» від 16 квітня 1997 р., Законі України «Про правовий статус іноземців» від 4 лютого 1994 р. тощо. Однак процес удосконалення процедурно-правових форм реалізації прав людини необхідно продовжувати і надалі.

Як показує практика, розширення та поглиблення змісту політичних прав людини сприяють підвищенню соціально-політичної активності громадян України. Громадяни беруть активну участь у вирішенні проблем, які виносяться на референдум. Проте, коло питань, що вирішуються за допомогою референдуму, поки що дуже вузьке. На нашу думку його варто розширити. Слід дати можливість громадянам брати участь і у обговоренні проектів фундаментальних законів.

Значну увагу привертає удосконалення процесуальних форм реалізації прав людини у галузі побутового обслуговування населення. Саме в цій сфері мають місце значні недоліки у роботі державних установ та організацій. Зокрема, це пов'язане з наявністю великого бюрократичного апарату, що, у свою чергу, призводить до гальмування порядку отримання необхідних послуг в системі роздрібної торгівлі, комунального обслуговування тощо.

У Конституції України закріплено права та свободи людини в галузі науки, освіти та культури. Одним з напрямків удосконалення цієї сфери можна назвати сферу науки. На сьогодні слід більш детально визначити правові статуси наукових співробітників та інших осіб, що займаються науковою та творчою діяльністю. Це зумовлено тим, що у наш час соціальний захищеність цієї категорії осіб знаходиться в скрутному становищі. Асигнувань, які виділяються на науку не вистачає і тому більшість наукових

розробок так і залишається лише на папері і не отримує втілення в практичному житті.

Ряд статей Конституції України, які гарантують невідчужувані від людини блага та цінності, обумовлюють завдання по розширенню та конкретизації системи процесуальних гарантій від безпідставного обмеження свободи та особистого життя громадянина, а також від посягань на особисті блага кожної людини.

Одним із шляхів підвищення рівня організації здійснення прав людини є застосування нових технічних засобів – комп'ютерних технологій, автоматичних систем управління тощо. У наш час комп'ютерні системи зайняли чільне місце в сфері обслуговування населення, вони використовуються у службах знайомств, обліку автотранспорту, розподілу житлової площі тощо. Існують ці системи і в галузі практичного застосування законодавства, тобто на практиці створена пошукова база, котра дозволяє за певними словами, словосполученнями, або ж за іншими ознаками здійснювати пошук чинних законів і підзаконних нормативно-правових актів.

Коли при реалізації особою своїх прав і свобод її інтереси не співпадають з інтересами суспільства, то протиріччя між ними впливають на реалізацію вимог приписів правових норм. Ці протиріччя можуть виражатися в невикористанні права та свободи особою, або в такому використанні прав і свобод, яке буде суперечити їх дійсному змісту. Це може заходити свій вияв протиправній поведінці. Реалізація прав та свобод людини потребує належного здійснення своїх функцій і повноважень усіма державними органами, посадовими особами, громадськими організаціями. Їх діяльність повинна спрямовуватись на реальне забезпечення цих прав і свобод. У суспільстві мають відбуватись взаємопов'язані процеси – розширення і зміцнення прав людини та формування правової культури, котра передбачає знання права й повагу до його норм, а також практичні навички щодо їх застосування. Існування загальнолюдських стандартів прав людини має сенс

лише за наявності дієвого механізму їх реалізації. Механізм реалізації прав людини, це складне соціальне явище, котре має розглядатися з декількох позицій: а) соціально-психологічних; б) соціологічних; в) правових, які сприяють чіткому визначенню самого суб'єктивного права. Проблема механізму реалізації прав громадян безпосередньо пов'язана з подальшим підвищенням якості законодавства, усієї роботи в галузі правового регулювання, удосконалення діяльності державного апарату, громадських організацій та посадових осіб, котрі повинні забезпечувати реалізацію прав людини.

4.5. Проблеми в реалізації соціальної політики та шляхи їх вирішення

На сьогодні наявні певні здобутки у сфері соціальної політики, але проголошені в законодавчих актах орієнтири потребують серйозної роботи для їх реалізації. Існують серйозні невирішені проблеми у соціальній сфері, такі як низький рівень зайнятості і масовий характер безробіття; бідність; незадовільний рівень пенсій, посилення диференціації суспільства тощо.

Відображенням проблем в реалізації соціальної політики є, зокрема, депопуляція населення. Так, згідно рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29.12. 2009 р. **«Про стан соціально-демографічного розвитку, охорони здоров'я і ринку праці в Україні»** проявом демографічної кризи стало погіршення майже всіх демографічних показників. Унаслідок зростання депопуляції, що триває з 1991 року, чисельність населення України скоротилася більш як на 6 млн. осіб. Основними проблемами погіршення демографічної ситуації в Україні є:

- зниження показника народжуваності,
- збільшення показника смертності,
- скорочення тривалості життя,
- загальне старіння населення.

Це впливає на кількісно-якісний склад трудового потенціалу, продуктивність суспільної праці. Економічні та соціальні проблеми спричинили

безробіття, поширення нелегальної трудової діяльності, зниження національного інтелектуального та освітнього потенціалу, значне розшарування населення за рівнем доходів.

Наростання кризових явищ на національному ринку праці відбувається в результаті погіршення макроекономічної ситуації, скорочення обсягів вітчизняного виробництва, обумовлених впливом структурної, кон'юнктурної та інституційної кризи, звуженням можливостей створення нових робочих місць.

Найгострішою є проблема подолання бідності. Сьогодні подолання бідності - це той момент, який розглядається світовим співтовариством як ключовий у політиці будь-якої держави. Україна ж належить до країн з високим рівнем бідності, особливістю якої є значне скорочення доходу більшості населення, яке при цьому працює і зберігає відносно високий соціальний статус. На відміну від країн Західної Європи, наявність роботи в Україні ще не є гарантією мінімального достатку.

Як правило, рівень бідності визначається за показником, що свідчить, яку частку доходів громадяни витрачають на продовольчі та житлово-комунальні послуги. Чим вища ця сума по відношенню до зарплати, тим серйозніша проблема бідності в країні.

Проблема бідності в Україні набула офіційного визнання після затвердження Указом Президента України від 15 серпня 2001 р. **Стратегії подолання бідності**, яка встановила значення терміна «бідність», єдиний відносний критерій віднесення різних верств населення до категорії бідних, визначила основні напрями та етапи подолання бідності на період до 2010 року.

За час реалізації зазначеної Стратегії прийнято **Комплексну програму забезпечення реалізації Стратегії подолання бідності**, затверджену постановою Кабінету Міністрів України від 21.12.2001 р., щороку затверджувалися плани заходів, спрямовані на подолання бідності, розроблялися та виконувалися регіональні програми подолання бідності. У **Державній цільовій соціальній програмі подолання та запобігання бідності**

на період до 2015 р. зазначається, що за кожним напрямом подолання бідності відбулися позитивні зрушення. Забезпечено виконання завдань, а також досягнуто основну мету - стабілізація рівня життя і усунення найгостріших проявів бідності.

Моніторинг показників бідності свідчить про позитивні тенденції. Проте проблема бідності залишається актуальною і потребує подальшого розв'язання.

Не втратила гостроти проблема бідності серед працюючого населення. Кожна четверта сім'я з дітьми, в якій всі дорослі працюють, належить до категорії бідних. Не розв'язана проблема охоплення бідного населення соціальною підтримкою. Тільки 57 % осіб, що належать до категорії бідних за критерієм прожиткового мінімуму, отримують один з видів соціальної допомоги.

Високий рівень бідності спостерігається в сім'ях з двома дітьми (40,7 %) та багатодітних сім'ях (58,4 %), в сім'ях, у яких є діти і непрацюючі дорослі (36,3 %). Залишається високим рівень бідності в сільській місцевості (32,3 %), який значно перевищує рівень бідності у містах (20,2 %). Крім того, не ліквідовано заборгованість із заробітної плати, не запроваджено ефективну систему надання державної допомоги.

Для розв'язання проблеми бідності необхідна цілеспрямована політика, що ґрунтується на економічних та фінансових можливостях держави та максимальній ефективності їх використання.

У зв'язку з цим вкрай важливими є реалізація наступних **завдань**:

- запровадження нових механізмів відновлення виробництва, стимулювання економічного зростання та соціального прогресу, зокрема забезпечення ефективної зайнятості населення шляхом створення життєспроможних підприємств;
- створення умов для гідної праці, в тому числі забезпечення поваги та дотримання прав людини у сфері праці, продуктивної, вільно обраної зайнятості та соціального захисту, а також розвитку та активізації соціального діалогу на всіх рівнях;

- реалізація в кризових умовах короткострокових заходів з надання невідкладної допомоги найбільш уразливим верствам населення, подолання хронічної бідності, бідності серед працюючих;
- забезпечення реформування систем оплати праці, соціального захисту, пенсійного страхування, надання медичної допомоги, медичного обслуговування;
- запровадження дієвого механізму надання молоді, насамперед випускникам вищих навчальних закладів, першого робочого місця;
- розширення можливостей для працевлаштування людей з особливими потребами, зайнятості людей похилого віку;
- упровадження системи надання дієвої адресної соціальної допомоги.

На шляху вирішення проблем у сфері соціальної політики дуже важливим є **збільшити значення місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування** у розв'язанні проблем соціальної політики. Це зумовлено тим, що надання соціальних послуг має здійснюватися на максимально наближеному до населення територіальному рівні, на якому повинні бути належні організаційні, матеріальні та фінансові засоби, що забезпечують їх обсяг і якість відповідно до загальнодержавних стандартів. Саме на регіональному та місцевому рівнях повинна вирішуватись більшість соціальних проблем.

Надання соціальних послуг населенню на регіональному рівні повинно **бути максимально децентралізоване**. Централізований підхід до визначення потреби в соціальних послугах і формування мережі соціальних служб, закладів та установ зумовлює орієнтацію якості та обсягу таких послуг переважно на фінансові можливості бюджету, а не на потреби населення і не передбачає залучення отримувачів послуг та їх представників до планування і контролю за якістю наданих послуг.

Це веде до високої вартості утримання в стаціонарних закладах для інвалідів, людей похилого віку, що пояснюється значними витратами на забезпечення матеріально-технічної бази та численного медичного

адміністративно-господарського штату. Отже, для держави значно дешевше налагодити систему домашнього обслуговування за допомогою кваліфікованих соціальних, медичних працівників та функціонування мережі відповідних служб - відділень соціальної допомоги або територіальних центрів.

У зв'язку з цим треба інтенсивно **розвивати** мережу служб, таких як, **територіальні центри, з організації соціально-побутового обслуговування інвалідів та одиноких непрацездатних громадян похилого віку вдома.** Необхідно також розширювати мережу центрів і відділень соціально-побутової та медико-соціальної реабілітації. Це один із важливих шляхів здійснення завдань інтеграції інвалідів, ветеранів війни та праці у суспільство, підтримання їхньої соціальної активності та життєдіяльності.

Важливим для покращення соціальної політики є **підвищення ролі недержавних громадських організацій.** Недержавні організації здатні зробити вагомий внесок у розвиток системи соціального захисту. Саме НДО розробляють і апробують новаторські моделі та схеми роботи з клієнтами, до того ж вони здатні отримувати допомогу з боку міжнародних організацій. Для покращання партнерських відносин між органами влади та громадськими організаціями необхідно здійснювати спільне планування і координацію дій.

Наступним аспектом вдосконалення соціальної політики є **посилення адресного характеру соціального захисту незахищених верств населення.** Поглибленню адресності повинно сприяти вдосконалення методологічних підходів до визначення показників бідності, встановлення єдиних критеріїв оцінок майнового стану сім'ї для визначення права на призначення певного виду соціальної допомоги, спрощення процедур надання соціальної допомоги, регулювання надання соціальних послуг через видачу ліцензій, впровадження стандартів якості та контролю за їх дотриманням. У сфері надання соціальних послуг адресність передбачає диференціацію надання соціальних послуг з урахуванням умов життя їх отримувача, адресне фінансування з місцевих бюджетів, закупівлю послуг або цільову соціальну допомогу отримувачу для оплати послуг обраного ним надавача послуг.

Також потребує **вдосконалення нормативно-правова база соціальної політики** в таких аспектах, як

- запровадження єдиного соціального внеску з метою уніфікації страхових внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування;
- розроблення юридичних, нормативно-правових основ благодійності задля її стимулювання;
- передбачення певних податкових пільг при запровадженні у життя соціальних проектів та програм, здійснення яких сьогодні не забезпечено або недостатньо забезпечено державою;
- укладення договорів з іншими країнами щодо соціального захисту громадян України, які працюють за її межами.

У сфері соціальних послуг забезпечення рівної конкурентоспроможності кожного з надавачів потребує вдосконалення нормативно-правової бази щодо можливості укласти контракти на надання соціальних послуг, стимулювання та регулювання діяльності комерційних організацій з надання соціальних послуг, а також удосконалення послуг та інфраструктури у державних закладах.

З метою підвищення ефективності соціальної політики доцільно **посилити її активну складову шляхом продуктивної, спрямованої політики зайнятості**. Саме у такий спосіб можливо здійснити закріпленій у багатьох державних документах орієнтир на «активність» соціальної політики. Особливе значення мають такі аспекти політики зайнятості, як

- сприяння зайнятості громадян, які потребують соціального захисту і не спроможні конкурувати на ринку праці,
- посилення мотивації до легальної зайнятості,
- сприяння зайнятості населення шляхом збереження існуючих та створення нових робочих місць на підприємствах, в установах та організаціях усіх форм власності,
- впровадження заходів щодо детінізації відносин у сфері зайнятості населення.

Реформування сфери соціальних послуг має бути спрямоване на **підвищення ефективності управління бюджетними коштами**. Соціальні послуги мають спрямовуватися на надання допомоги у розв'язанні проблем і

відповідати індивідуальним потребам людей, які опинилися у складних життєвих обставинах. Важливе значення мають такі вихідні принципи:

- добровільність отримання соціальних послуг, можливість вибору закладу;
- подолання споживацького підходу до отримання соціальних послуг;
- розвиток самостійності і активності отримувача послуг, його власних можливостей у розв'язанні проблем, що виникають;
- вивчення і поширення найкращого вітчизняного та міжнародного досвіду застосування методик надання соціальних послуг.

Система забезпечення якості соціальних послуг передбачає **введення мінімальних державних стандартів якості** та здійснення постійного контролю за їх дотриманням, регулювання діяльності з надання соціальних послуг шляхом ліцензування та реєстрації суб'єктів, що надають соціальні послуги. Зміст та організація соціальних послуг має забезпечувати найповніше задоволення індивідуальних потреб отримувачів послуг та спрямовуватися на досягнення позитивних змін в їх житті, сприяння інтеграції в суспільство.

Положення законодавства у сфері соціальної політики спрямовані на захист конституційних прав людини і громадянина. Шляхи покращення соціальної політики пов'язуються з забезпеченням подальшого поетапного наближення мінімальних соціальних державних гарантій до прожиткового мінімуму, із загальним підвищенням рівня життя населення, мінімального розміру заробітної плати і пенсії, соціальних виплат. У той же час наявні серйозні невирішені проблеми, такі як бідність, депопуляція населення, низький рівень життя в цілому та ін., від вирішення яких залежить майбутнє соціальної державності в Україні.

Питання для самоперевірки

- 1.Визначити групи нормативно-правових актів, які визначають соціальну політику в Україні.
- 2.Які міжнародні документи покладені в основу формування нормативної бази соціальної політики в Україні?
- 3.Назвіть приклади документів, що визначають напрями та принципи проведення соціальної політики.
- 4.Соціальні права та соціальні гарантії в Україні.
- 5.Основні напрями реформування пенсійного забезпечення в Україні
- 6.Правове забезпечення соціального захисту безробітних в Україні.
- 7.Державна політика щодо сім'ї та захист материнства в Україні.
- 8.Охарактеризувати нормативно-правові акти різних інститутів державної влади.
- 9.Дата характеристики нормативно – правовим актам міжнародної соціальної політики.
- 10.Європейський кодекс соціального забезпечення.
- 11.Визначити завдання соціальної політики відповідно до Конвенції Міжнародної організації праці.
- 12.Конституційні гарантії реалізації соціальних прав людей.
- 13.Загальна характеристика основних видів джерел права соціального забезпечення.
- 14.Міжнародні договори як джерело права соціального забезпечення України.
- 15.Міжнародні стандарти прав людини.
- 16.Загальні конституційні гарантії прав людини в Україні.
- 17.Європейська соціальна хартія (переглянута).
- 18.Стандарти ООН у сфері соціального захисту.
- 19.Види правозастосовчих актів у механізмі реалізації прав.
20. Визначити різницю понять «охорона прав людини» та «захист прав людини»
- 21.Юридичний механізм забезпечення прав людини
- 22.Проблеми в реалізації соціальної політики
23. Шляхи вирішення проблем в реалізації соціальної політики

Рекомендована література

1. Актуальні проблеми соціальної політики України: Навч. посібн. / А.О. Ярошенко, Н.Б. Отрешко, С.В. Толстоухова, Л.А. Литва, І.М. Чернін, С.В. Пасічніченко, Ткач, Ю.С. Фіголь. За ред. А.О. Ярошенко. – К., НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. - 222с.
2. Конституція України : Закон України №254/к96 – ВР від 28.06.1996 – zakon1.rada.gov.ua.

3. Загальна декларація прав людини: Декларація ООН, міжнародний документ (від 10.12.1948 р.)
4. Європейська соціальна хартія: Хартія Ради Європи, міжнародний документ № 163 (від 03.05.1996 р)
5. Європейська конвенція про соціальне забезпечення: конвенція, Міжнародний документ ради Європи (від 14.12.1972 р.)
6. Закон України «Про державні соціальні стандарти і державні соціальні гарантії» (від 05.10.2000р.)
7. Закон України «Бюджетний кодекс України» (від 08.07.2010 р.)
8. Закон України «Про мінімальний споживчий бюджет» (від 03.07.1991 р.)
9. Закон України «Про межу малозабезпеченості: Закон України» (від 04.10.1994 р.)
10. Закон України «Про прожитковий мінімум» (від 15.07.1999 р.)
11. Закон України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» (1994 р.).
12. Закон України «Про соціальні послуги» (від 19 червня 2003 р)
13. Закон України «Про соціальний захист дітей війни» (від 16.02.2010 року).
14. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» (із змінами від 08.07.2010 р.).
15. Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» (із змінами від 02.12.2010 р.).
16. Закон України «Про збір і облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» (від 8/07/2010р.)
17. Закон України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» (із змінами від 23.12.2010 р.)
18. Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» (із змінами від 23.12.2010 р., Відомості Верховної Ради України, 2011, № 29).
19. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення правового регулювання у сфері захисту економічної конкуренції» (від 05.07.2011 р.).
20. Закон України «Про внесення змін до Основ законодавства України про охорону здоров'я щодо удосконалення надання медичної допомоги (від 07.07.2011 р.).
21. Закон України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» (із змінами від 08.07.2011 р.).
22. Закон України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» (від 09.09.2011р.).

23. Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» (із змінами від 22.12.2011 р.).
24. Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» (від 09.09.2011р.).
25. Закон України Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування (від 04.01.1998 р.)
26. Головка-Гавришева О.І. Правове регулювання соціальної політики у Європейському Союзі: теоретичні аспекти [монографія] / О.І. Головка-Гавришева – Львів, 2008. – 220 с.
27. Лопушняк Г.С. Державна соціальна політика як передумова економічного розвитку України [монографія] / Г.С. Лопушняк – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2011. – 372 с.
28. Корецька С.О. Соціальна політика України: теорія, методологія і механізми реалізації [монографія] / С.О. Корецька – Донецьк: Юго-Восток, 2010. – 445 с.
29. Макарова О.В. Соціальна політика в Україні: Монографія / О.В. Макарова ; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. — К., 2015. — 244 с
30. Механизмы защиты социальной сферы (на примере развитых стран Запада и Японии). – М.: Наука, 1992.
31. Миронов С. Социальная политика: уточнение задач, отладка механизмов / С. Миронов // Общество и экономика. – 2005. – №5. – С. 7-8.
32. Нерсесянц В.С. Философия права: учебник / В.С. Нерсесянц. – М.: Норма, 2009. – 848
33. Огаренко Т.О. Соціально-правові регулятори українського суспільства: [монографія] / Т.О. Огаренко. – Запоріжжя: КПУ, 2012. – 240 с.
34. Становлення ідеологічних засад соціальної політики в сфері соціального захисту населення в Україні: Підручник для вищих навчальних закладів / За заг. ред. А.О. Ярошенко / Л.А. Литва, Н.Б. Отрешко, С.В. Пасічніченко. – Київ, 2013. – 150 с.
35. Хеффе О. Политика. Право. Справедливость. Основоположения критической философии права и государства / О. Хеффе. – М.: Гнозис, 1994. – 248 с.
36. Шевчук П. Соціальна політика: навч. посібн. / Петро Шевчук. – Львів: Світ, 2003. – 399 с.
37. Ярова Л.В. Соціальна політика України в контексті європейської інтеграції [монографія] / Л.В. Ярова – Одеса: Фенікс, 2011. – 320 с.

Електронні ресурси

1. <http://i-soc.kiev.ua> // Інститут соціології НАН України.
2. <http://www.ier.kiev.ua> // Інститут економічних досліджень та політичних консультацій.
3. <http://www.kiis.com.ua> // Київський міжнародний інститут соціології.
4. <http://www.uisr.org.ua> // Український інститут соціальних досліджень.
5. <http://www.niss.gov.ua> // Інститут стратегічних досліджень.
6. <http://www.ecsoc.msses.ru> // Електронний журнал «Экономическая социология».
7. <http://www.sociumas.lt/Rus> // Журнал «Sociumas».
8. <http://www.sapientia.kiev.ua> // Електронний науковий журнал.
9. <http://www.icaei.org.ua/lip> // Соціально-гуманітарний журнал «Людина і політика».
10. <http://zluka.isr.lviv.ua> // Фонд регіональних соціально-політичних та економічних досліджень (Львів).
11. <http://www.me.gov.ua> // Міністерство економіки України.
12. <http://www.minpraci.gov.ua> // Міністерство праці та соціальної політики.

Глосарій

Авторитаризм - державний устрій, характерними ознаками якого є режим особистої влади, відсутність демократичних інститутів, диктаторські методи правління.

Адміністративно-командна економіка – господарство, у якому панує державна форма власності. Їй притаманна централізована бюрократична система управління, котра використовує, як правило, неринкові важелі виконання директивних завдань. Діяла в СРСР, у тому числі й в УРСР у радянські часи.

Безпека життєдіяльності та оточуючого середовища – забезпечення права на життя (як і в демографічній політиці) та на безпечне для життя та здоров'я довкілля.

Безробітні, у визначенні МОП, - це особи у віці 15-70 років (як зареєстровані, так і незареєстровані в державній службі зайнятості), які одночасно задовольняють трьома умовам: не мають роботи (прибуткового заняття), шукають роботу або намагаються організувати власну справу, готові приступити до роботи впродовж наступних двох тижнів. До цієї категорії належать також особи, що навчаються за направленнями служби зайнятості, знайшли роботу і чекають відповіді або готуються до неї приступити, але на даний момент ще не працюють.

Безробіття - соціально-економічне явище в суспільстві, коли частина активного працездатного населення не може знайти роботу, яку воно здатне виконувати.

Бідність — неможливість для людини жити по мінімальних національних стандартах споживання. Бідне населення — громадяни, чиї доходи нижче офіційного прожиткового мінімуму.

Бригада - це організаційно-технологічне і соціально-економічне об'єднання працівників однакових або різних професій на базі відповідних виробництв, устаткування, інструменту, оснащення, сировини і матеріалів, для виконання виробничого завдання з випуску високоякісної продукції певної кількості з

найменшими матеріальними і трудовими витратами на основі колективної матеріальної заінтересованості і відповідальності.

Бюджет – це документ, що обмежує розподіл фінансових ресурсів, які уряд використовуватиме для допомоги і послуг із метою поліпшення добробуту народу. *Бюджет як економічна категорія* – сукупність грошових відносин між державою і юридичними та фізичними особами стосовно формування і використання централізованого фонду коштів, призначеного для забезпечення виконання державою її функцій. *Бюджет за матеріальним змістом* – централізований фонд коштів держави. *Обсяг бюджету* – річна сума коштів, що проходять через цей фонд і є одним із важливих інструментів, доступних урядові, для регулювання економічної діяльності та стабілізації доходів громадян. *Юридичне значення бюджету* має вигляд нормативно-правового закріплення бюджетних повноважень суб'єктів бюджетних відносин, у зв'язку з постійним рухом та завданнями, як основний фінансовий план держави.

Бюджетна політика – діяльність органів державної влади щодо формування бюджету держави, його збалансування, розподілу й перерозподілу бюджетних ресурсів та забезпечення всеохоплюючого контролю за їх використанням. Залежно від структури бюджетних видатків така політика має соціальне, економічне або військове спрямування. В Україні за Конституцією бюджетна політика має соціально-економічне спрямування. Держава, утілюючи бюджетну політику, визначає засади бюджетного устрою країни та побудову її бюджетної системи, а також організацію міжбюджетних відносин.

Бюджетний устрій України – визначена правовими нормами система бюджетів України, розмежування доходів і видатків між ними, повноваження органів законодавчої та виконавчої влади у сфері бюджету. Оскільки Україна є унітарною державою, то її бюджетна система дворівнева і складається з Державного бюджету України та місцевих бюджетів. Устрій є організацією та принципами побудови бюджетної системи, її структури, взаємозв'язком між окремими ланками бюджетної системи.

Бюрократія – за Максом Вебером це з'єднувальна ланка між владою та підлеглими їй посадовими особами.

Валова продукція - характеризує загальний обсяг виробничої діяльності підприємства та включає всю продукцію у вартісному виразі, незалежно від ступеня її готовності.

Валовий внутрішній продукт (ВВП) – загальна сукупна ринкова вартість повного обсягу кінцевого виробництва товарів і послуг, вироблених у суспільному господарстві тієї чи іншої країни за один рік або інший підзвітний період (місяць, квартал).

Вартість робочої сили являє собою сукупність витрат підприємця, пов'язаних з використанням робочої сили, забезпечення необхідних для забезпечення нормальної життєдіяльності людини, тобто для підтримування її працездатності, професійно-кваліфікаційної підготовки, утримання сім'ї і виховання дітей, духовного розвитку тощо.

Виборча система - сукупність правил і законів, що забезпечують певний тип організації влади, участь суспільства у формуванні державних представницьких, законодавчих, судових і виконавчих органів, вираження волі тієї частини населення, яка за законодавством вважається достатньою для визначення результатів виборів легітимними.

Виробіток - це кількість виробленої продукції за одиницю часу, або кількість продукції, що припадає на одного робітника за рік, квартал, місяць.

Відрядна форма оплати праці - використовується для оплати праці залежно від кількості виробленої робітником продукції (виконаної роботи) належної якості на основі попередньо встановлених норм часу (виробітку) і розцінок з врахуванням складності та умов праці.

Відтворення населення - це історично і соціально-економічно обумовлений процес, постійного і безперервного поновлення людських поколінь. У процесах відтворення населення розрізняють види руху, типи і режими.

Відтворення ресурсів для праці - це процес постійного і безперервного поновлення кількісних і якісних характеристик економічно активною населення.

Вільно обрана зайнятість припускає, що право розпоряджатися власною здатністю до праці належить винятково власнику робочої сили, тобто самому працівнику. Цей принцип гарантує право кожного працівника; на вибір між зайнятістю і незайнятістю, забороняючи будь-яке адміністративне залучення до праці.

Влада - 1) центральне, організаційне й регулятивно-контрольне начало політики, здатність, право і можливість суб'єкта політики нав'язувати власну волю, розпоряджатися іншими людьми, суспільними групами, державами за допомогою авторитету, закону, примусу тощо; 2) система керівних (державних) органів.

Владні відносини – взаємодія суб'єктів політики з приводу завоювання, використання й перерозподіл політичної влади.

Внутрішня політика – діяльність державних органів, установ, правлячих партій, спрямована на узгодження інтересів окремих верств населення країни. На певне їх підпорядкування та можливе за конкретних умов задоволення, на збереження існуючого стану в суспільстві або на цілеспрямоване його перетворення, на забезпечення цілісності, взаємозв'язку і взаємодію окремих сфер суспільства.

Геополітика - політична доктрина, яка надає переважного значення в обґрунтуванні політики зовнішнім чинникам.

Глобалізація - це процес всесвітньої економічної, політичної та культурної інтеграції та уніфікації. Основними наслідками цього процесу є міжнародний поділ праці, міграція в масштабах усієї планети капіталу, людських та виробничих ресурсів, стандартизація законодавства, економічних та технічних процесів, а також зближення культур різних країн. Це об'єктивний процес, який має системний характер, тобто охоплює всі сфери життя суспільства. Головними ознаками, виокремлення яких слугує ключем до розуміння сутності глобалізації, є взаємозалежність національних економік та їхнє взаємопроникнення; інтернаціоналізація світової економіки під впливом поглиблення міжнародного поділу праці; послаблення можливостей національних держав щодо формування незалежної економічної політики; розширення масштабів обміну та їх інтенсифікація; формування метапростору в умовах утворення та функціонування транснаціональних фінансових телекомунікаційних та інших мереж; становлення єдиної системи зв'язків та нової конфігурації світової економіки; тяжіння світової економіки до єдиних стандартів, цінностей, принципів функціонування під впливом обміну товарами, робочою силою, капіталом, культурними цінностями.

Глобальні проблеми сучасності – сукупність суперечливих процесів, які складають зміст сучасної кризи світової цивілізації.

Годинний фонд заробітної плати - охоплює всі види оплат за фактично відпрацьований час і складається із заробітної плати за відпрацьований час за відрядними розцінками, тарифними ставками, з премій відрядникам і погодинникам, доплат за умови та інтенсивність праці, за роботу в нічний час, незвільненим бригадирам за керівництво бригадою, за навчання учнів і надбавки за професійну майстерність.

Громадська організація - добровільні об'єднання громадян, які сприяють розвитку їхньої політичної, трудової активності й самодіяльності, задоволенню і захисту їхніх багатогранних інтересів і запитів, діють відповідно до завдань, цілей, закріплених у їхніх статутах.

Громадянське суспільство - сфера політичних відносин у суспільстві (економічних, духовних, релігійних, приватних, сімейних та ін.) галузь самовияву інтересів і волі вільних індивідів. У демократичних системах громадянське суспільство зумовлює і визначає сферу діяльності держави та її органів.

Громадсько – політичний рух – це структурно – неоформлені масові об'єднання громадян і організацій різних соціально – політичних орієнтацій, діяльність котрих, як правило має тимчасовий характер і найчастіше спрямована на виконання певних часткових завдань, після вирішення яких вони або розпадаються або консолідуються в нові політичні партії чи громадські організації.

Громадянство - формально зафіксований правовий зв'язок людини з державою, який передбачає певну сукупність взаємних прав та обов'язків.

Груповий (бригадний) трудовий потенціал крім трудового потенціалу окремих працівників включає додаткові можливості їх колективної діяльності на основі сумісності психофізіологічних і кваліфікаційно-професійних особливостей колективу.

Двостороннє регулювання - це форма відносин, яка передбачає укладання двосторонніх міждержавних угод.

Демократія - форма політичної організації суспільства, яка визначає джерелом влади народ, його право вирішувати державні справи, водночас захищаючи громадянські права і свободи.

Денний фонд заробітної плати - окрім годинного фонду заробітної плати, входить доплата підліткам за скорочений робочий день і оплата перерв для годування дітей.

Депонуляція — природний збиток населення країни внаслідок перевищення смертності над народжуваністю, що проявляється в зменшенні абсолютної чисельності населення, перевищенні смертності над народжуваністю.

Держава – це організація суверенної політичної влади, яка в рамках правових норм і на певній території здійснює управління суспільними процесами і гарантує безпеку особи і нації.

Державна влада – це така форма державної влади, яка виражає свою економічно і політично панівної спільності і спирається на спеціальний апарат примусу, має монопольне право видавати закони й інші розпорядження, обов'язкові для всього населення.

Державний мінімальний соціальний стандарт (ДМСС) — встановлені органами державної влади на визначений період часу єдині мінімальні соціальні нормативи і норми, що відбивають найважливіші потреби людини в матеріальних благах, загальнодоступних і безкоштовних послугах, які гарантують відповідний рівень життя.

Державний суверенітет – незалежність і самостійність держави, що полягає у її праві на власний розсуд вирішувати свої внутрішні і зовнішні справи, без втручання будь – якої іншої держави.

Децентралізації управління соціальною сферою — передача все більшого обсягу повноважень регіональним і місцевим органам влади в реалізації соціальної політики. Припускає регіоналізацію соціальної політики, тобто облік регіональних особливостей формування і протікання соціальних відносин при реалізації соціальних програм на місцях.

Дискримінація – свідоме обмеження прав суб'єктів соціально-трудова відносин, що перекриває їм доступ до рівних можливостей на ринку праці. Дискримінації можуть піддаватися різні категорії працівників.

Добовий режим праці та відпочинку включає кількість змін за добу, час відновлення працездатності між змінами.

Додаткова заробітна плата - це винагорода за працю понад установлені норми, за трудові успіхи та винахідливість і за особливі умови праці. Вона включає доплати, надбавки, гарантії і компенсаційні виплати, передбачені чинним законодавством; премії, пов'язані з виконанням виробничих завдань і функцій.

Доходи населення - це сукупність коштів і витрат у натуральному виразі для підтримання фізичного, морального, економічного й інтелектуального стану людини.

Еволюціонізм – процес поступових змін політичної сфери суспільства, змістом яких є її ускладнення, диференціації підвищення рівня організації.

Економіка праці і соціально-трудоі відносини - це функціональна наука, яка досліджує суспільні виробничі відносини, що виникають у процесі організації суспільної праці і відтворення робочої сили. Вона вивчає конкретні форми і методи свідомого використання суспільством економічних законів у сфері підвищення ефективності виробництва, його матеріального та морального стимулювання, відтворення робочої сили.

Економічна зайнятість - участь працездатного населення в суспільному виробництві (включаючи сферу послуг).

Економічна тактика – сукупність найближчих цілей, завдань, засобів і способів їх досягнення для реалізації стратегічного курсу економічної політики в конкретних умовах, що складаються в поточному періоді розвитку народного господарства.

Економічно активне населення - це частина населення, що забезпечує пропозицію робочої сили для виробництва товарів і послуг.

Економічно неактивне населення - це населення, що не входить до складу економічно активного населення, включаючи особи молодшого віку, встановленого для виміру чисельності.

Екстенсивне господарство – розвиток господарства шляхом розширення випуску продукції за рахунок залучення додаткових ресурсів, збільшення використання ресурсних джерел без підвищення ефективності їх використання, пов'язаний з кількісними, а не якісними змінами. На відміну від інтенсивного господарства веде лише до об'ємного збільшення випуску продукції при невисокій результативності.

Емпірична інтерпретація - виокремлення основних ознак об'єкта, доступних виміру, установлення показників, що можуть бути кількісно визначені. Ці показники називають "емпіричними індикаторами". Наприклад, масштаб плинності, інтенсивність плинності кадрів і т. ін.

Ефективність праці - це її результативність або успішність. Вона показує співвідношення обсягу вироблених матеріальних або нематеріальних благ та кількості затраченої на це праці (співвідношення отриманого виробничого результату і сукупності екстенсивних та інтенсивних затрат живої і уречевленої праці).

Житлова політика – створення умов, за яких особа може побудувати, придбати або орендувати житло, при цьому безоплатно або за доступну плату житло надається лише тим, хто потребує соціального захисту.

Закон – це нормативно-правові акти, що видаються законодавчими органами, мають вищу юридичну силу і регулюють найважливіші суспільні відносини в країні.

Закритий конфлікт характеризується великим соціальним дискомфортом, деструктивним впливом на організацію і організаційно-трудою відносини, можливість його вирішення дуже мала.

Заохочувальні та компенсаційні виплати - це винагорода за підсумками роботи за рік, премії за спеціальними системами положеннями, компенсаційні та інші грошові й матеріальні виплати, які не передбачені актами чинного законодавства або які здійснюються понад встановлені зазначеними актами норми.

Заробітна плата - це винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку за трудовим договором власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану ним роботу.

Засоби в політиці – являють собою інструменти практичного здійснення цілей.

Здоров'я населення – створення умов для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування, розвиток фізкультури і спорту, забезпечення санітарно-епідеміологічної безпеки.

Змінний режим праці та відпочинку визначає загальну тривалість робочої зміни, час її початку та закінчення, тривалість обідньої перерви, тривалість праці та частоту регламентованих перерв на відпочинок.

Змішана фінансова участь у реалізації соціальних програм — активізація механізмів залучення поряд з бюджетними і позабюджетними засобами для фінансування соціальної сфери.

Зовнішня політика – політика держав у сфері міжнародних відносин.

Індивідуальний трудовий потенціал працівника враховує індивідуальні можливості працівника.

Інновація – 1) вкладення коштів в економіку, що забезпечує зміну техніки та технології; 2) нова техніка, технологія, що є результатом досягнень науково-технічного прогресу. Істотним чинником інновації є розвиток винахідництва, раціоналізації, поява великих відкриттів.

Інститут – 1) назва науково-дослідних установ та багатьох навчальних закладів; 2) соціальний інститут – певна організація суспільної діяльності та суспільних відносин, що втілює у собі норми економічного, політичного, правового і т.п. життя суспільства, а також соціальні правила життєдіяльності та поведінки людей.

Інституціоналізація – процес впорядкування і формалізації соціальних зв'язків, суспільних відносин.

Інтеграція – обумовлений розвиток і взаємне доповнення підприємств, галузей народного господарства, регіонів і держав в інтересах більш повного задоволення потреб учасників цього процесу у відповідних товарах та послугах.

Інтенсивне господарство – розвиток господарства, у якому зростання обсягів виробництва досягається більш повним використанням кожної одиниці ресурсного потенціалу. Забезпечується за рахунок зростання продуктивності праці, кращого використання матеріалів, підвищення віддачі основних фондів та ін.

Інтенсивність праці - характеризує ступінь напруженості праці за одиницю часу і вимірюється кількістю витраченої енергії людини. Чим вищий рівень інтенсивності праці, тим вища її продуктивність.

Інфляція – знецінення паперових грошей унаслідок випуску їх в обіг у розмірах, що перевищують потреби товарообігу. Інфляція супроводжується підвищенням цін на товари, спадом реальної заробітної плати, зростанням незадоволеного попиту та ін.

Інфраструктура – комплекс галузей народного господарства, які обслуговують промисловість, сільське господарство. До такого комплексу належать виробнича та невиробнича (соціальна) інфраструктура. До виробничої інфраструктури належать дороги, канали, мости, порти, транспорт, зв'язок, енергопостачання та ін. До соціальної інфраструктури – житлове та комунальне

господарство, підприємства побутового обслуговування, торгівлі, заклади освіти, охорони здоров'я та ін.

Кваліфікаційний поділ праці зумовлюється різним ступенем складності виконуваних робіт і полягає у відокремленні складних робіт від простих. Водночас враховується технологічна складність виготовлення продукції, складність функцій з підготовки і здійснення трудових процесів, а також контролю за якістю продукції.

Кількість безробітних - це абсолютний показник безробіття, що вказує на його розміри. Відношення кількості безробітних (B) до кількості економічно активного населення (Ea) - це відносний показник безробіття і по показує його поширеність і називається *рівнем безробіття*.

Коефіцієнт життєздатності нації вимірюється за п'ятибальною шкалою - він характеризує: можливість збереження генофонду, фізіологічного й інтелектуального розвитку нації в умовах продовження соціально-економічної політики уряду, здійснюваної на момент дослідження конкретної країни.

Колективний (груповий) трудовий потенціал враховує не тільки індивідуальні можливості членів колективу, а й можливості їхньої співпраці для досягнення суспільних цільових орієнтирів.

Колективний договір - правовий акт, що регулює трудові, соціально-економічні і професійні відносини між роботодавцем і працівниками на підприємстві, в установі, організації.

Конвенція - це є міжнародний трудовий акт, що після його ратифікації державою-членом МОП вважається обов'язковим для виконання.

Консенсус - політичні та практичні позиції, ідеї, питання, які дають змогу різним політичним силам, суб'єктам політики під час переговорів досягти згоди, взаємоприйнятних рішень, встановити взаєморозуміння і взаємодію.

Консерватизм – політична ідеологія і практика суспільно – політичного життя, що орієнтується на збереження і отримання існуючих форм соціальної структури, традиційних цінностей і морально – правових засад.

Конституціоналізм – (доктринальне поняття) – теорія і практика обмеження і всевладдя держави з допомогою права, основні норми якого відображено в конституції.

Конфлікт - випадок загострення протиріч у трудових відносинах.

Кооперація - це організована виробнича взаємодія між окремими працівниками, колективами бригад, дільниць, цехів, служб у процесі праці для досягнення певного виробничого ефекту.

Кооперація праці - це об'єднання часткових трудових процесів в один, який безупинно, планомірно, ритмічно й ефективно функціонує. Складність кооперації праці обумовлена глибиною всіх форм її поділу.

Легітимність влади – форма підтримки, виправдання правомірності застосування влади і здійснення правління державою або окремими його структурами та інститутами.

Лібералізм – політична та ідеологічна течія, що об'єднує прихильників парламентського ладу, вільного підприємництва і демократичних свобод.

Людські ресурси - специфічний і найважливіший з усіх видів економічних ресурсів. Як фактор економічного розвитку людські ресурси - це працівники, які мають певні професійні навички і знання і можуть використовувати їх у трудовому процесі.

Маятникова зайнятість - це особливий вид зайнятості, що має постійний характер і водночас пов'язаний з періодичними переміщеннями під час трудової діяльності.

Метод праці - це спосіб здійснення процесу праці, певна послідовність і склад трудових прийомів і операцій.

Методи в політиці – характеризують способи впливу її засобів. До них відносяться, перш за все, насильницькі і ненасильницькі методи, примус і переконання.

Міграція трудових ресурсів - переміщення людей у міжнародному територіальному просторі з метою пошуку місця роботи без зміни місця постійного проживання.

Міжнародна конференція праці (МКП) - найвищий орган МОП, відбувається щорічно у Женеві. Кожна держава-член представлена на МКП чотирма делегатами з правом вирішального голосу:

Міжнародна організація праці (МОП) (англ. *International Labour Organization*) - спеціалізована установа Ліги Націй, а після Другої світової війни - Організації Об'єднаних націй (ООН), що була заснована у 1919 році урядами різних країн для підтримки міжнародного співробітництва у справі забезпечення миру в

усьому світі й зменшення соціальної несправедливості за рахунок поліпшення умов праці.

Міжнародне бюро праці є постійним секретаріатом МОП, її адміністративним і виконавчим органом, дослідним та інформаційним центром.

Міжнародні відносини – сукупність економічних, політичних. Ідеологічних. Правових. Дипломатичних та інших зв'язків між державами й системами держав. Між головними соціальними. Економічними. Політичними силами, організаціями й громадськими рухами, які діють на світовій арені.

Мінімальна заробітна плата - являє собою законодавчо встановлений розмір заробітної плати за просту, некваліфіковану працю, нижче якого не може провадитися оплата за виконану працівником місячну, годинну норму праці (обсяг робіт).

Мінімальний споживчий бюджет - це законодавчо встановлена в державі середньодушова місячна вартість набору продуктів харчування, непродовольчих товарів, оплати необхідних послуг, ліків, предметів побуту, в тому числі й довготривалого користування, задоволення в установлених межах культурних потреб, розрахованих на підставі науково обгрунтованих норм і нормативів з урахуванням національних особливостей.

Місячний (квартальний, річний) фонд заробітної плати складається з денного фонду заробітної плати, оплати чергових і додаткових відпусток, оплати за час виконання державних і громадських обов'язків, доплати за вислугу років і вихідної допомоги, заробітної плати працівників, відряджених на інші підприємства або на навчання.

Місячний режим праці та відпочинку визначає кількість робочих та неробочих днів у даному місяці, кількість працівників, які йдуть у відпустку, тривалість основних та додаткових відпусток.

Молодіжна державна політика — система діяльності держави у відносинах з особистістю, молодіжним рухом, що здійснюється в законодавчій, виконавчій, судовій сферах і ставить за мету створення соціально-економічних, політичних, організаційних, правових умов і гарантій для життєвого самовизначення, інтелектуального, морального, фізичного розвитку молоді, реалізації її творчого потенціалу як у власних інтересах, так і в інтересах країни, суспільства.

Найманий робітник - це громадянин, який уклав трудову угоду з роботодавцем, керівником підприємства або іншим уповноваженим ним органом і безпосередньо виконує трудову функцію відповідно до існуючих регламентів.

Народний суверенітет – незалежне від будь – яких сил, обставин та осіб верховенства влади (суверенітет держави, народу, нації, особи), який заснований на визнанні всього повноправного населення тієї чи іншої країни джерелом політичної влади.

Населення - це природна сукупність людей, які проживають на визначеній території (у селі, місті, районі, регіоні, країні), що історично склалася і безупинно відновлюється в процесі виробництва і відтворення життя.

Націоналізм - 1) світогляд і система політичних поглядів, яка проголошує пріоритет національних цінностей щодо усіх інших; 2) один з основних принципів державного устрою, коли нація розуміється як одержавлений етнос.

Національна меншина – це елітна група, члени якої мають спільні з корінним етносом громадянські права і право на реалізацію власної етнокультурної специфіки на державному рівні.

Національний інтерес – інтегральний вираз інтересів усіх членів суспільства. Що реалізуються через політичну систему відповідної держави як компроміс у поєднанні запитів кожної людини і суспільства загалом.

Нація - 1) історична соціоетнічна, політична, духовна спільнота людей з певною психологією, самосвідомістю, спільними територією, культурою, мовою, економічним життям; 2) сукупність громадян однієї держави.

Неповна зайнятість - це ситуація, за якої суспільне корисною працею зайнята лише деяка частина економічно активного населення.

Непродуктивна робота - усунення або виправлення браку, що виник з вини самого працівника, виконання роботи для власних потреб тощо.

Номінальна заробітна плата (грошова)- це сума коштів, яку одержують працівники за виконання обсягу робіт відповідно до кількості якості затраченої ними праці, результатів праці.

Норма праці - це норматив праці, скоректований на місцеві умови.

Нормативи праці характеризують науково обґрунтовані, централізовано розроблені показники витрат праці. Це регламентовані характеристики режимів роботи виробничого устаткування (нормативи роботи устаткування), затрат часу на

виконання окремих елементів трудового процесу (нормативи часу), а також нормативи обслуговування, нормативи чисельності, нормативи керованості.

Нормативно-правовий акт – рішення компетентних суб'єктів, що приймається в установленому законом порядку, має загальний характер, зовнішній вигляд офіційного документу в письмовій формі, забезпечується державою і породжує юридичні наслідки.

Нормативно-чиста продукція - визначається множенням обсягу випуску кожного виду продукції в натуральному вимірнику на норматив чистої продукції та складанням одержаних результатів.

Нормотворча діяльність - розробка й прийняття конвенцій та рекомендацій і контроль за їх виконанням - була й залишається головним у діяльності МОП.

Нормування праці - це встановлення обґрунтованих співвідношень між мірою праці та мірою витрат на неї.

Об'єкт влади – об'єкт владної волі завжди має вибір: або підкоритися, або загинути, але не підкорятися. Тому межі влади, ставлення об'єкта до влади простягаються від жорсткого опору, боротьби за знищення до добровільного, що сприймається з радістю, підкорення.

Об'єкт політики – це всі явища політичного та суспільного життя, на які спрямована діяльність суб'єктів політики. Ними можуть бути елементи політичної, правової і культурно – духовної підсистеми суспільства, а також соціуми і окремі особи.

Об'єкт політології – політична сфера суспільного життя, основний зміст якої складають політико – владні відносини як відносини з приводу влади в суспільстві.

Об'єкт соціальної стандартизації — послуга чи інший аспект діяльності галузей соціальної сфери, що підлягає стандартизації.

Обслуговування робочого місця передбачає своєчасне забезпечення його всім необхідним, включаючи технічне обслуговування (налагодження, регулювання, ремонт); регулярну подачу необхідних видів енергії, інформації та витратних матеріалів; контроль якості роботи обладнання, транспортне та господарське обслуговування (прибирання, чищення обладнання тощо).

Одностороннє регулювання це державне регулювання міграційних процесів відповідно до національних інтересів без узгодження з іншими країнами.

Операціональна інтерпретація - встановлення порядку кількісного виміру показників: одиниць рахунку, коефіцієнтів, індексів, шкал (коефіцієнт плинності кадрів, індекс згуртованості групи).

Оперативна робота - це безпосереднє виконання змінного завдання. Час, витрачений на неї, складається з часу виконання основних прийомів і допоміжних.

Організація праці - це спосіб поєднання безпосередніх виробників із засобами виробництва з метою створення сприятливих умов для одержання високих кінцевих соціально-економічних результатів.

Організація робочого місця - це система заходів щодо його планування, оснащення засобами і предметами праці, розміщення їх у певному порядку, обслуговування і атестації.

Організовані суб'єкти соціальної політики – соціальні інститути, соціальні групи, організації, політичні партії та інші форми об'єднання людей у суспільстві, які в процесі своєї діяльності з досягнення цілей і завдання такого об'єднання ініціюють програми, перспективні плани та соціальні технології щодо підвищення ефективності функціонування або запровадження принципово нових форм тих чи інших сфер суспільної життєдіяльності.

Освіта – забезпечення доступності та безоплатності дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної та вищої освіти в державних та комунальних навчальних закладах, а також права на навчання рідною мовою чи вивчення рідної мови.

Оснащення робочого місця складається із сукупності засобів праці, необхідних для виконання конкретних трудових функцій.

Основна заробітна плата - це винагорода за виконану роботу відповідно до встановлених норм праці (норми часу, виробітку, обслуговування, посадові обов'язки). Вона встановлюється у вигляді тарифних ставок (окладів) відрядних розцінок для робітників та посадових окладів для службовців.

Особистість як суб'єкт соціальної політики – людина з активною позицією щодо реалізації своїх соціальних прав і гарантій та, за необхідності, їх захисту в сучасному суспільстві.

Парламентаризм - система політичної організації держави, за якої чітко розмежовані функції законодавчої та виконавчої влад за привілейованого становища парламенту.

Партнерство - у розвинутих країнах із соціальною орієнтацією ринкової економіки переважним типом соціально-трудових відносин є соціальне партнерство у формі двопартизму і тринартизму.

Патерналізм – добродійна діяльність, спрямована на задоволення інтересів трудящих; піклування держави про своїх громадян, організації – про своїх працівників, однієї країни – про іншу; переконання в тому, що держава, уряд зобов'язані забезпечувати потреби громадян за рахунок держави, брати на себе всі турботи про них.

Періодична зайнятість - це вид зайнятості, що припускає чергування періодів трудової діяльності з рівномірними періодами відпочинку (вахти в нафтовій і газовій галузях).

Підзаконні нормативно-правові акти – це результат нормотворчої діяльності компетентних органів держави (їх посадових осіб), уповноважених на те державою громадських об'єднань зі встановлення, впровадження в дію, зміни і відміни нормативно-правових документів, що розвивають чи деталізують окремі положення законів.

Підприємницький трудовий потенціал - це наявність та розвиток підприємницьких здібностей певної частини працівників як передумови для досягнення економічного успіху за рахунок формування ініціативної й інноваційної моделі діяльності.

Плановий фонд заробітної плати - це вся сума коштів, що виділяється для оплати праці працівників у запланованому період

Планування робочого місця - це раціональне розміщення у просторі матеріальних елементів виробництва (устаткування, технологічного і організаційного оснащення) та робітника.

Повна зайнятість - це стан найбільшого охоплення працездатного населення суспільне корисною діяльністю. Вона характеризує такі і і стан, при якому забезпечені роботою всі зацікавлені в ній і бажаючи працювати, що відповідає наявності збалансованості між попитом та пропозицією робочої сили.

Погодинна форма оплати праці - використовується для оплати за працю певної тривалості (годину, день, місяць).

Політика — організована, цілеспрямована діяльність держави, пов'язана з проведенням певної лінії, в регулюванні соціальних відносин забезпечення соціальних гарантій, пільг і виплат.

Політична активність — одна з форм суспільної активності і діяльність соціальних об'єктів, яка має на меті впливати на прийняття політичних рішень. Здійснення своїх інтересів.

Політична влада — всяка організаційна воля однієї групи людей відносно іншої, яка здійснює підкорення в ім'я загальних цілей.

Політична діяльність — це невід'ємна складова загальної людської діяльності, яка полягає в сукупності дій окремих індивідів і соціумів, спрямованих на реалізацію їхніх політичних інтересів, насамперед завоювання, утримання та використання влади.

Політична думка — активна, цілеспрямована, узагальнююча ідеальна діяльність у формі різноманітних понять, категорій, теорій, доктрин з метою пізнання політичних зв'язків і відносин, форм і функцій власне політики і влади, політичних процесів та інститутів, політичної ідеології і культури, політичної стратегії і тактики, інших політичних явищ і цінностей, творення нових політичних ідей, прогнозування і моделювання політичного майбутнього.

Політична ідеологія — система ідей, поглядів, уявлень. Теоретичне усвідомлення політичного буття з точки зору інтересів, потреб та ідеалів певних соціальних груп і верств, національних утворень.

Політична криза — фаза політичного процесу, яка характеризується порушенням політичної стабільності в суспільстві, неможливістю ефективного функціонування політичної системи; гострий, важкий політичний стан суспільства державно — правової системи, партій.

Політична культура — сукупність соціально-психологічних настанов, цінностей і зразків поведінки соціальних верств, окремих громадян, які стосуються їх взаємодії з політичною владою. П.К. охоплює рівень знань та уявлень про політику, емоційне ставлення до неї, що мотивує політичну поведінку громадян.

Політична партія — це громадсько — політична та ідеологічна організація певних суспільних верств та груп, яка має достатньо чіткі структури й веде боротьбу за завоювання, розподіл, утримання політичної влади або в інший спосіб безпосередньо здійснює вплив на неї.

Політична свідомість – специфічна форма суспільної свідомості, система відображення в духовному житті людей, політичних інтересів і уявлень різних соціальних груп національних спільнот, суспільства в цілому.

Політична система суспільства – інтегрована сукупність відносин влади, суб'єктів політики, державних та недержавних соціальних інститутів, покликаних виконувати політичні функції щодо захисту, гармонізації, інтересів соціальних угруповань, спільнот, суспільних груп, забезпечувати стабільність і соціальний порядок у життєдіяльності суспільства.

Політична соціалізація - засвоєння особою соціального й політичного досвіду шляхом включення її у політичну систему, в управління політичними процесами. Найважливішими результатами П.С. є політичні переконання, почуття, цінності й норми політичної діяльності, що роблять суспільство спроможним забезпечити збереження, модернізацію чи зміну політичного режиму

Політична стратегія – це визначення довго часових цілей, черговості завдань, загальної довгострокової лінії політичної поведінки, основних напрямів діяльності на основі наукового аналізу реального політичного процесу і законів політичного розвитку.

Політична сфера – галузь суспільного життя, яка охоплює політичні відносини даного суспільства, діяльність її суб'єктів. Її утворюють взаємовідносини великих соціальних груп верств. Націй і держав, громадсько – політичних організацій, рухів і сил з приводу вирішення різних політичних проблем як у середині країни, так і за її межами.

Політична тактика – це сукупність методів, форм, способів поведінки і дій у процесі політичної діяльності для досягнення стратегічних цілей і завдань.

Політична участь – це здійснення або підтримка певних акцій з метою вираження інтересів, позицій, вимог, настроїв, що панують у масах, формування їх у конкретні вимоги; здійснення тиску на органи влади, або домогтися їх виконання, заявити свій протест чи підтримати певні рішення ті дії.

Політичне життя – загальна систематизуючи політична категорія, частина суспільно життя, пов'язаного з політичною владою й реалізацією соціальних інтересів, змістом якої є свідомо і цілеспрямована політична діяльність людей.

Політичне значення бюджету полягає в тому, що законодавчий орган своїм волевиявленням затверджує обсяг видатків і доходів на планований рік і цим ставить уряд під свій контроль.

Політичне лідерство – це постійний пріоритетний і легітимний вплив однієї або кількох осіб, що займають владні позиції, на все суспільство, організацію або групу.

Політичне рішення – політична дія інформованого суб'єкта влади для реалізації певної мети, що передбачає оптимізацію зовнішніх, внутрішніх умов функціонування даного суб'єкта і визначення перспектив його подальшого розвитку.

Політичне функціонування – Забезпечення або підтримка певних акцій з метою вираження інтересів, позицій, вимог, настроїв, що панують у масах, формування їх у конкретні вимоги; здійснення тиску на органи влади, або домогтися їх виконання, заявити свій протест чи підтримати певні рішення та дії.

Політичний конфлікт – зіткнення несумісних, часом протилежних, інтересів, дій, поглядів окремих людей, політичних партій, громадських організацій, етнічних груп, націй, держав та їх органів.

Політичний процес – форма політичного функціонування політичної системи суспільства, яка еволюціонує в просторі і в часі. Політичний процес є одним із суспільних процесів і являє собою сукупність дій суб'єктів політики щодо реалізації своїх специфічних функцій у сфері влади і в кінцевому підсумку забезпечує розвиток або занепад політичної системи.

Політичний режим - сукупність засобів і методів здійснення політичної влади, яка відображує характер взаємовідносин громадян і держави. Визначається способом і характером формування представницьких установ, органів влади, співвідношенням законодавчої, виконавчої і судової влади, центральних і місцевих органів, становищем, роллю та умовами діяльності громадських організацій, рухів, партій, правовим статусом особи, ступенем розвитку демократичних свобод. Розрізняють демократичні, авторитарні, тоталітарні, ліберальні, диктаторські, фашистські, екстремістські, парламентські, президентські, монархічні, республіканські, надзвичайного правління, абсолютистські та інші.

Політичні відносини – відносини між суб'єктами політики у процесі здобуття та утримання політичної влади, реалізації інтересів у сфері політики.

Політичні цінності – це політично значущі явища, процеси, предмети, основи, сторони політичного життя, феномени політичної свідомості.

Поопераційний поділ праці означає закріплення за працівниками окремих операцій для скорочення виробничого циклу.

Потенціал технологічного персоналу - це сукупні можливості працівників підприємства, задіяних у профільному та суміжних виробничо-господарських процесах для виробництва продукції (роботи, послуг) встановленої якості та визначеної кількості, а також працівників, які виконують технічні функції апарату управління.

Правова держава - форма організації державної влади, за якої верховенство в усіх сферах життя належить закону. В.П.д. всі державні органи й громадяни однаковою мірою відповідальні перед законом; реалізуються всі права людини; здійснюється розподіл влади на (законодавчу, виконавчу, судову).

Працездатне населення - це сукупність осіб, переважно працездатного віку, здатних за своїми психофізіологічними даними до участі в трудовій діяльності.

Праця - слід розглядати як свідому цілеспрямовану діяльність; докладання людиною розумових та фізичних зусиль для одержання корисного результату у задоволенні своїх матеріальних та духовних потреб; як процес перетворення природних ресурсів в цінності та блага; як вияв людської особистості.

Предмет політики – предметом політичної науки є влада і держава.

Представницька демократія – форма правління за якої громадяни здійснюють своє право на особисте, а через своїх представників.

Природний рівень безробіття - це той мінімальний рівень безробіття у цьому суспільстві, який неможливо зменшити і який відповідає поняттю повної зайнятості.

Природний рух населення - це результат процесів народження та смерті людей. Залежно від того, які процеси переважають, відбувається природний приріст або природне зменшення населення.

Прихована зайнятість населення характеризується тим, що певна частина людей з числа тих, які перебувають у тривалій відпустці без збереження заробітної плати, безробітних, пенсіонерів займаються торгівлею, наданням різних послуг населенню (ремонтні, будівельні роботи і т. д.) поза межами офіційного обліку як зайнятих.

Пріоритети соціальної політики – найважливіші, найбільш значущі соціальні проблеми, усвідомлені як першочергові задачі соціальної політики. Пріоритетність визначається, виходячи зі складу, реального взаємозв'язку і гостроти найважливіших соціальних проблем, і припускає ранжування заходів у рамках соціальної політики, виділення довгострокових, середньострокових і екстрених заходів.

Пріоритети соціальної політики — найважливіші, найбільш значущі соціальні проблеми, усвідомлені як першочергові задачі соціальної політики. Пріоритетність визначається виходячи зі складу, реального взаємозв'язку і гостроти найважливіших соціальних проблем і припускає ранжирування заходів у рамках соціальної політики, виділення довгострокових, середньострокових і екстрених заходів.

Продуктивна (ефективна) зайнятість характеризується з двох позицій. По-перше, зайнятість повинна приносити трудящим доход, що забезпечує гідні умови життя. Звідси випливає прямий зв'язок політики зайнятості з політикою доходів, антиінфляційними діями і т. п. По-друге, продуктивна зайнятість протиставляється зайнятості формальній. Окремий варіант останньої утримання зайвих працівників чи створення формальних робочих місць, щоб уникнути безробіття.

Продуктивний трудовий потенціал - це можливості працівника підприємства генерувати економічні й неекономічні результати виходячи з існуючих умов діяльності у рамках певної організації.

Продуктивність праці - це ефективність затрат конкретної праці, яка визначається кількістю продукції, виробленої за одиницю робочого часу, або кількістю часу, витраченого на одиницю продукцію.

Прожитковий мінімум являє собою показник обсягу і структури споживання основних матеріальних благ та послуг на мінімально допустимому рівні, що забезпечує підтримування активного фізичного стану різних соціально-демографічних груп населення. проте цей показник призначається для певного періоду подолання кризового стану економіки.

Професійний поділ праці відбувається між групами робітників за ознакою технологічної однорідності виконуваних ними робіт і залежить від знарядь і предметів праці, технологій виробництва.

Профіцит бюджету – перевищення доходів бюджету над його видатками. Чинне законодавство передбачає, що профіцит бюджету затверджується виключно для погашення основної суми боргу.

Пряма демократія – це така форма правління за якої право прийняття політичних рішень здійснюється всіма без винятку і громадянами держави.

Раціоналізація трудового процесу передбачає послідовне проведення таких етапів: виявлення, вивчення, аналіз, узагальнення, проектування та освоєння раціональних прийомів та методів праці.

Реальна заробітна плата - відображає сукупність матеріальних культурних благ, а також послуг які може придбати працівник на номінальну заробітну плату.

Реальні доходи включають реальну заробітну плату і надходження із суспільних фондів споживання.

Резерви зростання продуктивності праці - це можливості більш повного використання продуктивної сили праці, усіх факторів підвищення її продуктивності за рахунок удосконалювання техніки, технології, поліпшення організації виробництва, праці управління.

Ресурси влади – всі ті засоби, використання яких забезпечує вплив на об'єкт влади у відповідності до цілей суб'єкта.

Реформізм – напрям у буржуазному рівні буржуазної ідеології, що обґрунтовує можливість за допомогою реформ добиватися послаблення і усунення при капіталізмі антагоністичних суперечностей, перетворення капіталізму на суспільство, соціальної справедливості «рівних можливостей», «загального добробуту».

Ринкова економіка – взаємодія покупців і продавців у сфері товарно-грошових відносин, у результаті якої відбувається реалізація товарів та задовольняються потреби людей.

Ринкова інфраструктура – система (мережа) установ та організацій, які забезпечують вільний рух товарів і послуг на ринку. Окремі її елементи розвивалися з давніх часів паралельно зі становленням торгівлі й у цілому товарно-грошових відносин.

Ринкові механізми (попит, пропозиція, ціна, конкуренція та ін.) – розв'язують три основних завдання: що виробляти, як виробляти, для кого виробляти.

Ринок праці - це сфера відтворення специфічного виду товару "робоча сила", особливий, властивий розвиненим товарно-грошовим відносинам спосіб її включення в економічну систему. Це складне і динамічне явище, пов'язане як з макроекономічним, так і з мікроекономічним розвитком економіки. Це поняття виходить за межі традиційних уявлень і не обмежується поняттями "зайнятість" або "безробіття", які мають самостійне значення і лише частково характеризують ринок праці на даний період.

Рівень життя - відображає ступінь розвитку і задоволення фізичних і соціальних потреб населення, а також умови в суспільстві для розвитку і задоволення цих потреб.

Річний державний бюджет – це серцевина організації державних фінансів, що відображає рішення у відповідних сферах державних та приватних фінансів. Бюджет пояснює фінансово-бюджетну політику уряду, напрям і темпи зростання основних показників економіки. Бюджетний процес циклічний, він є організаційною основою контролю і впорядкування державних фінансів, а також основою звітності всіх ланок уряду.

Роботодавець - це громадянин, який самостійно працює і постійно наймає для роботи одного чи багатьох осіб. Зазвичай це власник засобів виробництва, але роботодавцем вважається також керівник підприємства державної форми власності, наприклад, директор

Робоче місце - це зона трудової діяльності робітника, або групи робітників, оснащена всім необхідним для успішного здійснення роботи.

Роздержавлення економіки – позбавлення держави функцій прямого господарського управління, тобто відповідні повноваження передаються підприємствам. Здійснюється через лібералізацію господарської діяльності та приватизацію власності.

Самостійна держава – форма організації суспільства носій політичної влади, сукупність взаємопов'язаних установ і організацій, які здійснюють управління суспільством відділені народом.

Світова політика – процеси вироблення, прийняття і реалізації рішень, які стосуються життя світового співтовариства.

Світове співтовариство – сукупність всіх держав, які існують сьогодні на планеті. Для їх характеристики використовують поняття «політичний світ», «другий світ», «третій світ».

Сезонна зайнятість - це періодичне (як правило, у визначені сезони) залучення працездатного населення до суспільно корисної діяльності з урахуванням природо-кліматичних особливостей.

Система державних мінімальних соціальних стандартів (ДМСС) — сукупність взаємозв'язаних державних, регіональних і місцевих стандартів.

Система законодавства – цілісна сукупність всіх упорядкованих певним чином нормативно-правових актів, що є зовнішнім вираженням системи права.

Соціалізація – процес залучення індивідів до наявних соціальних норм і культурних цінностей.

Соціальна взаємодія у сфері праці - це форма соціальних зв'язків, яка реалізується під час обміну діяльністю та взаємодії.

Соціальна допомога - заходи, що являють собою допомогу, як правило, короткочасного характеру, що надається людям, котрі потрапили в екстремальні життєві ситуації, які вимагають додаткових витрат.

Соціальна підтримка - система заходів, стосовно до економічно активного населення, спрямована на створення умов, що дозволяють забезпечити соціальну захищеність найманих робітників;

Соціальна політика – система цілеспрямованих державних заходів і акцій щодо регулювання відносин між різними соціальними групами населення в частині підвищення суспільного добробуту, поліпшення якості і рівня життя, раціонального використання трудового потенціалу, і на цій основі – зростання ефективності функціонування економіки країни.

Соціальна політика - стратегічний соціально-економічний напрям, обраний країною для всебічного розвитку громадян, який забезпечує пристойний рівень та умови їхніх життя і праці.

Соціальна реабілітація — відновлення юридичного, соціального, професійного статусу. Індивідуальний процес С. р. — це відновлення в особистості навичок до соціального спілкування, актуалізація особистістю правил і норм, прийнятих у даному суспільстві. Правова Р. — знаходження людиною всіх юридичних прав і гарантій, прийнятих у даному суспільстві, побутова Р. містить у

собі реабілітацію професійну, виробничу, сімейного статусу. До С. р. належить також проблема психологічної реабілітації, насамперед у питанні знаходження особистістю колишнього соціального статусу. У *соціальній політиці* пріоритетне значення має проблема юридичної і професійної С. р.

Соціальна справедливість – соціально-психологічне сприйняття принципів і форм організації суспільства, що відповідає інтересам людей і соціальних груп, тобто узагальнена моральна оцінка суспільних відносин. С. с. – один з основних загальнолюдських соціальних ідеалів, конкретне розуміння якого змінювалося протягом історії; і сьогодні немає єдиного розуміння його змісту. При визначенні С. с. найчастіше її співвідносять із соціальною рівністю, і в цьому контексті С. с. розуміється як міра рівності в розподілі матеріальних і духовних благ у суспільстві, статусів і влади, а також у життєвому стані різних суспільних груп.

Соціальна сфера – це сукупність галузей і видів діяльності, підприємств, фірм, закладів та установ, які мають забезпечити задоволення потреб людей у матеріальних благах, послугах, відтворенні роду, створити умови для співіснування і співпраці людей у суспільстві згідно з відпрацьованими законами і правилами для створення мегаполісів, розвитку масових комунікацій, зміцнення держави.

Соціальна сфера (економіко-управлінський аспект) – сукупність галузей, програм і заходів, спрямованих на досягнення соціальних цілей і результатів, пов'язаних із підвищенням суспільного добробуту і поліпшення якості життя населення.

Соціальна сфера як підсистема суспільства – підсистема, яка характеризується специфічними процесами взаємодії і відтворення людини, особистості, соціальних груп, населення в цілому, особливого виду відносинами, що складаються з приводу відтворення людського потенціалу і розподілу соціальної справедливості в суспільстві, здійснює тільки їй властиві функції диференціації й оформлення соціальних груп.

Соціальне обслуговування – діяльність соціальних служб по соціальній підтримці, наданню соціально-побутових, соціально-медичних, психолого-педагогічних, соціально-правових послуг і матеріальної допомоги, проведення *соціальної адаптації, абілітації і реабілітації* громадян, які перебувають у важкій життєвій ситуації.

Соціальне партнерство - це соціальний діалог, пошук компромісу у задоволенні господарсько-трудових відносин усіх сторін соціально-трудових відносин.

Соціальний захист – реалізація права на забезпечення в разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від людини причин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом; сюди також належать забезпечення достатнього життєвого рівня для особи та її сім'ї, але через надання певних соціальних допомог.

Соціальний захист – система заходів, що забезпечує соціальну захищеність перевалено непрацездатного населення та соціально уразливих верств працездатного населення.

Соціальний розвиток – це якісне поліпшення показників, що характеризують соціальну сферу, насамперед доходів населення, у тому числі заробітної плати; стану соціальних галузей: освіти, охорони здоров'я, культури.

Соціальний рух населення виявляється у зміні освітньої, професійної, національної та інших структур населення. Кожне нове покоління людей відрізняється від попереднього рівнем освіти та культури, професійно-кваліфікаційною структурою, структурою зайнятості, статево-віковим складом і багатьма іншими характеристиками.

Соціальний стандарт — норми, правила, характеристики, розроблені на основі згоди по істотних питаннях соціальної політики між більшістю заінтересованих сторін, прийняті, затверджені відповідним органом. Соціальні стандарти відбивають рівень задоволення сукупності соціальних потреб населення, тому за рівнем можуть диференціюватися на мінімальний, середній, раціональний.

Соціальні відносини - це відносини між різними соціальними групами та окремими індивідами які складаються з огляду на їхнє суспільне становище, спосіб та уклад життя, умов формування та розвитку особистості, соціальних спільнот.

Соціальні індикатори – інструмент аналізу стану соціальної сфери суспільства та результатів проведеної соціальної політики. Соціальні індикатори – це є споживчий кошик.

Соціальні нормативи – вимірювачі та критерії розподілу бюджетних коштів для задоволення певного рівня тих чи інших соціальних потреб населення в освіті,

медичній допомозі, житлі, пенсійному забезпеченні, соціальному страхуванні та ін. Соціальні нормативи – це мінімальні розміри заробітної плати та пенсії.

Соціальні процеси у сфері праці - це процеси формування, функціонування, розвитку (чи деградації) соціальних груп і окремих працівників.

Соціально орієнтована економіка – це система господарювання, що підпорядкована досягненню соціальних інтересів особистості, суспільства, держави при додержанні вимог безпеки, ефективного та збалансованого розвитку в економічній і соціальній сферах. **Соціальна орієнтація економіки** – це діяльність, що забезпечує процес становлення та функціонування соціально орієнтованої економіки шляхом ринкової самоорганізації за умов регулюючої ролі держави.

Соціально-трудові відносини – комплекс взаємовідносин між найманими працівниками і роботодавцями в умовах ринкової економіки, спрямований на забезпечення високого рівня і якості життя людини, колективу та суспільства загалом.

Стандартизація соціальних послуг — діяльність по встановленню основних вимог до об'єктів стандартизації, обсягів і якості соціальних послуг, порядку й умов їх надання.

Стратегія соціальної політики – корінне рішення системи соціальних проблем на конкретному історичному етапі розвитку суспільства. Визначальним у стратегії є не тимчасові параметри, а характер рішення, достатність для якісних змін ситуації. Вихідним пунктом її розроблення є вибір перспективної моделі соціально-економічного устрою суспільства.

Структурне безробіття - виникає, коли структура пропозиції праці не відповідає структурі попиту.

Структурно-формуючий трудовий потенціал - це можливості частини працівників підприємства щодо раціональної та високоефективної організації виробничих процесів і побудови найбільш гнучкої, чіткої, простої структури організації.

Суб'єкт влади – охоплює в собі її активне, спрямовуюче начало. Ним може бути особа, орган, організація та інше. Для реальних вкладних відносин суб'єкт повинен володіти такими якостями, як бажання володарювати і волею до влади, а також бути компетентним, знати стан і настрої підлеглих, мати мету, авторитет.

Суб'єкт (від лат. subjectus – той, що лежить в основі) – окрема людина або організована соціальна група, що є активною щодо пізнання оточуючого світу та може його змінювати завдяки своїй діяльності, на відміну від *об'єкта* із зовнішньому світу, що є пасивним щодо суб'єкта.

Суб'єкт політики – це способи і соціуми, а також створені ними умови і організації, які беруть активну свідому участь у політичному процесі.

Суб'єкти соціальної політики — різні організаційні структури, соціальні інститути, соціальні групи, персоналії, що реалізують соціальні програми і заходи в суспільстві.

Суспільство – в широкому розумінні відособлена від природи частина матеріального світу, що є формою життєдіяльності людей; сукупність відносин між людьми, що складаються у процесі їх спільної діяльності.

Сучасний тип відтворення обумовлений соціально-економічним розпитком, зростанням рівня життя, досягненнями медицини, емансипацією і залученням в економічну діяльність жінок та іншими причинами, в результаті яких різко зменшився рівень народжуваності, значно збільшилася середня тривалість життя, знизився рівень смертності, зросла частка людей старшого віку в структурі населення.

Тарифна система оплати праці використовується для диференціації розмірів заробітної плати працівників залежно від їхньої кваліфікації, відповідальності, умов праці, її кількості та результатів. За допомогою тарифної системи встановлюються співвідношення між низько- і високооплачуваними категоріями трудящих. Вона відображає поділ працівників за професіями, спеціальностями і кваліфікацією.

Тарифна сітка - основа регулювання професійно-кваліфікаційного поділу та руху робочої сили, основа централізованого регулювання рівня заробітної плати різних категорій і груп працівників. Вона містить певну кількість розрядів та відповідних ним тарифних коефіцієнтів.

Темп росту обчислюється як відношення абсолютної чисельності трудових ресурсів наприкінці даного періоду до їхньої величини на початку періоду.

Технологічний поділ праці передбачає поділ виробничого процесу за видами, фазами і циклами.

Тижневий режим праці та відпочинку передбачає різні графіки роботи, кількість вихідних днів на тиждень, роботу у вихідні та святкові дні. Графіки роботи передбачають порядок чергування змін.

Товарна продукція - характеризує обсяг продукції, що надходить у народногосподарський обіг та включає готову продукцію, послуги, ремонті роботи, капітальний ремонт свого підприємства, напівфабрикати і запчастини, призначені для реалізації на сторону, капітальне будівництво для непромисло-вих господарств свого підприємства, роботи, пов'язані з освоєнням нової техніки, тару, що не входить в гуртову ціну виробу.

Товарне господарство – форма ведення господарства, за якої продукти виготовляються не для власного споживання, а для обміну через купівлю-продаж.

Толерантність – терпиме ставлення до інших, чужих думок. Вірувань. Політичних уподобань та позицій. Є неодмінною умовою демократичного. Правового, стабільного суспільно – політичного устрою.

Тоталітаризм - політичний устрій, за якого державна влада здійснює повний контроль за всіма сферами життя суспільства. Характерні ознаки: відсутність демократичних свобод, громадянського суспільства, насильство, тетор влади проти народу, наявність єдиної державної ідеології, обов'язкової для всіх громадян.

Традиційний тип відтворення характеризується високою нерегульованою народжуваністю і високою смертністю (з причин нерозвиненості медицини, низького рівня життя, війн, епідемій). У результаті взаємодії цих факторів загальні темпи зростання чисельності населення невисокі, в структурі переважає частка молодих людей. Цей тип характерний для ранніх етапів розвитку людського суспільства.

Трансферти – це кошти, одержані від інших органів державної влади, органів влади АРК, органів місцевого самоврядування, інших держав або міжнародних організацій на безоплатній та безповоротній основі. Трансферти вперше включені до доходів бюджету на рівні законодавчого акта – Бюджетного Кодексу України.

Трудова дія - це логічно завершена сукупність трудових рухів, що виконуються без перерви одним або кількома робочими органами люди при незмінних предметах і засобах праці (наприклад, дія "вимкнути комп'ютер" виконується очима і руками людини з одним комп'ютером за допомогою кількох трудових рухів - натиснення на кнопки).

Трудовий договір (контракт) - угода між працівником і роботодавцем, за яким працівник зобов'язується виконувати роботу з визначеної спеціальності, кваліфікації чи посади з підпорядкуванням внутрішньому трудовому розпорядку, а роботодавець зобов'язується виплачувати працівнику заробітну плату і забезпечувати умови праці, передбачені законодавством про працю, колективним договором і угодою сторін.

Трудовий конфлікт - різновид соціального конфлікту. Причинами трудових конфліктів можуть бути обставини, пов'язані з техніко-технологічними параметрами виробництва, а також економічні, адміністративно-управлінські, соціально-психологічні аспекти діяльності організації.

Трудовий потенціал - це сукупна суспільна здібність до праці, потенційна дієздатність суспільства, його ресурси праці.

Трудовий потенціал підприємства - це сукупні можливості працівників підприємства активно чи пасивно брати участь у виробничому процесі в рамках конкретної організаційної структури виходячи з матеріально-технічних, технологічних та інших параметрів.

Трудовий потенціал працівника - це індивідуальні інтелектуальні, психологічні, фізіологічні, освітньо-кваліфікаційні та інші можливості, використовуються виможуть бути використані для трудової діяльності.

Трудовий прийом - це певна сукупність трудових дій і рухів працівника з незмінними предметами і засобами праці, що послідовно виконуються один за одним і мають конкретне цільове призначення (наприклад, зробити копію документа за допомогою розмножувальної техніки).

Трудовий процес - це матеріально і технічно обумовлений, організований процес прикладання людиною розумових та фізичних зусиль для одержання корисного результату, це процес перетворення наявних ресурсів у потрібні (суспільно корисні) цінності та блага, що здійснюється і керується людиною.

Трудовий рух - це одноразове переміщення робочих органів людини при виконанні трудової дії (наприклад, "взяти інструмент", "натиснути кнопку" тощо).

Трудові відносини – забезпечення права людини на працю, на підприємницьку діяльність, страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів, відпочинок, свободу творчої діяльності та захист інтелектуальної власності, а

також забезпечення через регулювання заробітної плати достатнього життєвого рівня для особи та її сім'ї.

Трудові ресурси - це працездатна частина населення, яка, володіючи фізичними й інтелектуальними можливостями, здатна виробляти матеріальні блага чи робити послуги.

Трудомісткість - характеризує затрати часу на одиницю продукції (обернена до виробітку).

Український націоналізм - 1) світогляд і система політичних поглядів, яка проголошує пріоритет національних цінностей щодо усіх інших; 2) один з основних принципів державного устрою, коли нація розуміється як одержавлений етнос.

Умови праці - це сукупність факторів зовнішнього середовища, що впливають на здоров'я та працездатність людини в процесі праці.

Унітарна держава - єдина неподільна держава, яка не має у своєму складі інших державних утворень (наприклад, автономій), в якій функціонують єдині система права та конституція.

Управлінський потенціал - це можливості окремих категорій персоналу підприємства щодо ефективної організації та управління виробничо-комерційними процесами підприємства (організації).

Фактори - це рушійна сила, суттєва причина, обставина, що впливає на певний процес або явище та змінює рівень і динаміку продуктивності.

Фізіологічна межа характеризується такими нормативами, перевищення яких потребує припинення роботи.

Фотографія робочих процесів - це вивчення шляхом спостережень всіх елементів виробничого або трудового процесів і затрат робочого виконавців та їх виконання протягом робочої зміни або її частини.

Фотографія робочого дня - це комплекс спостережень і виміряв часу протягом зміни або її частини з метою виявлення змісту, тривалості чи послідовності виконуваної роботи за елементами операцій, а також перерв у роботі.

Фрикційне безробіття - тимчасове безробіття, пов'язане із пошуком роботи, коли частина працівників знаходяться в стані зміни роботи: вони добровільно міняють роботу на таку, яка краще їм підходить, або вперше обирають роботу,

зважаючи це важливе рішення, або підшуковують роботу в зв'язку з закінченням терміну контракту на попередній роботі тощо.

Функції держави – основні напрямки її діяльності, в яких відображаються та конкретизуються завдання та мета держави, проявляється її сутність, зміст та соціальне призначення у соціально неоднорідному суспільстві.

Функціональний поділ праці відбувається між різними категоріями працівників, які входять до складу персоналу (робітники, керівники, спеціалісти і службовці), а також між основними і допоміжними робітниками.

Цивільне суспільство — тип суспільного устрою, який відрізняється багатосуб'єктністю суспільного, економічного, соціального, культурного, політичного життя, що припускає діяльність у суспільстві вільних асоціацій, соціальних інститутів, соціальних рухів, наявність безлічі самостійних суб'єктів господарювання й інститутів самоврядування, реалізацію прав і свобод особи, забезпечення її недоторканності і безпеки.

Циклічне (кон'юнктурне) безробіття викликане фактичною відсутністю вільних робочих місць при значній кількості безробітних.

Ціна робочої сили - сукупність життєвих засобів, необхідних для відтворення робочої сили у грошовому виразі.

Чиста продукція - характеризує новостворену вартість, це різниця між обсягом валової продукції та витратами на сировину, матеріали, напівфабрикати, паливо, енергію, амортизаційні відрахування.

Якість життя - це характеристика рівня та умов життя населення, яка враховує склад сім'ї, стан здоров'я її членів, їхню соціально-трудова задоволеність.

Навчальне видання

А.О.Ярошенко, Т.В.Семигіна, Н.В.Сушицька

ІСТОРІЯ ТА ТЕОРІЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Підписано до друку 23.01.2018 р. Формат 60x84/16.

Папір офісний. Гарнітура Times New Roman.

Ум. др. арк. 16,8. Обл.-вид. арк. 13,7

Тир. 100 прим. Зам. № 175.

Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію ДК № 1101 від 29.10.2002. (044) 234-75-87
Віддруковано в друкарні Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова (044) 239-30-26